

واړليق

تور كچه - فارسجا كولتورل درگي
فصلنامه فرهنگي تركي - فارسي

اوتوز دوردونجو ايل، ياز ۱۳۹۱، سايي ۱۶۴
سال سي و چهارم، بهار ۱۳۹۱، شماره ۱۶۴

صاحب امتياز و مدير مسؤل: دكتر جواد هيئت

اولو تانری نین آدی ایله

وارلیق

تورکجه - فارسجا کولتورل درگی
فصلنامه فرهنگی ترکی - فارسی

۳۴- جوایل، یاز ۱۳۹۱، سایى ۱۶۴
سال سی و چهارم، بهار ۱۳۹۱، شماره ۱۶۴

مؤسس، صاحب امتیاز و مدیر مسئول:
دکتر جواد هیئت

شماره امتیاز: ۸۵۳۸

ایچینده کی لر:

- .....
- ۳ یازیچی لار بیرلییینده دکتر حمید نطقى نین آنما مراسمی *دکتر جواد هیئت .....
- ۷ قربان سنه آذربایجان *علیرضا حسینزاده «شاهین» .....
- ۸ غریب *روزبه صمدی نیری «تیر اوغلو» .....
- ۹ دئییملر - مثللر - آتالار سۆزلری *حسین م. «گۆنئیلى» .....
- ۱۴ پیر در اشعار خواجه حافظ شیرازی و ملا محمد فضولی *غلامرضا ضیائی نیری .....
- ۲۴ توفارقاندا یارانمیش دؤرد مثلین کؤکو *دکتر حسن جعفرزاده .....
- ۲۷ دیلیمیز و نثریمیز *حسن مجیدزاده «ساوالان» .....
- ۳۶ حافظ و میرزه علی اکبر صابیر وحدتی *دوچنت ایمان جعفروف .....
- ۴۸ نامه سر گشاده تقی رفعت به محمد امین رسولزاده *مهران باهارلی .....
- ۵۳ «باش ساغلیغی» .....
- ۵۴ آرزی گۆز و نیسگیلی شاعریمیز حبیب ساهرین ادبی ارثی بیر باخیشدا *رضا همراز .....
- ۶۰ «باش ساغلیغی» .....
- ۶۱ سایین قالا - افشار شیوه سی (فونئتیک خصوصیتلر) .....
- ۷۲ گۆزلریمده اولوم دؤغورور سئوگین *داوود رحیمی مرکید (آلپ ار) .....
- Türkdilli mənəbələrdə Azərbaycanın qadın ədəbləri* Sevil Nəriman qızı Məmmədəliyeva..... ۷۳**
- Türk dillərində fəli bağlamaların dəyişməzliyi məsələsinə dair* A.Ə. Məşədiyeva..... ۸۴**
- Fəlsəfi-məntiqi keyfiyyət kateqoriyasının türk dillərində qrammatik ifadə vasitələri* Zə... Əliyeva..... ۹۳**

يازيچى لار بيرلييينده دكتر حميد نطقى نين انما مراسمى

دكتر جواد هيئت

مارس يىن ۲۹ دا باكى دا يازيچى لار بيرلييينده پروفئسور
دكتر حميد نطقى نين انما مراسمى كئچيريلميشدير. بو
مراسمى آچان يازيچى لار بيرلييي صدرى خلق يازيچيسى انار
بى رضائف حميد نطقى حقينده گۇزل سۇزلر سۇيلهدى و
اۋنون عالم بير شاعر كيمي آذربايجان شاعرلر و عالملر
آراسيندا اۋزونه مخصوص ميزى اولدوغونا اشاره ائدهرك، اۋنونلا
شخصاً تانيش اولماغيندان چۇخ ممنون و شعرلرينه يۇكسك

قيمت وئردييىنى ايرلى سؤرموشدور.

سۇنرا مراسمه دعوت اولونان دكتر نطقى نين دوستو دكتر جواد هيئت دن دكتر
نطقى حقينده دانيشماغى خواهش ائتدى.
دكتر جواد هيئت نطقينه بئله باشلادى:

دكتر حميد نطقى ايله ۷۰- ايلدن برى دوستايديم و ۶۰- ايل برابر چاليشديق. او
اوشاقليقدان شعر يازماغا هوسلى ايدى.

۱۹۴۲ ده آتامين تهراندا دوستلار يلا برابر قوردوغو آذربايجان جمعيتينده اۋنونلا
تانيشديم. جمعيتيميزين آذربايجان آديندا بير غزئتى وار ايدى. دكتر نطقى غزئتين
باش مقاله لر ينى يازاردى سۇنرا برابر ايستانبول گئتديك (۱۹۴۳). او حقوق دكتراسى
آلماق اوچون من ده طب فاكولته سينه داوام ائتمك اوچون. بيز ايستانبولدا دا برابر
ايديك.

۱۹۴۸ ده او ايرانا دۇندو و آباداندا نفت شركتinde ايشه باشلادى. من ده پاريسه
گئتديم و ۱۹۵۲ ده تهراندا دۇندوم بير مدت سۇنرا دكتر نطقى تهراندا گلدى و يئنه برابر
اولدوق.

اۋنونلا اساس همكارليغيميز اسلام انقلابيندان سۇنرا وارلىق درگيسيني چيخارماغا
قرار وئرندن سۇنرا باشلادى. او، ۱۴- ايل وارلىق درگى سى نين باش يازيچيسى اولموش

و درگی ده دیلچی لیک، ادبی و اجتماعی مقاله لر یازمیش. کئچمیش ده تاپدالانان دیلیمیزی مدافعه ائتمیش و عینی زماندا بیر نئچه کتاب تألیف ائتمیشدیر.

اؤنون کتابلاری: هر رنگ دن، کهنه دفتر، گنجلیک گناهلاری، و مین ایلین سونو و باشلانقیچ عنوانلارینی داشیییر. من اؤنون هر رنگ دن کتابینا اؤن سؤز یازمیشام. کتابلاری تهراندا آنکارادا و بعضی لری باکی دا دا چاپ و نشر اولونموشدور.

او حقوق دکترو اولماقلا برابر هر طرفلی آنسیکلوپئدیک بیر عالم ایدی. اؤنا ایراندا علامه طباطبایی اونیورسیتته سی طرفیندن یئنی عمومی علاقه لر علمی نین آتاسی لقبی وئرلمیشدیر. او وارلیقدا یازی یازارکن عرب الفباسی آنا دیلیمیزی بیان ائتمه یه کفایت ائتمه دییی اؤچون او الفبامیزا بعضی دیاکریتیک اشاره لر آرتیرراق، اؤنو نسبی شکیلده فونئتیک لشدیردی.

بو گۆن، ایشلتدییمیز وارلیق الفباسی اؤنون یادگاری دیر.

او نفت شرکتینده ایشلرکن لندن و آمریکا گؤندریلدی و اورالاردا علمی تدقیقات آپاردی. او تهراندا عمومی علاقه لر فاکتوله سینه ایکی ایل دنکان سنچیلدی. دکتور نطق ایکی دفعه باکی یه سفر ائتدی و آذربایجان و نخجوان اونیورسیتته لری طرفیندن فخری پروفیسور سنچیلدی.

بیر ایل سؤنرا آنکارادا آتاتورک کولتور مرکزینه شرف اویه (عضو) سنچیلدی.

او شرق و غرب دنیا لارینی یاخشی بیلیر و آرالاریندا کۆرپو وظیفه سیننی گؤروردو. او بؤیوک تۆرکولوق، ادبیات شناس و آنسیکلوپئدیک بیر عالم ایدی. او دیلیمیز حقینده بئله دئیردی:

- بیز هله دیلیمیزه لایق دئییلیک، چالیشمالی بیق دیلیمیزه لایق اولماغا و اونا صاحب چیخماغا.

او عینی زماندا بؤیوک بیر شاعر ایدی. شعرلرینده (آیتان = سؤیله یین) تخلوصونو سنچمیشدی. بورادا اؤنون شعرلریندن مختلف نمونه لر وئره جه ییک. اؤنون شعر اؤسلوبو سمبولیک دیر و فلسفی مفهوملار داشیییر. او دئییر:

اۆرکدن سئومه دن شعر یازیلماز

نه گۆلون

نه گۆنون

نە آيىن، اولدوزون

نە گۈزل بىر قىزىن

سۆزلىرى اۋلار

فكر اۋلار

فقط شعر اولماز

چىرىپىنان اۆرە كلە يازماسا عالم.

او ظلمە و عدالت سىزلىيە قارشى يازدىغى شعرىندە بئلە دئىير:

دۆشسم من، يۇلونا داوام ائت قارداش

دايانما، يئرى گنت، بو داشلارى آش

بىلىرم سحرە گئدن بىر يول وار،

دېزىندە گۆچ واركن، يورولما، آختار

او تارىخىمىزدن دانىشاركن بئلە دئىير:

سر كرده سبک (سبک تكين) لرلە ائلىن شانى اوجالدى.

تۆركون آدى هر گوشەدە بىر ولولە سالدى.

زنجىردە اسيركن يىنە دە حرّ قالا بىلدىك.

دنيا دا باش اولدوقجا، عادل قالا بىلدىك

صنعتدە، زراعتدە، هنردە اليميز وار

باخ، هر يانا، هر گوشەدە بىزدن نئچە ايز وار.

دېلمىزىن پهلولى لر دۋورونده ياساق اۋلماسى و مکتب لردە اۋخودولماماسى بارەدە

بئلە دئىير:

هله دە آدىمى چكە بىلمىرم

هله دە كىملىيىم

قىرخ قات بوخجادا

افسونلارلا دۆيونلو

گىزلىن ساخلانير

هله دە قارداشىم برکه دۆشندە

اصلينى دانير...

سؤنرا (باهار دا) آدلی شعرینده بئله دئییر:

گل

بیزده

بو شنلیکده

باهارا قاریشاق

گئچمیش گیلئی آتیب

اؤره کدن

باریشاق

بایرام دئییه

سرخوش (کفلی) کیمی

هر قیدی آشاق

گؤل تک

گؤلوشک

سارماشیق تک

ساریشاق

دکتر نطقی فارس دیلینده ده استاد ایدی و او دیلده گؤزل شعرلر سؤیله میشدیر.

دکتر هیئت سؤزلرینه بئله سؤن وئرمیشدی:

- اؤنوق وفاتیله تۆرک دنیاسی، ایران و خصوصاً آذربایجان بؤیوک بیر شاعر، عالم و معلمینی الدن وئردی، وارلیق درگیسی باش سیز قالدی و من اؤنون اسکی دوستو و همکاری تک - تنها قالدیم. تانری اونا رحمت ائیله سین.

سؤنرا توپلانتي یا دعوت اؤلونان پروانه خانم ممدووا چیخیش ائله دی. پروانه خانم ۲۰- ایلدن چؤخ وارلیق و نماینده لری باره ده تدقیقات آپارمیش و ایکی کتاب یازمیشدیر. (وارلیق ژورنالیندا ادبیات مسئله لری، جنوبی آذربایجان ادبیاتی معاصر مرحله ده: وارلیق مکتبی نین نماینده لری).

سؤنرا آنا بی سؤن سؤزو سؤیله یه رک مجلسی قاپاتدی.

V.S وارلیق بارده پروانه خانم دان باشقا ناخچیوان دان نزاکت خانم اسماعیل اووا

دیرلی تدقیقات آپارمیش و ایکی جیلد کتاب یازمیشدیر:

قربان سنه آذربایجان

علیرضا حسینزاده «شاهین»

جو شسون، آخسین آراز کیمی دیلگین	بابک کیمی قیرسالار دا بیلگین
بو جسمیمده چیرپینان تک اؤره ییم	قربان سنه آذربایجان
قوی گلیرسه سسه گلسین	آیریلیق لار بسه گلسین
اللی ملیون سسه گلسین	قربان سنه آذربایجان
اؤد وورسالار قالسا کؤزوم	دشمنلره بو سؤن سؤزوم
جانیم - مالیم ایکی گؤزوم	قربان سنه آذربایجان
قوی دیلیمه داغ باسینلار	جانیمی داردان آسینلار
آنجا قبرییمده یازسینلار	قربان سنه آذربایجان
بوردا بابک آتین تازیب	دشمنلره قبر قازیب
صابر دئییب، وورغون یازیب	قربان سنه آذربایجان
سینن آدین دیلکلرده	گۆج اولدون شیر بیلکلرده
سنویلدین دؤز اؤره کلرده	قربان سنه آذربایجان
تاریخلرده قوجالمیشسان	سمالاردا اوجالمیشسان
شرفدن سن تاج آلمیشسان	قربان سنه آذربایجان
دؤرد بیر یانین اوجا داغ دیر	چیچکلی، لاله لی باغ دیر
ازل گؤندن اؤزون آغ دیر	قربان سنه آذربایجان
گؤل آچیب هر بوجاغیندا	شهیدین هر اوجاغیندا
اؤله دیدیم من قوجاغیندا	قربان سنه آذربایجان

منيم روحوم، جانيم سنسن   دامارلاردا قانييم سنسن
بو دنيادا شانيم سنسن   قربان سنه آذربايجان

***

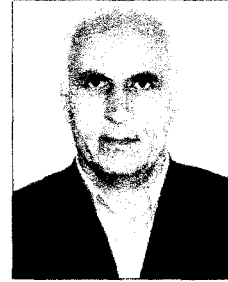
غريب

روزبه صمدى نيرى «نير اوغلو»

درديم او قدر چوخدو كى، سايسان، سايا گلمز
مين دن بيرى سايسان دا اگر، اورتايا گلمز
اؤز دۇغما دياريمدا بو گۆن اؤيله غريم -
دشمن منى اؤلدورسه ده، دوستوم هايا گلمز
گۆز ياشلاريمين قورخوسو واردير، حذر ائيله -
ياز فصلى ده داغدان بئله سئىلاب چايا گلمز
گۆندن - گۆنه آرتير غمى مين لشكرى اما -
شادليق بو حزين كۆنلومه آيدان - آيا گلمز
يئل ووردو بو گۆن پنجره مين بير تايين آچدى،
گۆن سؤيلهدى: قيش گئتدى، آييل! لاي - لاي گلمز
دور گۆر بو طبيعتده نه هاي دير، نه ياتييسان؟
دؤرد - بئش گۆن عؤمور آه و زارا، آخ - وايا گلمز
قالميش كيمه دنيا، سنه ده قالسين عزيزيم؟
شاد اول كى جهان آغلاماغا، اوربايا گلمز
سيل گۆزلىرىنى، ائت يئنى دن عؤمر، «نيراوغلو»!
چۆن سن تك اوغول بير ده بيزيم طايفايا گلمز

دئىيىملىر - مىثللىر - آتالار سۆزلىرى

حسین م. «گۆنئیلى»

فۆلكلور و اۆز دىلیمیزجه دئسك " ائل بىلیملىر" -ینی تۇپلاماق و بو كیمی ایشلره گىرىشمك جنوبى آذربایجاندا هله ده لازمی قدر یئرینه دۆشمه میش، بو ساحه ده گۆرولن ایشلر هله ده گره كن قدر یئتگین، پىشگین و ایسته نیلن سوئیته ده اولمامیشلار. ائل بىلیملىرى ایله مشغول اولانلار بو گۆنه كیمی داها چوخ باياتىلار، آتالار سۆزلىرى، مىثللىر، اؤخشاملار، ناغیللار، افسانلار، تاپماجالار و بىر سىرا بونلار كیمی داها چوخ تانىنىمىش قۇنولار اۆزره ایشلهمیشرسه، زنگین خلق مدنیتیمیزین قالان اولنلارچا قۇللارینی حسابا گتىرمه میش و یا عنوانینی چكمه یه كفايتلنمىشلىر.

بئله بىر فكىر ایله راضىلاشیریقسا، بئله دئییه بىلریك كى:- بىزیم خلقیمیزین ایچینده ائل بىلیملىرىنى تۇپلاما قۇنوسو، هله ده ایلک آددىملارینی گۆتورور. گۆرولموش ایشلرین چوخو هله لىك علمى سوئیته یه چاتمىمىشلار. حتى بونو دا دئییه بىلریك كى، ائل بىلیملىرىنى تۇپلايانلار، رسمى و علمى بىر مركزدن رهبرلىك اولمادیقلاری اۆچون، هر بىرى اۆز سلیقه و باجاریغى اساسیندا ایشلهمىش، حتى اولنلارین اؤرژیناللىقلارینی ساخلاما یارق، اۆز فكىرلىرى- ایله اولنلاردا دۆزلیش آپارماق یئرینه دئییشىكلىكلر ده یۆرؤتموشلر. داها دؤغروسو، اولنلاری ایتیب- باتماقدان ساخلاماق مقصدیله، تحریف اولونمالارینا سبب اولموشلار. آتالار دئییشكن: «قاشینی آلاركن، گۆزؤنو چىخارتمىشلار».

بو ياندان دا فۆلكلور ایله اوزلاشمايان و بللی اولان مقصدلر اۆچون حاضرلانان تلویزیون و رادیو وئریلیشلىرى، ائله جه ده باشقا سس و تصویر وسیله لری چؤخالدیقجا، عموم خلقین فكر و دؤشونجه لری اولنلار ساری یؤنلمكده، اؤزلىرى نین عادى حیاتى ایله دؤغما اولان ائل بىلیم- لرىندىن اوزاقلانماق دایرلار. بونا گۆره ده هله بئله بىر وسیله لر اولمايان زمانلاردا بویا- باشا چاتمىش و خلق مدنیتى ایله اؤنسییتده اولموش یاشلى لاریمیزدا فولكلور اولان یاخشى مناسبتلىرى، گنجلىر و یئنی یئتمه لرده گۆره بىلمىرىك.»

بو اشاره ائدیلملرله اساساً، یاشلی لاریمیز گۆنو- گۆندن دنیالارینی دیشدیکجه، گنجلریمیز ده خلق مدنیتیندن اوزاقلاشدیقجا، زنگین ملی- معنوی ثروتیمیز و وارلیغیمیزین گۆرونوشو اۆلان ائل بیلیم لریمیز گۆن قاباغیندا قالان قار کیمی اریمکده و یوخ اولماقدادیر.

اۆنجه سؤیله نیلن کیمی، بیزیم آرامیزدا ائل بیلیم لری ایله مشغول اولانلار، هله ده هر قۇنو ایله لازیم اۆلان کیمی و علمی اۆلچولرله دئییل، بلکه اۆز لری نین ایسته دیگی کیمی و باجاریقلاری اساسیندا یاناشیرلار؛ بونا گۆره ده بو گۆنه کیمی هله چۆخلاری دئییم لرله، مثلر و اتالار سۆز لری نی بیر- بیریندن آیرا بیلیمیر، حتّی اۆنلاری بیر- بیر ایله دیشیک ده سالیرلار. بیر حالدا کی، دئییم لر، اتالار سۆز لری و مثل لر، بیر سئرا اۆز لیک لرله بیر- بیر ایله فرق لیرلر. سۆز یوخ کی، بیر اتالار سۆزو، بعضاً بیر مثل و یا باشقا بیر فۆلکلوریک قۇنو یئرینده ده ایشلنه بیلیر و یا بیر اتالار سۆز و یا مثلده بعضاً بیر و یا نئچه دئییمین ایشلنمه سینه ده شاهد اولوروق.

دئییم لر، مثل لر و اتالار سۆز لری نین فرق لری نین دانیشماق ایسته سک، بئله دئییه بیلریک

کی:-

الف- دئییم لر، عموم خلق اۆچون یالنیز بیر نوع آنلامی اۆلان، درین آنلامی، عینی حالدا یترلی و دئین له ائشیدنین آراسیندا صمیمیتله ایفاده ائدیلم و آلینان سۆز بیرلشمه لری اولراق، دۆز لتمه سۆز لر و مرگب فعللر بیجیمینده یارانمیش، زمان- زمان خلقتین دیلینده ایشلنمیش، اۆزونه یئر آچمیش، عموم خلق طرفیندن منیمسنمیش و ایشلندیی بۆلگه نین اھالیسی ایچینده ھامییا آنلاشیلان عبارت لردیر.

دئییم لر داھا آرتیق سۆزون تنز آنلاشیلماسی، عئینی حالدا شیرین، اۆزیه یاتان و قیسا شکیلده سؤیلمه سی مقصدیله یارانیر و ایشلنیرلر.

دئییم لرین چۆخو تحت اللفظی ترجمه ائدیلمه، یعنی هر کلمه آیری- آیری باشقا دیله چئوریلر، اصلی آنلامینی ایتیره رک، باشقا بیر آنلاملا میدانا چیخارلار. مثال اولراق، «باشا سالماق» کیمی بیر دئییم اصلینده «بیرینی اؤیرتمک، بیلدیرمک، دقتینی جلب ائلمک، بیر شئی یادینا سالماق، خبردار ائلمک و . . .» آنلامیندا اولورسا، اؤنون کلمه لری نی فارس دیلینه ترجمه ائلمه سک، «به سر انداختن»، یعنی «بیر اؤرتونو باشا اؤرتمک و یا آیری بیر شئی، مثلا داشی بیرینی باشینا سالماق» کیمی آلینا جاقدیر و یا «یورقان- دۆشه یه دۆشمک» کیمی عبارت اصلینده «خسته لنه رک یاتماق و خسته یاتماق» دئمکدیرسه و هئچ بیر آچیقلاماسی اولمایا- اولمایا، دئییلن کیمی، آنا دیلیمیزی بیلنلرین ھامیسی نین ذهنینده ھمین مسله نی آنلاتسا دا، آیری- آیری ترجمه ائدیلمکله «یورقان- دۆشه یین اؤستونه

دۆشمك، اوجا يئردن يۇرقان- دۆشه بىن اۆستونه يىخيلماق» كىمى آنلاشيلاجاقدير. هابئله «عاغليم كسمير» كىمى بىر دئىيم بئله ساده و دىلیمیزی بیلن لر ایچینده هامییا آنلاشیلان بىر دورومدا ایشلنیرسه، فارس دىلینه ترجمه ائدیلسه، «عقلم نى بُرد» كىمى آنلامسىز و گۆلونج بىر عبارت الده ائدیله جكدیر. بونا اساساً، دئىیملىرى هر هانسى بىر ديله ترجمه ائندده، دئىیمین كلمه لىرىنى دئىیل، آنلامىنى ترجمه ائتمه لى بىك.

بعضاً قىساجیق بىر دئىیمین آنلامىنى اۆلدوغو كىمى آنلاماق اۆچون نئچه- نئچه جمله لره احتیاج اۆلور.

بىزیم دىلیمیز دىنانین چۆخ- چۆخ دئىیملىرى اۆلان دىللىرىدن بىرى دیر. بئله كى، هر كندىمىزین آغزیندا و تكجه عادى دانیشیقلارىندا مین لرحه دئىیم ایشلنمكدده دیر. البته بو اۆ دئمك دئىیل دیر كى هر بىر كندىمىزده ایشلنن دئىیملىرى، يالنىز او كندده ایشلنیر؛ آنجاق بونو دئیه بىلیرىك كى، هر كندده ایشلنن مینلرحه دئىیمین بعضى لرى ده يالنىز اۆ كنده عائد اۆلا بیلر، اما اۆنلارین آغیر حصه سى دىلیمىزین سۆز خزینه سینه عائد اۆلاراق، هئچ اۆلماسا بۆيوك بىر منطقه ده آنلاشیلان و عینى معنا داشیيان سۆزلىر دیر.

بونو دا دئمك لازیم دیر كى، اشاره ائدیلم كىمى بعضى دئىیملىرى يالنىز بىر كنده، بعضى- لرى يالنىز بىر بۆلگه يه عائد اۆلاراق، آنجاق بعضى لرى نین میدانى داها دا گئنىش دیر. بونا اساساً تۆرك دىللىرىنده بلکه يۆزلىر مین دئىیم اۆلا بیلر كى، اۆنلارین بعضى لرى نین میدانى تۆرك دىناسى بۇیدا، بعضى نینكى يالنىز بىر كىچىك بۆلگه و يا حتى بىر كند بۇیدا دیر. بونو دا اونوتمالى بىق كى، تۆرك دىناسى او ياندا قالسىن، هئچ وقت بىر كندین يا بىر بۆلگه نین ده بۆتون دئىیملىرىنى قلمه آلماق ممكن دئىیل، چۆنكى:

۱- ایستر- ایسته مز اۆنلارین قلمدن دۆشنى، اونودولانى دا اۆلجاجاقدیر.

۲- دئىیملىرى دانیشیق دىلینده چئشیتلى شكل لرله دئىیلیر و آغیزلانیرلار. بعضاً بىكى و يا نئچه دئىیمین آنلامى دا بىر اولورسا، ایفاده و تلفظ طرزلىرى فرقلی اولور؛ مثلاً: «ال- آياغىنى بوشلاماق» ائله جه ده «ال- آياغىنى اۆتورمك» دئىیملىرى، بىكىسى ده بىر آنلامدادیر و دئىیملىرى قلمه آلان آدام دا ممكن دیر كى، بونلارین يالنىز بىرىنى قلمه آماغا قناعت ائله سین و بئله لیکله ده همین عبارتین باشقا بىر وارىانتى يئرده قالسىن.

۳- دىل گئتدیكجه گلیشیدییى اۆچون، هابئله زماندا باش وئرن اولای لار، میدانا گلن یئنى یاشاییش وسایطى، و ماتاهلار دا یئنى دئىیملىرىن یارانماسینا سبب اۆلورلاركى، اونلار هله لیک عمومیلشمه دىبى اۆچون هامییا تانىنمیرلار و اۆلابیلر كى، اۆنلارى قلمه آلان دا اۆنلارى تانىماسین.

شېھەسىز كى دئىمىلەر ھەر بىر كىند و بۇلگەدە توپلانارلارسا، تەلفۇز باخىمىندان او بۇلگەنىن بوياسىنى آلاچاق، او بۇلگەنىن آغىزى ايله ادا اولاجاقلار؛ بو دا عادى و طىبىعى بىر شئى دىر.

آتالار سۆزلىرى:- آتالار سۆزلىرى، آرتىق خەلقىن تەجرۇبەسى و سىناغىندان كىچمىش درىن معنالى، حەكىملى و اۇيود وئىرچى، دىيىشىلمەز اولان سۆز جەملەسىنە دىيىلىر. "اصىل آل چىركىن اولسون، بد اصىل گۆزل آلما" كىمى جەملە بىر آتالار سۆزۇ اولاراق بىر فۇلكورىك باياتىنىن بىكى سۇن مىصراعسى كىمى دە چىخىش ائدىر. ھابئەلە "اۇوچويا داغ گۇرسەدرلر، اۇو يۇخ"، كىمى خەلقىن سىناغىندان كىچمىش حەكىملى جەملە بىر آتالار سۆزۇ اولاراق، معاش آردىنچا اولان اداما معاشىن اۇزونو وئىرمەك يىرىنە، اۇنو قازانماق يۇلونو اۇيرتمەك اۇچون دە، بىر مەثل كىمى ايشلەنەبىلر. ھابئەلە "آرود وار ائو يىغار، آرود وار ائو يىغار" كىمى، مەثل و آتالار سۆزۇ اىچىندە بىكى دئىمە دە يىرلشمىشىدەر؛ مەثلا "ئو يىغان" و "ئو يىخان" عبارتلىرىنىن ھەر بىرى بىر دئىمە دىر.

مەثلر:- آدىندان بىللى اولدوغو كىمى، بىر شئى، ايش، اولاي و سايرەنى، مەتىن ھەدەف اۇچون باشقا بىر شئى، ايش و اولايانەزەدەرك سۇيلەنىلن يىترلى، آخىجى، ياخشى آنلاشىلان، اۇيناق، تىز آنلاشىلان دئىمىلەر داشىيان جەملە يە "مەثل" دىيىلىر. اۇرنەك اولاراق: "ايت ساخلا، باشىن گمىرسىن" كىمى بىر آتالار سۆزۇ اۇ زمان ايشلىنىر كى، بىرى، زەھمىتىنى چكىب- بۇيوتدويو و يا آد- سان، وار- دولت و... قازانماسىنا سەبب اولدوغو بىر ادامدان و يا بىلەدىيى و زەھمىتىنى چكىدىيى بىر حيواندان زيان و اذىت گۇرسون.

دئىمەلر:- دئىمەلەر داھا چوخ گىزلى، گۆجلو و درىن آنلامى اولان، امما جەملە داخلىندە اولماياندا آنلامى آنلاشىلمايان و يا اولدوغو كىمى آلىنمايان سۆز بىرلشمەلرى دىلر.

عمومىتەلە آتالار سۆزلىرى، مەثلر و دئىمەلرىن ان اۇنملى فرقلرى بوردادىر كى، آتالار سۆزلىرى و مەثلر، ھەر بىرى، آنلامى تامامىلە آنلاشىلان، آسان دىيىلن، درىن و مەھكەم معنە داشىيان، چوخ وقت بىر و يا نەچچە دئىمە اىچىنە آنان مستەقل بىر جەملە دىر. بىر ھالدا كى دئىمەلر يالنىز بىر جەملەنىن تەركىب ھەسەسى دىرلر. مەثال اولاراق، قاباقكى سەطرلەردە گۇستردىيىمىز آتالار سۆزۇ و مەثلدە "ئو يىغار" و "ئو يىغار" عبارتلىرىنىن ھەر بىرى بىر دئىمە- دىر كى، جەملە داخلىندە آنلاملارى تامامىلە آنلاشىلان، آنچاق جەملەدن قىراقدا و تەك- تەكىنە ايشلندىكەدە، معنالارى آنلاشىلمايان و يا باشقا جۇر آنلاشىلان عبارتلىر دىلر.

مەثلا: "ئو يىغماق" جەملە داخلىندە "اۇوين گلىرىنى يىرسىزجەسىنە خەج ائەلمەك، اۇوين گلىرىنى ائو لارم اولان شئىلەرە وئىرمەك، ائو ائائىيەلرىنىن ساغلام قالماسىنا و آرتماسىنا سەبب اولماق" آنلامىندا و "ئو يىخان" ايسە، اۇنون عەكسىنە اولاراق، "اۇوين گلىرىنى يىرسىزجەسىنە ائىب- توتماق، يۇخا چىخارتماق، ائو وسايىتىنىن داغىلماسىنا، يۇخ ائدىلمەسىنە سەبب

اۈلماق "معناسىنداير؛ بىر حالدا كى جملەدن قىراقتا اۈلاندا، "اۈو يىغان" عبارتىنى، اۈو وسايطى نىن بىر يىترە يىغانى، يىغىب بىر يىترە تۈپلايانى، اۈغرولوقچا يىغىب آپارانى كىمى دە گۈتورمك اۈلار. "اۈو يىخان" ايسە، كۈلونگ، بىل و بو كىمى وسىلەرلە اۈو اوچوران اۈلامى داشىيار.

بو دىئىلنلرە اساساً، دىئىمىلر ھىچ وقت مستقل جملەلر دىئىيل، بلكە جملەنىن تىركىب حصەسى اۈلاراق، اۈنو گۈزۈللشدىرمك، ياخشى باشا سالماق، اۈرەيە ياتان اۈلەمك، يۈروجو اۈلمايان دوروما گتىرمك مقصدى ايلە جملە اىچىندە ايشلىنىرلر.

"اۈجىندان ايت قىرخىر" كىمى بىر مىلدە نە "اۈجىندان"، نە دە "ايت قىرخىر" دىئىمى حقىقى اۈلام داشىمىرلار. بورادا اۈلىقدان مقصد داھا اۈرتىق محتاج اۈلماق دىمكىدەر و "ايت قىرخىر" دىئىمى ايلە دە احتىياجى اۈلان ادامىن احتىياج اۈزۈندىن حتى حلال اۈلمايان شىيلر و ايشلرلە معاشىنى تامين اۈلەمەيە چالىشىدىغىنى بىلدىرمك اىستىرلر. بئەلىكلە مئلىن اۈلامى بئە اۈلور؛ معاشىنى تامين اۈلەمك اۈچۈن، حرام- حلالىنا و چتىن- اۈسانلىغىنا باخمايلاق ھەر ايشى گۈرۈر. اۈلە بىر دورومدا ھىمىن ايشلر قىتناماسىن،- دئىە، "اۈجا مىت حلالدىر" كىمى بىر اۈتالار سۈزو و مىل دە ميدانا گلمىشىدەر.

بئە بىر اۈچىقلامانىن داوامىندا بو كىمى بىر سۈرغو دا اۈرايا چىخابىلر: دىئىمەلە اۈتالار سۈزو و مئلىن فرقلىرى بونلاردىرسا، اۈتالار سۈزو ايلە مئلىن اۈراسىندا ھانسى فرقلىر واردىر؟ بئە بىر سۈرغونون جواىبىندا دىمك اۈلار كى:

- اۈتالار سۈزو داھا اۈرتىق اۈبود وئرىجى، عىنى حالدا ھىمىشە عقلە باتان، دىيشىلمەين، حكمتلى سۈز جملەسىنە دىئىلىر؛ اما مىل داھا چۈخ بىر ايش، اۈلاى و شىين بنزلىيىندە و يا بنزەدىلمەيىندە ايشلنەر ك اۈتالار سۈزو كىمى دە ھىمىشە حكمت داشىيىجىسى اۈلمايلاق، ھىمىشە دە عقل ايلە اۈيغون اۈلمور. مىلا: «اۈتى اۈتىن يانىنا باغلاسان يا حالىنى توتار، يا خويونو» كىمى مىل بىر انسانىن باشقاسىنا بوراخدىغى اۈتگى دن دانىشىرسا، «ادبى كىمدن اۈيرىندىن؟- ادبىزدن» كىمى مىلدە پىسىن پىسلىيىنى گۈرەرك ياخشى اولماقدان سۈز گىدىر. بونلار بىن ھەر اۈكىسى دە ممكن اۈلاراق، بونلار، بىر- بىرى ايلە فرقلى يۈنلرى اۈلان مىل لردىلر.

عمومىيەتلە فۈلكلور و اۈل بىلىملىرى اجتماعى ياشايشىمىزىن ياوانلىغى، اۈتالار سۈزلىرى، مىل لر و دىئىملر، دانىشىغىمىزىن بزەيى و گۈزلىيى دىلر.

اۈل بىلىملىرىمىز و خلق ادبىياتىمىزى گرەكن قذر اۈيرىنمك، ايشلىتمك، اۈيرىتمك و ايشلە- مك اۈمودو ايلە.

پیر در اشعار خواجه حافظ شیرازی و ملا محمد فضولی

غلامرضا ضیائی نیری

کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی

پیر در اصطلاح صوفیان به معنی پیشوا و رهبری است که سالک بی آن به حق واصل نمی‌شود و الفاظ قطب، شیخ، ولی، مراد، مرشد، خضر نزد صوفیه به همین معنا بکار می‌رود.

مقدمه

خواجه شمس‌الدین محمد متخلص به حافظ و ملقب به لسان‌الغیب در اوایل قرن هشتم هجری در شیراز زاده شده است و یکی از پر رمز و رازترین شاعران ایران و جهان است. حافظ در سرودن غزل‌های عارفانه و عاشقانه استاد بوده، غزل حافظ هم دارای سطوح عارفانه چون غزل عطار و مولاناست و هم دارای سطوح عاشقانه چون غزل سعدی می‌باشد. حافظ در عرفان نیز، چه در عرفان عملی و سیر و سلوک و تهذیب نفس، چه در عرفان فلسفه‌آمیز نظری، مقام ممتازی دارد. نگرش و روش عرفانی حافظ مخصوص به خود و تکررانه است. پیر می‌کده را در جامه اسطوره‌ای پیر مغان، مرشد خود می‌گیرد و به جای خانقاه و صومعه، به دیر مغان یا خرابات مغان که هیئت اسطوره شده‌ی میخانه و به عبارت دیگر ترکیبی از میخانه و خانقاه است روی می‌آورد.

با توجه به اینکه در همه مکاتب عرفانی به ویژه در مکتب اسلام بر لزوم راهنما و مرشد تاکید شده است، چرا که طی طریق و سلوک عرفانی و باطنی بی‌ارشاد مرشدی معتمد و بی‌هدایت پیری مستر شده ره به مأمن مقصود نتوان برد.

خواجه حافظ نیز سالکان را به اطاعت محض و متابعت کورکورانه از تعالیم و اوامر پیر و مرشد تشویق می‌کند و معتقد است پیر هر چه فرمان دهد عین صواب است، اگرچه ظاهر آن خطا و فساد باشد. خواجه به جستجوی پیر در تمام مدت عمر سرگرم بوده و سرانجام پیرش را که همان پیر مغان است در میخانه و خرابات پیدا می‌کند. پیر مغان، در کائنات اندیشه‌ی حافظ و در آرمان شهر فکری او، کسی بالاتر از رند است، پیر ظاهراً مصداقی در عینیت جامعه ندارد و شخصیتی است بر ساخته‌ی ذهن حافظ، در ادبیات عرفانی نماد کسی است که در سلوک به حق راه بسته است و در اصطلاح سالکان به نام پیر، مرشد، انسان کامل از او نام برده می‌شود و هر چه می‌کند درست است و مظهر خدا و مشایخ راستین است که هادی او در وادی ظلمانی آفرینش و پیر و مقتدای حقیقت‌سنج و ناصح مشفق او در

تنگنای زندگی و در برابر معضلات حیات می‌باشد. در نظر خواجه لزومی ندارد که پیر حتما موجودی خاص و خارجی باشد. این پیر دلیل و واسطه کشف راه است و لازم می‌باشد، ولی ممکن است در خارج وجود سالک یا در درون او باشد. حافظ معتقد است که جدایی از راهنما و مرشد به صلاح هیچ کسی نیست و بایستی سالک در طی طریق تکیه‌گاهی داشته باشد که مرجع و ملاک او در تشخیص خطا و صواب حالات و تجارب او باشد.

پیر در دیوان حافظ به آستان حق تقرب داشته، پاک بین، رازدار و خطاپوش است و مشکلات سالک را نیز با بزرگواری تحمل می‌کند، مانند پدری مهربان و خیرخواه است و سالک نیز در برابر او نافرمانی نمی‌کند، وظیفه‌شناس است و نهایت حرمت و ادب را رعایت می‌کند. با توجه به اینکه فیوضات و فتوحات از آستان پیر به دست می‌آید، سالک تسلیم بی‌چون و چرا در برابر پیر است. برای رهایی از زندان طبیعت و مقابله با تهدیدات خدمت پیر تنها راه رهایی است. حافظ شیراز مشکلات خود را به حضور پیر مغان عرضه می‌کند و پیر مغان در قدها آینه کردار عشق و صفا راه حل آن مشکلات را می‌نماید. حافظ معتقد است «پیر او هر چه کند عین عنایت باشد» به همین دلیل به صراحت خود را مرید پیر مغان می‌نامد.

و اما مولانا حکیم ملامحمد فضولی، معروفترین شاعر سده‌ی دهم هجری است. زندگی گزاران او را به عشیره‌ی «بیات»‌های آذربایجان از عشایر ۲۴ گانه اوغوزان یا تورکان منسوب می‌دارند. فضولی در سه زبان فارسی، عربی، تورکی دیوان اشعار دارد و همچنین نوزده اثر ارزشمند در این سه زبان در زمینه‌های مختلف از جمله نویسندگی، مترجمی، لغوی، دینی، مذهبی و کلام از خود به یادگار گذاشته است. شعر فضولی یک جنبه‌اش عرفانی است و این را در تمام اشعار و حتی قصایدش می‌توان باز جست، چرا که موطن وی بغداد، مهد تصوف و از دیرباز مورد توجه عرفا و مشایخ صوفیه بوده است. اعتنا و توجه حکیم فضولی به حافظ شیرازی، مقوله‌ای تامل برانگیز و قابل تحسین است. باید اذعان کرد که در عرصه‌ی نویسندگی و شاعری بحث تأثیرپذیری و تأثیرگذاری عمری به درازی کلمه و کلام دارد و هر شاعری یا نویسنده‌ای ناگزیر است که آثار دیگران را خوانده و از آنان تأثیر پذیرد و فضولی نیز از این قاعده مستثنی نیست و این تأثیرپذیری در استقبال و پاسخ‌گویی به بسیاری از غزل‌های حافظ در دیوان‌های فارسی و ترکی فضولی مشهود است. برای نمونه با توجه به اینکه پیر مغان از مباحث مهم و جزء اسطوره‌ای خواجه حافظ شیرازی می‌باشد، حکیم فضولی نیز در اشعارش به پیرمغان توجه خاص دارد و به او ارادت می‌ورزد، همچنانچه پیشتر توضیح داده شد، چون مقام فضولی درگاه پیرمغان می‌باشد، بدین جهت است که از جهت رفعت قدر و مقام خودش را از فرشته بالاتر می‌داند.

در نظر فضولی پیرمغان پناه دهنده از غم و اندوه روزگار می‌باشد و نیز پیرمغان راهبر وی به سوی آب زندگانی می‌باشد. بی‌شک با توجه به شیعه اثنی عشری بودن حکیم فضولی و ارادت قلبی که به ائمه معصومین و نبی مکرم اسلام دارد پیر و راهبر فضولی به صراحت در قصاید و غزلهایش دیده می‌شود.

پیر و پیرمغان در دیوان خواجه حافظ:

در همه مکاتب عرفانی، بر لزوم راهنما و مرشد تأکید شده است. عرفای اسلام نیز سلوک عرفانی را بدون راهنمایی مرشدی آگاه، خطرناک می‌دانند. به دلیل اینکه: سلوک عرفانی یک سیر درونی و معنوی است. از این رو تعیین قوانین و تشخیص آسیب‌های آن، جز با نظارت یک مرشد آگاه امکان ندارد. از سوی دیگر سالک در مراحل سلوک با مشکلاتی روبرو می‌شود که رفع آنها با قوانین و دستورات کلی امکان‌پذیر نیست. بنابراین، سالک در تمام مراحل و لحظه‌های سلوک از راهنمایی مرشد بی‌نیاز نیست.» (یثربی، ۱۳۸۱ ه. ش، ص ۱۲۵).

حافظ شیرازی نیز جا به جای در دیوان خود تأکید می‌کند که حل معضلات اسرار آفرینش و سیر و سلوک در مراحل صعب و پرنشیب و فراز عشق و استکمال و تهذیب نفس و آمادگی برای قبول تجلی انوار حقایق و اسرار الهی جز با راهنمایی پیری روشن ضمیر امکان‌پذیر نیست.

در بیابان فنا گم شدن آخر تا کی؟
ره بیرسیم مگر پی به مهمات بریم

.....
به کوی عشق منه بی‌دلیل راه قدم
که من به خویش نمودم صد اهتمام و نشد

.....
گذرت بر ظلمات است بجو خضر رهی
که در این مرحله بسیار بود گمراهی

.....
قطع این مرحله بی‌همراهی خضر مکن
ظلمات است، بترس از خطر گمراهی

.....
پیر به دلیل آگاهی برتر نسبت به منازل و مدارج سلوک، هرچه فرمان دهد باید اطاعت شود، گرچه از نظر ظاهر و ظاهرینان، مشروع و مقبول نباشد. فرمان او فرمان ولایت است، ولایت حق و ولایت مقربان حق:

بنده‌ی پیر مغانم که ز جهلم برهاند
پیر ما هر چه کند عین ولایت باشد

.....
به می سجاده رنگین کن، گرت پیر مغان گوید
که سالک بی خیر نبود ز راه و رسم منزلها

.....
چو پیر سالک عشقت به می حواله کند
بنوش و منتظر رحمت خدا می باش

.....
دوش از مسجد سوی میخانه آمد پیر ما
چیست یاران طریقت بعد از این تدبیر ما

.....
ما مریدان روی سوی کعبه چون آریم چون
روی سوی خانه‌ی خمار دارد پیر ما

.....
با این اوصاف و توضیحات حافظ دست ارادت به پیری نداده بوده است:
حافظ با همه اعتقادی که به لزوم پیر و مراد دارد، تصریح می کند که خود پیری ندارد و
عدم کمال و استکمال خود را در طریقت مربوط به همین امر یعنی بی پیری می داند و می -
فرماید:

به کوی عشق منه بی دلیل راه قدم
که من به خویش نمودم صد اهتمام و نشد
باز می فرماید:
همه کارم ز خود کامی به بدنای کشید آخر
نهان کی ماند آن رازی کز و سازند محفلها

.....
کجاست اهل دلی تا کند دلالت خیر
که ما به دوست نبردیم ره به هیچ طریق

.....
در این شب سیاهم گم گشت راه مقصود
از گوشه‌ای برون آی ای کوکب هدایت.

مرتضوی، ۱۳۸۸، ه.ش، ص ۲۷۷

مقصود خواجه حافظ در ابیات فوق از تعبیر و اصطلاحات همچون: دلیل گمگشته- آنکه ره به مشرب مقصود برده- خضر وی خجسته- دلیل راه، خطاب عام به کسانی است که کششی آسمانی و جذبه‌ی الهی شامل حالشان شده از خاکشان بر افلاک کشیده است. نظیر خطاب صاحب‌دلان در بیت:

دل می‌رود ز دستم صاحب‌دلان خدا را

دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا

به هر صورت این خطاب‌ها را نمی‌توان اشاره به پیر معین و مراد مشخص دانست و دلیلی برای پیر داشتن حافظ قرار داد. بلکه موج ناامیدی و یاس فراق از تار و پود این ابیات می‌ریزد:

ای دلیل دل گمگشته خدا را مددی

که غریب از نبرد ره به دلالت برود

.....

ای آنکه ره به مشرب مقصود برده‌ای

زین هجر قطره‌ای به من خاکسار بخش

.....

تو دستگیر شو ای خضر پی خجسته که من

پیاده می‌روم و هم‌رهان سوارانند.

.....

کار از تو می‌رود مددی ای دلیل راه

کانصاف می‌دهیم و ز راه اوفتاده‌ایم

.....

دل که آینه‌ی شاهی است غباری دارد

از خدا می‌طلبم صحبت روشن راهی

به هر جهت با همه اصرار و ابرامی که خواجه در بیان و اثبات لزوم انتخاب پیری روشندل برای مبتدیان و سالکان دارد، مویداتی برای پیر نداشتن حافظ در دست است از این قرار:

الف) حافظ رسماً صوفی نبوده است و اگر اطلاق عارف به حافظ جایز باشد، نسبت صوفیگری بدو محال است. برای اینکه صوفی که لقب اهل خانقاه و صوفیان صومعه‌دار است و عارف در مورد پیر تصوف معنوی و عرفان و معرفت و بصیرت حقیقی استعمال می‌شود.

ب) حافظ عارفی است آتش افروز و رندی است عالمسوز که نخستین قدم را در راه سلوک پشت پا زدن به کلیه رسوم و آداب و قیود می‌داند و تردیدی نیست که دست ارادت به پیری معین دادن و از قیود و شرایط و آداب مرید پیروی کردن مخالف ذوق و شم رندانه و عاشقانه حافظ است.

ج) حافظ تابع مذهب آزادگی و طریقت رندی و دلدادگی و دشمن خانقاه و رسوم خانقاه و مخالف آداب و قیود و رسوم که خود سر راهند، است و استقلال و اینکار از مشخصات افکار اوست و این همه آن است که با سر سپردن به پیر و مراد و تبعیت کورکورانه از اوامر و نواهی او موافقت و مطابقتی ندارد و پیری که خواجه می‌گوید و مراد و مرشدی که حافظ داشته با پیران و مرشدان تصوف کلاسیک همان فاصله را دارد که میخانه از خانقاه.

د) حافظ خود به صراحت می‌گوید: هر کسی بی پیر قدم در راه عشق نهد، نظیر حافظ که بی‌پیر در این راه قدم گذاشت، گمراه خواهد شد و هر کس خودکامی پیش گیرد کارش به رسوایی خواهد کشید و باید اذعان کرد که این سخن و نظایر آن را حافظ از باب فروتنی عارفانه‌ای که در وجود پاکش مخمر بوده فرموده است.

حافظ و جستجوی پیر

تردیدی نیست که حافظ در تمام مدت عمر با «آدمای پیری شمس سان» سرگرم بوده، ولی او را نیافته است. زیرا اگر یافته بود دیوان و آثارش نمی‌توانست از تأثیر مستقیم صحبت و دلالت و هدایت، حتی نام و نشان آن پیر دور و بر کنار باشد چنان که می‌فرماید:

*ای آنکه ره به مشرب مقصود برده‌ای
زین بحر قطره‌ای به من خاکسار بخش*
خواجه‌ی بزرگوار پیر خود را در میخانه جستجو می‌کند نه در خانقاه:

«پیر خانقاه مظهر تکالیف و قیود و آدام و شطح و طاعات است و این پیر، حافظ وسیله ضلالت می‌داند، نه هدایت و در جستجوی پیر مطلوب، یعنی پیری که مظهر عشق و مستی و صفا و بی‌قیدی و رندی باشد و به قدم مشاهدت به دوست رسیده باشد نه به مدد مجاهدت به تصور قایل شده، روی به میخانه عشق می‌نهد.»

«مرتضوی، ۱۳۸۸، هـ. ش، ص ۲۸۹»

ز خانقاه به میخانه می‌رود حافظ مگر ز مستی زهد و ریا به هوش آمد؟!!

و باز به برکت صحبت شیخ خود که جز ذوق سلیم و روح عارف خودش نیست در می-یابد که همّت در صومعه نیست بلکه در دیر مغان است.

گر مدد خواستم از پیر مغان عیب مکن

شیخ ما گفت که در صومعه همت نبود

و هم اوست که در برابر سوال حافظ که بعد از یأس از صومعه و خانقاه فرق مختلف صوفیان از مذهب حقیقت و مستی و عشق سوال می‌کند، مذهب پیر مغان را نشان می‌دهد:

گفتم شراب و خرقه نه آیین مذهب است   گفت این عمل به مذهب پیر مغان کنند
حافظ صومعه را دیده و آزموده و پیرش را نیافته و رو به میکده نهاده:

سر ز حسرت به در میکده‌ها برگردم

چون شناسای تو در صومعه یک پیر نبود

حافظ در انقلاب روحی خود هراسان و مردّد است که آیا دریچه‌های معرفت حقیقی را به روی او خواهند گشود؟ آیا او را خواهند خواند یا خواهند راند؟

گرم نه پیر مغان در به روی بگشاید   کدام در بزخم، چاره از کجا جویم؟

و بالاخره حافظ را در بارگاه پیر مغان راه می‌دهند، می‌بینند آنچه تا آن روز با خود داشته است از خرقه و تسبیح و ذاکر و ورد و عبادت و ریاضت به درمی‌قلب خریدار ندارد و باید همه را دور ریخت.

من این دلق مرقع را بخوام سوختن روزی

که پیر می‌فروشانش به جامی بر نمی‌گیرد.

پیرمغان:

بالاخره حافظ گمشده‌ی خود را پیدا می‌کند و پیری را که در صومعه و خانقاه پیدا نکرده بود، در گوشه‌ی میخانه عشق به دست می‌آورد. این پیر، کامل و جامع است که از او توان آموخت، دردی نیست که او درمانش نتواند کرد. حافظ همه جا از پیری روشندل و دانا و اسرار بین به نام «پیر مغان و پیر میفروش و پیر باده فروش» که همه یکی است، سخن به میان می‌آورد و هر چه می‌داند و هر چه آموخته است بدو نسبت می‌دهد.

پیر مغان یا پیر میفروش در اولین قدم جام می‌مستی بخش عشق الهی را به دست حافظ می‌دهد.

دی پیر میفروش که ذکرش به خیر باد

گفتا: شراب نوش و غم دل بیر ز یاد

هاتفی از گوشه‌ی میخانه دوش گفت: بیخشد گنه می بنوش

و حافظ که معتقد است «پیر او هر چه کند عین عنایت باشد» این جام را با استظهار به رحمت آسمانی لا جرعه به سر می‌کشد.

بنوش و منتظر رحمت خدا می‌باش

چو پیر سالک عشقت به می حواله کند

و به سعادت و مستی و شوریدگی نایل می‌شود و می‌بیند اتصال و وصالی که خانقاه نشینان و مسند سازان وعده آن را می‌دادند در میخانه و درگاه پیر مغان بوده است.

مرید پیر مغانم ز من مرنج ای شیخ چرا که وعده تو کردی و او به جا آورد
حافظ به صراحت خود را مرید پیر مغان می‌نامد و به بندگی پیر مغان که حافظ را از
جهل و غرور خانقاه به علم معرفت حقیقی هدایت کرده است، افتخار می‌کند:

بنده‌ی پیر مغانم که ز جهلم برهاند پیر ما هر چه کند عین عنایت باشد
و خود را کمترین چاکران پیر مغان لقب می‌دهد:

چل سال پیش رفت که من لاف می‌زنم
کز چاکران پیر مغان کمترین منم

و همچنان که حلقه به گوشه یار را افتخاری بزرگ می‌داند، روی نیاز بر خاک در
می‌فروش نهادن را وظیفه‌ای مسلم می‌پندارد:

گوش من و حلقه‌ی گیسوی یار روی من و خاک در می‌فروش

حافظ اسراری را که در خانقاه امید به حل و کشف آنها می‌رفت در میخانه می‌یابد و
دچار حیرت می‌شود یا تظاهر به حیرت می‌کند:

سرّ خدا که عارف سالک به کس نگفت
در حیرتم که باده فروش از کجا شنید

پیر مغان به حافظ اجازه بدگویی و اظهار عیوب خرّقه‌پوشان مرّائی را نمی‌دهد، زیرا او از
سرچشمه وحدت مطلق آب خورده است و همه چیز را از معشوق خواهد دید و بدی و زشتی
اعتبار و ارزش خود را در نظر او از دست خواهد داد:

پیر گلرنگ من اندر حق ازرق پوشان رخصت خبث نداد، ارنه حکایتها بود

حافظ شیرین سخن مشکلات خود را به حضور پیر مغان عرضه می‌کند و پیر مغان در
قدح آینه‌ی کردار عشق و صفا راه حل آن مشکلات را به حافظ می‌نماید:

مشکل خویش بر پیر مغان بردم دوش کو به تأیید نظر حل معما می‌کرد

پیر می‌فروش حافظ که به حکمت آفرینش و اسرار کائنات آشناتر از هر کسی است، رسم
و راه بهتر زندگی را در «عشق و محبت» و «بی‌اعتنایی به نظر مردم» و «آسان‌گیری» و
«راز پوشی» می‌داند.

دوش با من گفت پنهان کاردانی نیز هوش
وز شما پنهان نشاید کرد سرّ می‌فروش
گفت: آسان‌گیر بر خود کارها کز روی طبع
سخت می‌گیرد جهان بر مردمان سخت‌کوش

و چون این وسعت نظر و سعی صدر و آسان گیری و بی‌اعتنایی در امور دنیوی جز از عشق و معرفت نمی‌زاید، جام عشق و معرفت به حافظ می‌دهد:

وانگهم در داد جامی کز فروغش بر فلک

زهره در رقص آمد و بریط زنان می‌گفت: نوش

و به تدریج حافظ به راه و رسم عشق و معرفت پی می‌برد و آشنا می‌شود و از پیر مغان راز و رمز مکنون عشق را می‌آموزد:

تا نگریدی آشنا زین پرده رازی نشنوی گوش نامحرم نباشد جای پیغام سروش

ولی تا چشمش را باز می‌کند، لبش را می‌دوزند و تا کوشش را می‌گشاید، زبانش را می‌-

بندند:

پیر میخانه چه خوش گفت به دردی کش خویش

که مگو حال دل سوخته با خامی چند

و چنین تعلیم می‌دهند:

در حریم عشق نتوان زد دم از گفت و شنید

ز آنکه آنجا جمله اعضاء چشم باید بود و گوش

پیر مغان که جز خوبی و زیبایی نمی‌بیند و جز لطف و خوبی در تفسیر او چیزی نیست،

نمی‌رنجد و سایه لطف و مرحمت از سر حافظ بر نمی‌دارد:

نیکی پیر مغان بین که چو ما بدمستان

هرچه کردیم به چشم گرمش زیبا بود

خطاپوشی و پرده نگهداری اختصاصی به خود پیر مغان ندارد، بلکه مذهب و طریقه او

طریقه محبت و عفو و اغماض و خدای او نیز خدایی مهربان و خطاپوش و عطابخش است.

پیر دردی‌کش ما گرچه ندارد زر و زور

خوش عطابخش و خطاپوش خدایی دارد

حافظ دست ارادت در دامن پاک پیر مغان می‌زند و سر بر قدمش می‌ساید و آستان او را

ملجاء و مأوای خویش قرار می‌دهد:

تا زمیخانه و می‌نام و نشان خواهد بود سر ما خاک ره پیر مغان خواهد بود.

حلقه پیر مغانم ز ازل در گوش است بر همانیم که بودیم و همان خواهد بود

خواجه در کنف دولت و همت پیر مغان از بود و نبود و اعتنا و تفقد دیگران احساس بی‌

نیازی می‌کند:

دولت پیر مغان باد که باقی سهل است دیگری گو برو و نام من از یاد ببر

و از برابر هجوم غموم و هموم روزگار به حریم درگاهش (پیر مغان) پناه می‌برد:

و گر کمین بگشاید غمی ز گوشه‌ی دل   حریم درگه پیر مغان پناهت بس
و ره نشینی درگاه پیرمغان را کیمیای معرفت و خاک آستان او را اکسیر معارف و معانی
می‌داند:

آن روز بر دلم در معنی گشوده شد   کز ساکنان درگه پیر مغان شدم
و دولت و سعادت را در سرای او و فتوح و گشایش را بر درگاه او می‌جوید:
از آستان پیر مغان سر چرا کشیم
دولت در آن سرا و گشایش در آن در است.
و بالاخره میخانه را به جای «خانقاه» و «دعای پیر مغان» را به جای «ورد و ذکر»
صبحگاه اختیار می‌کند.

منم که گوشه‌ی میخانه خانقاه من است
دعای پیر مغان ورد صبحگاه من است

آردی گلن سایى‌دا

توفارقاندا یارانمیش دۆرد مثلین کۆکو

دکتر حسن جعفرزاده

نئچه ایل بوندان اؤل "وارلیق" درگیسینده (نۆمره ۱۴۵ - یای ۱۳۸۶) سوندوغوم بیر یازیدا توفارقاندا یارانمیش یئددی مثلین کۆکونو آچیقلادیق. ایندی ایسه بورادا توفارقاندا یارانمیش باشقا دۆرد مثلین کۆکونو ایضاح اندیریک.

اما هر شئی دن اول فارسجا "مثلده مناقشه یوخدور" مثللی خاطرلیالییم؛ چۆنکو بو یازیدا یا اۇنجه آچیقلادیغیم مثللرین کۆکونده، کند یا بیر بۆلگه نین آدینی چکدییمیز زمان، یالنیز مقصد، مثللی دوغرو شکیلده آچیقلاماقدیر و تانری ائتمه سین وطنداشلاریمیزین خاطرینه دیمک قصدیمیز یوخ، بلکه ساده جه نیتیمیز خالقیمیزین دیلینده اؤلان مثللرین کۆکونو آچیقلاماقدیر. خالقیمیزین یاشادیغی تامام یئر - یوردلار منه دوغما وطن کیمی دیر.

۱- "ماماغانلی کیمین هم وورورسان هم ده آغلیرسان"

ماماغان (مقان) (Mamağan) آذر شهرین بخش لریندن دیر و آذرشهرین یئدی کیلومترلییی و گونئیینده یئرلشییدیر. ماماغان ۱۳۸۲ - جی گۆنش ایلینده بخش اولوب و اؤن مین جیواریندا نفوسو واردیر. ماماغانلی لار توفارقان و آذربایجاندا چوخ چالیشماغا و اقتصادی فکرلشمه یه شهرت تاپمیشلار. نئجه کی آشاغیداکی مثل بو ادغانی ثبوت اندیر:

"ماماغانلی دان سؤروشدولار: نییه ائششک اؤسته هن (Hən) (بلی) یئرینه هئن (H,n) دئییرسن؟ دئدی:

- هم سنه جاواب وئرمیش اولام، هم ائششکی سؤرموش اولام."

بو مثل اقتصادی فکرلشن آدام حقیینده دئییلر. یعنی او آداملار کی ایسترلر هزینه وئرمه دن بیر شئی اله گتیرسینلر.^۲

^۱ - Hin : ائششک سؤرمک سسی دیر. (Hən - Hən و Hin یین آراسیندا بیر سس اولور).

^۲ - بو مثل و ماماغانا عاید هر ائشه یین سؤرن دئییر من ده ماماغانلی یام" مثلین شرحی، اۇنجه وارلیق دا بحث اندیلیمیشدیر. (آرتیق بیلگی اؤچون وارلیغین ۱۴۵ - جی نۆمره سینه باخینیز).

هر حالدا بو سۇن مثل ماماغانلى لارين زيرنگ، اقتصادى، فكرلى و هوشيارلىقلارينا كسگين بير سند اولدوغو اوچون گتيريلدى. ائله بو هوشيار و زيرنگ ماماغانلى ساواشان زماندا دعوا طرفينى ووردوقدان سۇنرا اۇزونو حقلى گۇسترمك اوچون كۇتك يئينلر كيمي آغلاماغا باشلايير. چۇنكو آغلاماق ايله يعنى اۇزونو كۇتك يئينلر كيمي گۇسترمك ايله باشقالارنىن يارغى سيندا اۇزونو حق قازانديرير.

ايندى بو مثل، بير شخصين بير خطا و ترس ايشيندن سۇنرا اۇزونو طلبكارلار كيمي گۇسترن زمان ايشه گلير.

۲- "حامام سويو ايله دوست توتماق"

اسكى لرده ايندىكى كيمي ائولرده حامام يوخ ايدى و اۇنون اوچون ده خالق شهرين عمومى حامامينا گئردى. توفارقاندا عمومى حاماملاردا گنج قادينلار يا قيزلار بۇيوك و آغ بيرچك خاناملارا راستلايان زمان بير مشقفه ايليق سو دولدوروب حۇرمت اوچون ياشلى و آغ بيرچك خانيمين چيگينلرينه تۇكرديلر. يعنى نئجه بۇيويون آياغينا قالماق حۇرمت حساب ائديلير و كيچيكلر بۇيوكلرين آياغينا قالماق حۇرمت حساب ائديلير. توفارقاندا قادينلار ايچينده بير مشقفه ايليق سو بۇيويون چيگيننه تۇكمك حۇرمت حساب ائديلير.^۱

ايندى بو اورتادا بعضى قادينلار بير آيرى قادينلا تانيش اولوب دوست اولماق اوچون يا بعضى بير قادينلار قيزلارينا ار تاپماق اوچون بير مشقفه ايليق سو دولدوروب تئز فيلان ماللى، مناللى حاجى خانيمين يا فيلان ادلى - سانلى كيشى نين اروادى نين چيگيننه تۇكوب اۇزونو بير دوست قازانار. بو مؤفته سودان قازانيلان دۇستلوقا "حامام سويو ايله دوست توتماق" دئييلير. ايندى بير مؤفته شئى ايله بير منفعت قازاناندا يا بير آيرى سينين پولو ايله بيرى ايله دوست اولان زمان بو مثل ايشه گلير.

۳- "ماماغانلى كيشى سينه دئدى: اوشاغيميزين آدينى نه قويماق؟ كيشى دئدى: هئج زاد ا دوغ اۇتور كوچه يه، ائله خالق اۇزو آدينى قوبار."

^۱ - البته ايندىكى زمان بئله بير رسم بوياسيزلانيرسا يئنه ده توفارقاندا عمومى حاماملاردا و قادينلار ايچينده آز- چوخ داوام ائدير و بو سطيملرين يازارى كيچك ايكن بو ماجرايا قادينلار حاماميندا شخصاً شاهد اولموشدور. بئله بير رسمين باشقا بير بۇلگه لرده رايح اولمادىنى اوچون (ان ازى منيم راست كلمه ديبيم اوچون) بو مثلين توفارقانا عاييد اولماغىنى ادعا ائديرىك.

اسكى لردە ماماغاندا چۇخ آدمالارین لوغابى سى (لقبى) وار ايدى (يعنى دئمك اولار اسكى زمانلار چۇخ يئرلردە و خصوصى ايله كيچيك يئرلردە چۇخ انسانلارین لوغابى - سى اولارميش) و چۇخ آدم لوغابى سى ايله تانينيب، اؤز ذاتى آدى ايله تانينمازدى. كئچميش لره گؤره بئله بير لوغابى لار ايله آدلانديريلماق بير اولچوده آزالميش گؤرونسه ده، ائله بونون ايزلرى آزدان - چۇخدان هله ده ماماغان دا گؤرونور و بير سئرا آدمالار لوغابى سى ايله تانينار.

يوخاريداكى مثل بونا اشارت ائتمكده دير كى، اوشاغيميزا آد قويماسا لزوم يۇخ چۆنكو هر حالدا آد قۇيولسا دا صباح - بيريسى گۆن كۆچە - باجادا وئريلن لوغابى ايله تانينماق دير.

ايندى بو مثل، بير شخص باشقا بير شخصدن مصلحت ايسته ين زماندا اۇنا جواب اولاراق دئييلر. چۆنكو مصلحت وئريلمه يه رغما باشقا پارامترلرين تاثيرى آلتيندا آيرى نتيجه لر اۇرتايا چيخماق دير و آرادا مصلحت لر و چكىلن امكلر زاي اولماق دير؛ يا بو كى آرتيق نگران اولماغا لزوم يۇخ چۆنكو ائله هر شئى اؤز زمانيندا يئرلنى و چاره - سىنى تاپماق دير.

۴ - قاتجاهانلى^۱ كيمي نه بورجون وئرير نه [بورجون] دانير:

مثلدن مقصد بيرين آسيلي قويماق دير. يعنى نه بۇرجونو وئرير آدم خلاص اولسون، نه ده بورجونو دانير كى، يئنه ده آدم تكليفينى بيلسين. مثلين اؤزوندن، مفهومو و يارانماسى نين سببى ده چۇخ آچيق و آيدين دير.

^۱ - قاتجاهان (قاضى جهان) توفارقانا تابع اولان بير بۇيوك (دهستان) كنددير. عموميتله قاتجاهانلار اؤزونه تاى يئرلى - ايله قياس انديلنده يۆكسك تحصيلاتلى ديرلار و توفارقاندا بو كنددين جماعتى گۆچك و ياراشيقلى اولماغا عىنى حالدا آيدين فكرلى لييه شهرت تاپميشلار.

دیلیمیز و نثریمیز

حسن مجیدزاده «ساوالان»

بو گۆن بیزیم اسلام انقلابیمیزین برکتیندن دوغانا دیلیمیز آذربایجان تۆرکجه‌میزده نئجه علمی- ادبی اثرلر، یازیب- یاراتماق امکانیمیز واردیر.

دیلیمیزین سۆز داغارچیغی دۆلو، و اؤزو بؤل سۆزلو اولدوغوندان هر اینجه دویغوموزا سۆزوموز ده واردیر. بئله‌لیکله دۆنیانین قاباقجیل، تکمیل دیل و دیللیری کیمی بیزیم ده

دیلیمیزده هر باخیمدان و هر نئجه مثبت دۆشونجه‌ده یاخشی و اعلا اثرلر یازیب- یارادا بیلریک.

بو گۆن بیر چۆخ دیلر کیمی، بیزیم ده دیل و یازیمیزین صرف، نحو، قرامئر و دۆزگون قایداسی، چۆخ دیلرده اولمایان آهنگ قانونو، تۆرلو سۆزلوکلر (تۆرکجه- فارسجا سۆزلوکلر (لغتنامه‌لر)، فارسجا- تۆرکجه سۆزلوکلر (لغتنامه‌لر) و باشقا تۆرکجه‌دن تۆرکجه‌یه هابئله باشقا دیلره (تۆرکجه- انگلیسجه و فارسجا)، بو سئیرا دا هر نئجه گره‌ییمیز اولان کتابلار مثلاً کاشغارلی محمودون بۆتونلوک «دیوان-ی لغات-التۆرک» اسکی سبکده اولدوغو کیمی و معاصرلشمیش، علمی ایشلنمیش شکیلده و سایره.....) «آتالار سۆزو»، باشقا فۆلکلور کتابلاری، هر شهر و هر منطقه (استان)- یین آغزی، شیوه‌سی ایله، آداب- رسومو، بایرام‌لاری، تۆی رسم‌لری، قوربان بایرامی، ایش و فصل شنلیکلری، اؤروجلو رسم‌لری احیا گنجه‌لری، فطر بایرامی، ماتم‌لر (حضور گۆتورمه، یاسلاما، آپارماق)، مذهب ماتم‌لری (اؤ جمله‌دن محرم، امام حسین (ع)- یین عاشوراسی زنجیر و سینه وورماق، مسجد و تکیه‌لرده تشت قویما مراسیمی، عاشورا صوبحو، قتلگاه، عاشورا ایکی‌ن‌دیسسی و غریبان شامی، امامین قیترخی)، بو کیمی ائل آرا ماتم و شنلیکلر آدابی، ماهنی‌لار، بایاتی‌لار، قوشمالار، غزل دیوانلاری، نوحه کتابلاری،

رومانلار، حكايه و ناغىلار كىتابلارى، ھابئله بىر چوڭ نشرىه لىرىمىز، بىكى دىللى فارسجا- تۆركچە نشرىه لىرى، تىرىز، زىجان، ھىمدان، بىجار، ارومىيە، اردبىل و تىھراندا آلىق لار «خدا فرىن»، فصل لىكلر او جملەدن بىر چوڭ گرە بىمىزى اؤزۈندە اھتوا ائدن «وارلىق» درگىسى كى، انقلابىمىزلا ياشىددر (۳۴- نچو ياشىنا آياق قۇبۇب)، آىرى- آىرى درگى لىر و كىتابلار ھامىسى چاپ اولوب، دىلداشلارىمىزىن الدە ائتمك امكانىندا قۇبولوب، بئلكى اونلارى كىتاب و نشرىه لىرى ساتان لاردان آلىب اوخوماق اولار.

دىل مقدس دىر^۱

ھىر دىل مقدس اولدوغو كىمى بىزىم دە دىل آغاجىمىزىن بىكى ھاجا مقدس بوداغى واردىر.

بو بىكى آنا بوداقلارىن ھىر ھانسى سىندان، بىر چوڭ خىردا- خىردا بوداقلار دۇغولوب، دۇغولور، گۇرۇپ، بۇى آتىر، آىرى- آىرى معنالار داشى بىر و ائلىمىزە گركىلى اولان اىش گۇرن بوداقلارا چئورىلىر.

بوردا بىز سۇز آراسى اولاراق دىللىمىزىن بىكى ھاجا بوداقلى لىغىنى دئدىك. بو بىكى تمل بوداقلارىن بىرى آغىز و بىرى كاغىذ بوداقلارى دىر (آغىز ادبىياتى و مکتوب ادبىيات) آنجاق بىزە بو گۇن ھىر نەدن اۇنملى ياخشى (دولغون، سادە و روان) نىر گرە- كلى دىر. البتە ياخشى معنالار داشىماقلا بىرگە ائل دىلىندە (تۆركچە مىزدە) گۇن مؤوضولو گۇزل، سادە يازى و اولدوقچا ياد دىللىردن قاتقى سىز، چىلخا اۇز دىللىمىزدە اولان سۇزلىرىمىزە يازىلمالى دىر. چۇنكو بو گۇن دىللىمىزدە اعلا شعرلردن آرتىق، گۇزەل نىرىمىز اسگىك دىر، ھاجاق اولورسا شعر و ھىر قونو اوچون ياراشىقلى و اوپغون شعرلر يازا بىلرىك. آما نىرىمىز شعرىلە دىل اۇز ياشامىنا دوام ائدەمىز. ھىر بىر ياخشى نىر اىلە ياخشى شعر، دىلى جانلاندىرار، كىفئىتىن آرتىرار. ھىر دىل يازىلىب اوخونماسا، او دىللىن دىرى قالماسى تىھلو كىيە دۇش و گىت- گىتدە دىل سۇلوخار و اۇلر. دىل اۇلرسە ائل دە اۇلر. بئلكىلە ايندى بىزە اىچدىمىمىز سودان، يىدىمىمىز چۇرە كدن، چكدىمىمىز نىفسدن آرتىق و دىرى قالمىمىز نىر و ياخشى، نىرىمىز اولمالى دىر.

مقدس- ان عزيز و ان اىستكىلى شى. آلا، پىغمبر، قرآن، ۱۴ معصوم، پاك- تمىز آنا محبتى، وطن،

دىل، بونلارنى اوغروندا انسانلار شىرىن- شىرىن جانلارنى فدا ائدۇلر.^۹

تأسوفلر اۆلسون، بو گۆن دۇغما دىلېمىزده مکتب و مدرسه مېز يۇخدوركى، اۆز-دىلېمىزده اۇخويوب- يازاق. دىلېمىزى، شعريمىزى، نثرىمىزى و دىل قايىدالارىمىزى اۆيره نك. دىلېمىز جانلانسىن، ياشاسىن و ائلىمىز ده ياشاسىن. يالنىز و يالنىز بىرجه-جىك چىخىش يۇلوموز قالىب: دىلېمىزده دۆزگون، سادە نثر يازى لارىمىزى چۇخالداق و چۇخ اۇخوياق. يوخارى دا آدلارى كىچن كتابلار و نشرىه لرىمىزى اۇخوياق. اولى بىر آز چتىن نظره گلېرسه، گىت-گىتده بىر سو ايچمك آسانلىغىندا اۇلاجاق. سۇنرا اۆز دۇغما دىلېمىزده يازىب- ياراتماغىن هوس، عشق و سئوگىسى كۇنلوموزده دىرچه لىب جانلانىب، اۇياناجاق. آلهها شۇكورلر اۆلسون كى، بو گۆن ساوادلى اولمايانىمىز بىر اۇ قدر آزدىر كى، لاپ بئله يۇخ كىمى دىر. اما بىزده اۇلان دىپلم، لىسانس، يۇكسك لىسانس حتى بئله دكتورلغا كىمى چۇخ ياخشى نۇمره و درجه لرله اۇخوموشلارىمىز چۇخدور و بو گۆن بو اعلا درجه لى ساوادلى لارىمىزلا اۆز دۇغما دىلېمىزده يازىلان لارى چتىن لىك و اينجىكله اۇخويوروق. بو ايش و دوروم هم اۆز يانىمىزدا آدمى اوتاندىرىر، هم ده بۇتون انسانلار بىن بو حاقددا سۇرغولارىنا جوابىمىز يۇخدور.

بو عاجىزلىگىن اۆزه چىخماسى اۇنداندىركى، بىز اساسدا هر دىلدە اۇلان كىمى، دىلېمىزىن اۆزله لىكله يازىمىزىن دۆزگون يازى و دىل قايىدالارىنى (قراثرىنى) اۇخومايىب، اۆيره نمە مېشىك. طبعى دىر هر اوشاق دۇغما عائله سىنده، آتا- آناسىندان دۇغما دىلىنى اۆيره ننده، اۇنون قراثرىنى ده اۇلدوغو كىمى اۆيره نىر (بو طبعى آغىزدا دانىشىلان دىلدە دىر).

بئله لىكله بىزكى اۆزگە دىلدە ساوادلى بىق، اۆز دىلېمىزده مطلبى ياخشى آنلايىب- قاوراماغىمىز چۇخ آساندىر. تكى دىلېمىزىن دۆزگون يازىلىشىنى و دىل قايىدالارىنى اۆيره نمە مېز گرە كىر. بونون اۇچون ده بىز، دىلېمىزى ياخشى بىلن، چاغداش دىرلى بىلیم آدمالارىمىزىن، ائله جه ده كلاسىكلرىمىزىن يازدىقلارى نئجه گۇزل معنا لار داشىيان نثرىمىزىن ياخشى و سئچكىن يازى لارىنى اۇخومالى بىق.

شۇكورلر اۆلسون كى، زمانىمىزدا، بىلىك و اۆيره نمە وسىله لرى باش- گۇزوموزدن ياغىر. يئنه مېن شۇكورلر اۆلسون وطنىمىز ايراندا علمىن هر باخىمىندان يۇكسلمەسى گۇرونور؛ هم ده بو گۆن دۇنيامىزدا ائله بىل بىلیم و علمىن ان سۇن نۇكتە لرىنه بىيه- نىمىش اۆيره تمىنلر (معلمىلر) وارىمىزدىر؛ بونا گۇره ده، كىچمىش و حال نثر يازىلارىمىزى دقتله اۇخويوب، دىلېمىزده داها ياخشى نثرلر يازىب، يارادا بىلرىك.

***

حۇرمتلى دكتور هيئت- ين، چوخلو علمى يازىلارى نين ايچينده اوشاغين ديل اۇيره نمه سى باره ده بئله بير سۇزو واردير:- «اوشاق آلتى ياشينا چاتاندا ديل قرامثرينى اۇيرنميش و اۇنو ايشلتمك و اويغولاماق قابيليتينه مالک اۆلموشدور».

بير آيرى مطلب بودور. بو گۆن بير چۇخ مملكت لرده، اۆزه لليكله بيزيم اۆلكه ميز ايراندا ساوادلى، اۆخوموشلار ين ايكي ديللى اۆلدوغو عمومى لشمكده دير. مثلا اۆز ديللريندن باشقا انگليس، فرانس، آلمان، عرب، روس ... ديللرينى ده اۆخويور، اۇيره- نيرلر. چۆنكو هر انسان و انسانلار نئچه ديل بيلسه لر درس و علم الده ائتمه لر ينده آرتيق موفق اۆلورلار. بئله ليكله ايكي ديللى ليك بير ديللى ليكن ياخشى و موفق دير.

بو سۇز لريميز دن بئله سۇنوج (نتيجه) اۇنه چيخير كى، هر آذربايجانلى تۆرك آنا، اۆز بالاسى ايله اۆز آنا- بالانين دۇغما ديلى ايله دانيشسين. اۆز آنا ديلينى ياخشى و آسانليقلا اۇيره نميش اوشاق، ايكي نجي ديلى داها آسان اۇيره نر. اوشاق آز ياشلاريندا آناسيلا دۇغما ديلده دانيشماسا، يوخارى ياشدا دۇنوب آنا ديلينى دانيشانماز. آناسيلا دانيشيب، يعنى آناسيندان ائشيديب، دۆشونوب، دۆشوندوبو سۇزون قارشيلينى آنا ديلينده قايتارسا، دۇغما ديلينى اۇيره نه جك. بئله ليكله بۇيوك فيلسوف و ديلچى عالم لئووايقۇتسكى (Lev vygotsky) دئميشكن ديل و اجتماعى- كلامى تعاملات يۆكسليش و يئتگينلشمه سينه باعث اۆلور^۱.

اۇنجه اشاره ائله ديك كى، ديليميز ين ايكي بوداغى واردير. بيرى آغيز و بيرى كاغيدير. آغيز بوداغى نين اوشاق سۇزولويونه كئچمه دن اۇنجه بونو قيد ائتمك گره- كدير. باشقا ديل عالم لرى بئله دئييرلر:- «اوشاقلار ياشايش اوزونلوغو زماندا ديلى اۇيرنمير. هر اوشاق ۴ ياشينا دك آنا ديلينى اۇيره نير. ۴ ايلده ديلى ياخشى اۇيرنمك ائله بير اوزون زمان دئيليدير.

اوشاقلار دۇغلوب دنيا يا گۆز آچديقلا ريندا ايلك اۇنجه يان- يۇوره لرى، آنا و هنده- ورلرينى تانيرلار. ايستك و احتياج لار ينى يئتيرمه يه اۆلجه يوان سسله آغلاماق، يارى كسيك ديليله ايكي ياشلارينداك چاليشيرلار. آما ۲ ياشلاريندان ۱۲ ياشلاينادك روان و آسان ديل اۇيره نه بيليرلر. چۆنكو ديل اۇيره نمك اۆچون بئين- ين ساغ و سؤل ياريم كۆره لرى نين بير ليكده كۆمكله شيب ايشله مكلر يله ديل اۇيره نيلير. ۱۲ ياشدان

يوخارى، بلوغ چاغى نين آشاغى - يوخارىسىندا يالنىز سؤل يارىم كۆره ايله ديل اؤيره نيلير. بئله ليكله ديل اؤيرنمه ايشى چتتين لشير. يوخارى ياشدا بير داها دؤنوب آنا ديليني اؤيره نه بيلمير.

بور داديركى دئيم: اى جيسى، جاني بالا محبتيله دؤلموش عزيز و حؤرمتلى آنا! بو آشاغى ياشدا اؤز دؤغما ديليني جاندا آر تيق سئودىگين بالانا گنج اولمادان اؤيرت! اى تانرى نين لطفى و اى سئوگى و محبتينه تاى اولمايان آنا!... «آه، سؤزادان اؤيره نر» - ين، جواى اؤيره نمزدير.

«آغيز ادبياتى»

اوشاغين ايلك سؤزه باشلاماسى

و

«اوشاق سؤز جويو»

لاپ اؤنجه اوشاق آغزىنى سؤز جوكلر اؤچون آچيب، نه ايسته ديبينى دئيب، بيلدirmek اؤچون، ان ياخين، قاغى و محبتينه اينانديغى آناسىنى چاغيرماغا باشلاركن، نه ديليني، نه ده دؤداغىنى ايشلتمك و تربتمه سىنى باجارمير. يالنىز آغزىنى آچير «آ: a» سسىنى بؤراخير. ايكنجى يؤل بركدن باغيراندا ديلى نين بوغازا ياخين ديبى سس تئللى ايله قالخير. بير «قا» سسى «آ: a» سسىله بيرلشير. (آنگا: Anga) سؤز جويونه چئوريلير.

بو «نگا = /nga/» غوئه نوندور (ن). بو غوئه نون ايله دؤزه لن (آنگا = AngA) سسى اوشاغين آغزىندان آپ- آيدىن ائشيديلير و بللنير. او ياخين و هنده ورده كيلر هامى بو سسى ائشيدير. يالنىز اوشاغين آناسى اوشاغين سسى نين ايچيندن آنا چاغير بيلديغىنى قاوراير^۱. دقيق آنلاير. تئز اوشاغى باغرينا و قوجاغينا آلير، اميزديرمك اؤچون، اؤز جان هنيرتيسى، ايسى اؤره يى نين سسىله اوشاغى اووندورور. بئله ليكله ايلك غوئه نون (günnə- nun) ايله باشلانيب- بيتن سؤز «آنا» اولور و آنا معناسى وئير.

بو (قونه نون Qunna nun) اردبيل و نير شهرى نين يورتچو ماحالى و يورتچو آغزىندا، آذربايجانين بير چؤخ منطقه لرينده و بؤتون گنجه ماحالى و باشقا يئرلرينده

^۱ - قاورماق = فرقلنديرمك، درك ائتمك.

ایشلەنیر. بۆتون کلاسیک شاعیرلریمیز اؤز شعرلرینده قونە (ک) نونو بؤل - بؤل ایشلە - دیبلر.

اؤرنک اۇلاراق بۇیوک شعر اوستادی مولانا فضولی دن بو ایکی بیتى اۇخویاق:
 ظالیم اۇلسانک نه عجب یۇخ ساکادورخ وهمی
 ساکا خود یئتمه یه جکدیر سنیک اؤز هیجرانینک
 وصل ایامی روان یاره فدا ائیلەمه دینک
 ای فضولی الم - هیجریلە چیقسین جانینک
 همان بئیتلر «قونە» سیز نون ایله:

ظالیم اۇلسان نه عجب یۇخ سانا دوزخ وهمی
 سانا خود یئتمه یه جکدیر سنین اؤز هیجرانین
 وصل ایامی روان یاره فدا ائیلەمه دین
 ای فضولی الم هیجرایله چیقسین جانین
 بو (نوکا = NUNA) (غونە = ğunə) نون. (ثقیل نون = Səqil nun)، (کاف نون = Kafnun).

(ائنقیلی نون = ingılı nun)

(قونە نون = Qunnə nun) و اسکی (قدیم) نون دئیرلر. آغیزدا دا بئله ایشلەنیر:
 (باشینکا دؤنوم = Başınqa dönüm) (قادانغی آلیم = Qadangı alım) (خوش
 گلیبسینکیز = Xoş Gəlibsingiz).

هر بیر سؤز، سؤیلم (سؤز دۆزومو)، قولاقدا ائشیدیلن، گۆزه آلینان، ذهنیده کی معنای یئتیرن، آغیز ادبیاتیندان قیسا بیر اؤرنکدیر. ان قیسا بیر بوداقدیر. بو ادبیاتین آیری - آیری یاردیمچی بوداقلاری واردیر. مثلا بیر مؤوضو و معنای یئتیرمک و تامایله جاتدیرماق اؤچون بعضاً، او مؤوضو و معنایا اویغون بیر آتالار سؤزوندن یاردیم آلیریق. بئله لیکله آتالار سؤزو دانیشیقدا دانیشیلان معنای تثبیت ائدیر. آتالار سؤزو مکتوب ادبیاتدا دا ایشلەنیر. بو گۆن آتالار سؤزونون بۆتونو اؤلماسا دا یۆزدە دؤخسان فاییزی چاپ اؤلوب کاغیز ادبیاتی سیراسینا کئچمیشدیر. یئنەده آغیزدا، کتابدان چوخ ایشلەنیر.

بۇيوك لرلە- كۆرپە : و اوشاقلار ين اورتاق سۆزلويۇ

۱- «انگا = anga» اوشاق دىل، دۇداغىنى، ايشلتمە باجارىغىندان اۇنجه اغلاماقتا-
اناسىنى چاغىرماسى.

۲- ننه = بو گۆن انانين اناسينا دئىيىمىز ننه و يا بۇيوك ننه. اوشاقلار اتانين
اناسينا دا ننه و بۇيوك ننه دئىيرلر. بعضا ده جيغى ننه دئىيرلر.

۳- آتە و آتا و يا ددە، بابانى اوشاقلار اتانين اتاسينا دئىيرلر (بۇيوك آتا، بابا و ددە)
هر اۆچو ده همان بير معنادا دير.

۴- ماما = آنا.

۵- مەمە = اوشاغىن اۇز اناسىندان سۆد و امىشديرمك ايستەمەسى.

۶- غىغى = قىغىلداماق، گۆلومسەمك، اوشاغى سئويندىرىب، اۇخشاما و نازلاما.

۸- لالا = يوخو، يوخلاماق. بونا «لالاش» دا دئىيرلر.

۹- قوجو، قوجوش = قوجاغا گلەك مئىلىنى آنلاتماق.

۱۰- تىتى، تىت ائلەمك = يىرىمك، يىرىتمك.

۱۱- آبا = آنا و بۇيوك ننه.

۱۲- (آقق = AQQ) ائلەمك = ياواشجا، خفيفجه وورماق.

۱۳- (آخ - AAX) = آخ قايسى، نىيە دىدين بالامىن باشىنا ؟

۱۴- بابا = انانين اتاسى و اتانين اتاسى.

۱۵- ببه = گلينجه، اۇيونچاق، قۇلچاق.

۱۶- ببه و يا نىنى = خىردا اوشاق.

۱۷- ببه دلسىن اۇينوياخ = اوشاق گلسىن اۇينوياق.

۱۸- به-به = ياخشى، گۆزل، دادلى، شىرىن (بو پۆفو به بهدى) = بو يىتمەلى چۇخ

دادلى دير).

۱۹- بيب- بيب = اتموبىل، ماشين (بابا منە بيب- بيب آل = بابا منە ماشين آل)

دئمكىدير.

۲۰- پيش- پيشى = (پيشىك)

۱- كۆرپە = بير ياش و يا ياش يارىمىنداك سودا اشن اوشاق.

۹- بۇيوك لرلە اوشاقلار ين سۆزلويۇندە جناب مهندس صرافى نىن كنجمىشده بوراخىلان دىلماج درگىسى نىن ۲۱ و ۲

۲۴- جو سايلارىندان و ائل بىلىمى سايى ۳۳- شەرىور ۱۳۹۰ دان فايدالانمىشىق

- ۲۱- پیش - پیشی اُتی آبادی (پیشیک اُتی آپاردی)
- ۲۲- بۆو یا بۆو (سو) (اوشاغین سو ایسته مه سی).
- ۲۳- جیجی / cici / (تزه و گۆزل پالتار، باشماق، اوشاغین خوشونا گلن گئییم لر.
- ۲۴- جینقیلی = cıncılı = کیچیک، بالاچا، خیرداجا، بونا هر دن جیقیلی دا دئیر لر).
- ۲۵- جیزز / cızz / = یاندیریجی شئی، یانماق قۇرخوسو، اؤد، آلوو اوچون ایشله - دیلن عیبارت.
- ۲۶- جیززا / cızza / = چئراق و یا هر ایستی شئی (بو جیززادی ها، الین اوف اؤلار).
- ۲۷- اوف و اوف اؤلماق = یارانماق، یانماق، سییر یلماق (یئخیلیدیم الیم اوف اؤلدو).
- ۲۸- جوبو / cobü / = جوراب، بعضاً ده coban، جوبوش / cobuş / دا دئیر لر.
- ۲۹- جوجو / cücü / = بۇجک و جوه - جوه cühcüh = سئرچه، جوجه یا هانسی بیر قوش.
- ۳۰- چاپان - چاپان / Capan - Capan / ائله = چپیک چال، اوووجلارینی بیر - بیره چال (اوووجون ایچینی بیر - بیره چالماق).
- ۳۱- چیم - چیم ائله مک = (چیممک - یویونماق) بیر پارا یئرده (یووونماق دئیر لر).
- ۳۲- ده دئدک - ده دئداخ - ده دئده = (چئشیتلی لهجه لر ده) گل گئده ک
- ۳۳- چیش = ایشک، ادرار، بو سؤزه جیش ده دئیر لر.
- ۳۴- ده / də / = چاغیرماق، گل دئمک.
- ۳۵- ده، قاقا / də, qaqa = گل، قاقا، یئمهلی، شوکلالت وئر و یا قاقا آل.
- ۳۶- دای - دای ما - قوجو = دایی، منی قوجاغیوا آل!
- ۳۷- دینقیلی = بالاچا، کیچیک، خیرداجا بیر شئی.
- ۳۸- آننه مه آ، دینقیلی قا، پؤفی = بؤیوک ننه مننه خیردا قابدا یئمک وئر. (ننه، آتانین و آنانین آناسی).
- ۳۹- دؤ دؤ، مه = قویون، قوزو، کئچی، چپیش، (دؤ دؤمه = قویون، قوزو، کئچی، چپیش منه گل، منیم یانما گل)!
- ۴۰- قوجی - قوجی - دده = دده منی قوجاغیوا آل، گزمه یه آپارا!

- ۴۱- آخ- آخى = پيس، آجى، كئيف.
- ۴۲- فېن يا فېن فېن ئالەمك = اوشاغين بورنونون سوپونو سيلمك، تميزلەمك
 اۆچون اوشاغين. بورنوندان توتوموش بۇيوك دئير (فېن ئالە، بورنون جيجى اۋلسون)
- ۴۳- گيدان- گيدان = باشينى اۋيان- بويانا تۇولاماق، بىر نوع اۋيناتماق و اۋيناتماق.
- ۴۴- هام- هام = بىر جۆر يئمك يئمك، هام ئالەمك.
- ۴۵- ھوپبا- ھوپبان = آزاجيق اوجا يئردن آلچاغا آتيل دئمكدير.
- ۴۶- ھوبانماق = آدانماق (بىر بۇيو گون اليندن توتوب كيچيك بىر آرخدان
 آتيلماق)

- ۴۷- لالا و يا لالا ئالەمك = ياتماق، يوخلاماق. بونا بعضاً لالاش دا دئيرلر.
- ۴۸- ماما = آنا.
- ۴۹ = مە، مەمە = اوشاغين امزيك، سۆد و اميشديرمك ايستەمەسى.
- ۵۰- ناناي- ناناي = موسيقى، اۋخويوب، چالما و اۋيناما (رقص) مثيلى.
- ۵۱- قوقو/ ququ = تۇيوق، خۇروز، قوقونون نومورتاسى منيدى (يومورتاسى منيم-
 دى)

بوردا سۇزوموز اوزانماسين دئيه(آزاجيق سايى اللى يە دك)، بۇيوكلرلە، كيچيك
 اوشاقلارين اۇرتاق سۇزلوگوندن اۇرنك وئرديك.

بۇيوكلر و اوشاقلارين سۇزلوك اۇرنەيىندن اۇنجه، سۇزوموزون قالانى بوكى:
 يازيمىزى دۆزگون يازيب، اۋخوماغيمىز اۋچون ۲۰- جى يۆز ايلين بىرينجى
 يارىسيندان شعر و نثر يازانلاريمىز اۋزەللىكلە نثر يازانلاريمىزىن بىر چوخو دۆزگون
 املاميىز اۋچون ايشلەيىبلر (اونلاردان دا اۋل ايشلەينلر) «داش باسما» دۋورونده عرب
 خطيندە ايكي جيزيقلى كافين يوخلوغوندا بىر جيزيقلى «ك»-ين اۋستونە بىر جيزيق
 داها آرتيريىب، «گۆز» ايله «گۆز»-و و سايرهنى ايستەنيلن كيمي يازميشلار. بو كيمي
 دۆزەليشلر و املاميىزدا اولان بىر چۇخ يئترسىزليگيمىزى دۆزەلدنلرە اللە رحمت
 ئالەسين.

آردى گلن سايىدا

حافظ و ميرزه علي اكبر صابير وحدتى

دوچىنت ايماڭ جعفروف

فيلولوژيا اۆزره فلسفه دكتورو - ناخچيوان دولت اونيوئرسىتەسى

سىل تن اۆيله تمۆجله آليب دؤور و بريم

بنزرم بير قوجامان داغا كى، درياده دورار

«ميرزه علي اكبر صابير»

۲۰- جى يۆز ايل آذربايجان ادبياتى تارىخى نين "خلق حياتينا ائىتمك سىبىندىن" يۆكسلن خطله اينكىشافىنى اۆزونه مخصوص سىستىملى پروقراملا استقامتلندىريلمىش "ملا نصرالدين" مجموعهسى نين مىلى - ادبى مستوى (müstəvi) ده يئرلىنى خصوصى دىرلندىر اكاڭمىك "عيسى حبيب بىلى" يازير:

"ملانصرالدين" ژورنالى ۲۰- جى عصرىن اولگرىنده ياشايىب ياراتمىش قدرتلى اديب لريمىزىن - مولانصرالدين چى، يازىچى و شاعرلىرى نين بؤيوك ايدىه آل لارى نين چؤخ جىلدلىك كلىياتى دىر... بؤتون فعالىتى دؤورونده جليل ممدقلى زاده نين رئاكتورولوغو ايله نشر اولونان "ملانصرالدين" ژورنالى قدرتلى يارادىچى نين بؤيوك سعى لرى نىتىجه سىنده اۆز اطرافىندا ميرزه علي اكبر صابير (۱۸۷۲-۱۹۳۸)، محمد سعيد اردوبادى (۱۸۷۲-۱۹۲۰)، عؤمر فاييق نمان زاده (۱۸۷۲-۱۹۳۸)، على نظمى (۱۸۷۸-۱۹۴۶)، على قولو غمگسار (۱۸۸۰-۱۹۱۹) عبدالرحيم بى حاق وئردى يئو (۱۸۷۰-۱۹۳۳) ميرزه على مۇعجوز (۱۸۷۳-۱۹۳۴). بايراملى عباس زاده (-۱۹۲۶) ۱۸۵۹) و باشقالارى كىمى گؤركملى يازىچى، شاعر و قزئتە چى لرى جمعلشدىر مىشدىر!

البت، حقيقت و عدالت اوغروندا مبارزه نى جليل ممدقلى زاده نين سر كرده ليگى ايله آپاران "ملانصرالدين" ادبى جبهه سى نين اؤن سىئرالارىندا محض ميرزه علي اكبر صابيرىن دا ياندىغى نين بىلدىريلمە سى تصادفى دئىيل. بلى "ملانصرالدين" نىن بوتؤو بير استبداد دنياسى ايله ساواشىندا ميرزه علي اكبر صابيرىن غلبه لرى انكار ائدىلمزدىر.

عینی سببىدن ھلە معاصرلىرىنى بئلە مىرزە ەلى اكبر صابىر صنعتى نىن اوغورلارنى شىرطلندىرىن جەھتلىر داھا درىندن دۆشوندورموش؛ شاعرىن حىياتى باھاناسىنا باشا گلن ھمىن موفقىتلىر ادبى - اىستىتىك فكىر صاحبلرى طرفىندن مختلف شىكلدە معنالاندىرىلمىشىدىر.

مثلا صابىرشۇناسلارنى بۇيوك اكثرىتى بو و باشقا مقامدا عباس صحتىن "صابىر" مقاله سىندە مۇلفىن معاصرى و دوستو اولان شاعر حقىندە كى آشاغىداكى فكىرلىرىنى خاطرلا تماغا احتىياج دويموشلار:

"... صابىر افندى مقلد دئىيل، ائله مجدّددىر كى كهنە شعرلە يئنى شعرلر آراسىندا بىر عصرلىك قدر اوچوروم آچدى كى، بىر داھا گذرى دۇنوب دە اوچورومو آتلانماغا كىمسە دە جرأت و جسارت قالمادى"^۱

منطقى محاكمه يە اساسلانماق، عباس صحت ۱۹۱۱ - جى ايلدە قلمە آلدىغى بو يازىسىندا معىن قدر افترا وارمىش، بو سببىن بىر "اوچوروم" آدى ايلە كهنە شعرلە يئنى شعرلر آراسىندا علاقەنى تامامى ايلە كىمىشىدىر. عمومىتلە، ادبى - نظرى فكىرىن "صابىر" مقاله سىنە مناسبتى بىر معنالى اولمامىشىدىر. مثلا: "عباس زمانوفون" صابىر گۆلور" كىتابىندا عباس صحتىن "منده ادعا ائدىرىم كى، صابىر افندى نىن آثارى بو بئش ايلىن مدتىندە ايران مشروطەسىنە ھمان نوع اوڭرودان زىادە خدمت ائتمىشىدىر." مدعاسىندان اول ملانصرالدىن چى ساتىرا اوستاسى نىن فرانسىز شاعرى "شاتوبريان" لا مقايەسى يئرسىز سايلىمىشىدىر.^۲

دىگر طرفدن قطعىتلە دئمك اولاركى، كهنە و يئنى ادبىياتىن مقايەسىندە مىرزە جليل و صابىر ترازلىغى ادبىيات شوناس "ياشار قاراينو" نىن "رئاليزم: صنعت و حقىقت" مونوقرافىاسىندا داھا اوبىئكتىو (عىنى) دىرلندىرىلمىش دىر:

"كلاسىك رومانىك شعر عنعنەمىز فضولى دە كمالا چاتاندان سۇنرا بو ساحەدە، بو يۇللا اۇندان ايرلى داھا ھئچ كس گئدە بىلمزدى."

^۱ - عباس صحت اثرلىرى. ۲ جىلدە - ايكىنچى جىلد، باكى - آذرئشەر ۱۹۷۶ -

^۲ - عباس زمانوف. صابىر گۆلور. باكى - گنجلىك ۱۹۸۱

فضولی "اوربیتینده" (حۆجره سینده) انکشاف دؤورو. جبارلی نین دئدییی مشهور "فضولی طیلیسمی" اپوخاسی (دؤورو) باشلادی... صابیرین، میرزه جلیلین کمالا چاتمیش، سؤن حدودا ذیروه یه یۆکسلمیش تنقیدی رئالیزمیدن سؤنرا ایسه بئله "طیلیسم" دؤورو اولمادی.

گؤروندویو کیمی، عباس صحتین "... صابیر افندی... کهنه شعر ایله یئنی شعرلر آراسیندا بیر عصرلیک قدر اوچوروم آچدی" دئییمینده معین تصحیحه احتیاج وار. داها دوغروسو، صابیر صنعتینی بیر اوچوروملا دئییل، ذیروه ایله مقایسه ائتمک داها دؤزگوندور. فکریمزجه "ملانصرالدین" ین اولمز شاعری کهنه ادبیاتلا یئنی ادبیات آراسیندا صابیر حدتی ایله تاماملانان بیر ذیروه یاراتمیشدیر کی، کیمسه نین محض او ذیروه نی آشماغا هنری چاتمامیشدیر. صنعتده یئنی لیگی ایله سجیه له نن صابیر ذیروه - سی نین عظمتی ایسه فردوسی، سعدی، حافظ، فضولی آدلی ذیروه لر سلسله سینین تاماملاماسیندادیر. باشقا سؤزله، صابیر ذیروه سینده گئدن یول عینی زماندا حافظ شیرازی (۱۳۰۰-۱۳۸۹) صنعتی نین او جالیقیندان کئچیر.

"ملانصرالدین" ده صابیر ساتیراسی ایله حافظ لیریکاسی نین ایلك سینتتیزینی مجموعه نین ۲ اییون ۱۹۰۶ - جی ایل تاریخلی ۹ - جو سایه نین بیرینجی صحیفه - سینده ایزله بیریک.

"ماه - کنعانی باتیب، ای پری کنعان، غم یئمه" مصراسی ایله باشلایان شعر، درگی - نین ۱۹۰۶ - جی ایله عاید سایلاریندا بوتؤو حالدا بیرینجی صحیفه ده، یعنی اؤز قاباغیندا چاپ اولونموش ایلك و سؤن نظم اثری دیر. بو فاکت ایسه حافظ شیرازی غزلینده نظیره شکلینده یازیلیمیش شعرین "ملانصرالدین" آدلی ادبی جبهه نین صنعت پرئسیبلرینه تامامی ایله اویغون گلمه سیندن خبر وئریر.

"هوپ هوپ نامه" ۱۹۹۲ - جی ایله عاید نشرینده، حقیقنده سؤز آچیلان ساتیرانین تقدیماتی آشاغیداکی آچیقلاما ایله یثکونلاشمیشدیر. غزلین فارسجا ایلك بیتى بئله - دیر:

"یوسف گم گشته باز آید به کنعان غم مخمور
کلبه ی احزان شود روزی گلستان غم مخور"

هادی بو بیتى بئله ترجمه ائتمیشدیر.

"ماه- کنعان گلر، ای پیر- کنعان غم یئمه^۱

بیت الحزان اولار بیر گۆن گۆلستان، غم یئمه^۱

ماراقلی دیر کی علمی فکر حافظ شیرازی یه مخصوص "غم یئمه" ردیفلی غزلین محمد هادی طرفیندن ترجمه سیندن، ائله جه ده عینی ردیف ده میرزه علی اکبر صابیرین ساتیرا یازماسیندان بحث ائدرکن ندنسه ترجمه و نظیره نین یاراتدیغی ایلکین تأثراتا اساسلانمیشدیر.

هادی نین "اومید وصال جانان، یا خود غم یئمه" شعرینده مشهور افسانه قهرمانی یوسفین باشینا گلن مصیبت لردن و آتاسی یعقوبون چکدیگی اضطرابدان بحث اولونور... میرزه علی اکبر صابیرین "ماه کنعانین باتیب، ای پیر- کنعان، غم یئمه" شعرى بو ترجمه یه (parodiyadir) پارادیادیر^۲.

الته، ادبیات شناس "عزیز میرزه ممد اوون یازدیغی کیمی، حافظ شعرى نین ایلک بیتینده شرق ادبیاتیندا گئیش یئر توتان مختلف مولف لری بو و یا دیگر مقصدله مراجعت ائتدیکلری یوسف حکایتی نین یادا سالینماسی تکذیب ائدیلمز فاکتدیر. لاکین غزله بوتؤولوکله همین حکایت دن دانیشیلدیغینی سؤیله مک غیرى اؤبیئکتیو اولار. داها دوغروسو، شاعر اولجه معین افسانه دن سؤز آچسا دا، معاصرى اولدوغو انسانا اؤز توتور. عذاب و اذیت لردن عبارت بیر جمعیتده یاشاماسینا باخما یارق، اؤنون معنوی جهتدن نه قدر اوجادا دایانابیله جه یینی وورغولاییر. دیگر طرفدن، صابیر ساتیراسی نین پارودیا اولدوغون سؤیله مک ده اؤزونو دوغرو لتمور.

چؤنکو، ساتیرادا حافظ، یا خود هادی رومانیکاسی دئییل، محض ۲۰ - جی عصرده حیاتین بؤتون طرفلرینه حاکم کسيلمیش اجتماعی ظلم تنقید هدفینه چئوریلmişدیر. صابیر ساتیراسی نین پارودیا اولماغی "محمد هادی" مونوقرافیاسی مولفی نین "ادبیات شناسلیق" انسیکلوپئدیک لغتی "کتابینداکی پارودیا یله باغلی اچیلماقلارا دا تصدیقه مک ممکندیر:

۱- میرزه علی اکبر صابیر. هوپ هوپ نامه. باکی. یازیچی ۱۹۹۲

۲- میرزه احدو عزیز. محمد هادی. باکی. یازیچی. ۱۹۸۵

"پارودیا- ساتیریک ادبیاتین نوعلریندن بیر؛ هر هانسی ادبی جریان، ژانری، مشهور یازچی، یا خود اثری مسخره یه قویماق مقصدی ایله یازیلان اثر؛ کنایه لی نظیره"^۱

عمومیتله آدی شرقین فردوسی (۹۳۴-۱۰۲۴) ع. خیام (۱۰۴۰-۱۱۲۳) نظامی (۱۱۴۱-۱۲۰۹)، سعدی (۱۱۸۴-۱۲۹۱) کیمی بؤیوک شاعرلری ایله عینی سیرادا چکیلن حافظ شیرازی غزل ادبیاتینین قدرتلی استاد صنعتکارلاریندان حساب ائدیلمکده دیر.

"حافظ شیرازی و اثرلری" مقاله سینده اکرم جعفر یازیر:

"اؤنو شرقده ده غربده ده بؤتون دؤورلرین و بؤتون خلقلرین ان بؤیوک لیریک شاعرلریندن بیر ساییرلار."^۲

قید ائدک کی، اؤز لیریک شعرلریندن اساسا "حیاتین انسانا سئوینجلی طرفلرینی قلمه آلان شاعر یئری گلدیکجه جمعیت داخلی تضادلاردان حکمدارلارین ظالیملییندن، ظاهرده "حقیقت جارچی سی" کیمی گؤرسه نن بعضی دین نماینده- لری نین معنوی عیبجریکلریندن ده سؤز آچمیشدیر.

ائله ابوالفضل حسینی نین ترجمه سینده "یوسفی آخیر آلا ر آغوشه کنعان، غم یئمه" مصراسی ایله باشلایان غزلده ده بشر اولادی انسانا دوست اولمایان زمان داخلینده اومودسوز لوغا دئییل، صبره، دؤزوملویه چاغیریر:

"یوسفی آخیر آلا ر آغوشه کنعان، غم یئمه"

گول آچار بیر گؤن یئنه سؤلموش گؤلویستان، غم یئمه"

... کعبه می مقصد دالینجا سن پیادا وور قدم

مین تیکان توتسا یؤلوه، یؤرسا بیابان، غم یئمه"

قالمیشیق دلداره حسرت، کام آلیر ظالم رقیب

عیبی یؤخدور، محو اولار آخیردا هجران، غم یئمه"^۳

^۱ - میرزه احدوو عزیز. ادبیاتشناسلیق. انسیکلوپئدیک لغتی. باکی. «آذربایجان انسیکلوپئدیاسی». ان پی. بی. ۱۹۹۸

^۲ - حافظ شیرازی. سئچلمیش اثرلری. باکی. اؤندر نشریاتی. ۲۰۰۴

^۳ - حافظ شیرازی. سئچلمیش اثرلری. باکی. اؤندر نشریاتی. ۲۰۰۴

ميرزه على اكبر صابير اورتا عصرلر شاعرى حافظه نظيره- جواب اولاراق يازديغى شعرده فۇرما و مضمونو تامامى ايله دئيشميش، ساتيرانين اولكى دۇرد مصراسيني غزل ژانرى نين ايستراكچيرينا (قاليبينه) اويغون قلمه آلسا دا سۇنرادان موزدويج مرتبع (۲ و ۳ و سۇنراكى بندلرين دۇردونجو مصراعلارى بيرينجى بندله قافيه لئن مربع) فۇرماسينا كئچميشدير. ديگر طرفدن ملانصرالدينچى نظم استادى مسأله يه مناسبت باخيميندان دا حافظ شيرازى دن فرقلىير و اؤنون كناية سى بۆتون حقوقلارى اليندن آينميش زحمتكش انسانى مبارزه يه سسله يير:

ماه- كنعانين باتيب، اى پير- كنعان، غم يئمه !

تا گؤلۆستانين اولوبدور بيت احزان، غم يئمه

كسب نامردى قئيلار افگار وجدان، غم يئمه !

اى دل- محنت زده، اول شاد، لبريز سرور

كسب نامردى قئيلار افگار وجدان، غم يئمه !

... ايشله، قۇى قۇى بؤكولسون، ايشله، آلنن ترله سين

ايشله، آج قال، آج بهائم تك عيالين چرله سين

ظلمدن فرياد و دادى قۇى ديلين ازبرله سين

غارت ائتسين روزونو ... و بى، خان غم يئمه ^۱

الته، ميرزه على اكبر صابيره مخصوص "غم يئمه" رديفلى ساتيراسى نين بير ترجمه اثرى نين دوغوردوغو تاثيرله تصادفاً ميدانا چيخديغيني سؤيله مك يانليشلىق اولار.

نظيره نين آخيري نجى بنديندن آيدن اولور كى، ملا نصرالدين چى شاعر عدالتله ظلمون، علمله جاهيل لييين، حر يتله مستبدلييين داها كسگين شكلده قارشى- قارشى يا دا يانديغى موجود زماندا اورتا عصرلر شرق ادبياتينا عايد نمونه لرين، يۆكسك صنعتكارلىقلا قلمه آينسا دا ظلم ايله باريشماغى تبليغ ائدن شعرلرين ترجمه اولوناراق يئنى نسيللره چاتديريلماسينا احتياج گؤرمور.

^۱ - ملانصرالدين. ۱۲ جلدده. بيرينجى جيلد باكى. علم ۱۹۸۸

ديگر طرفدن، ميرزه علي اكبر صابير ساتيرانين سۆنوندان روحاً بۇيوك صنعتە باغليلىغىنى بىر داھا تصدىقلەيىر.^۱

چكگىلن عۇمرون چاتىنجا، بينوا، آه و فغان

بۇيله پنهان سرلر اولماز سنه هرگز بيان

ملا نصرالدين "لسان الغيبه" اولدون ترجمان

روح - پاكين دير سنه هر دم ثناخوان، غم يئمه^۱

شبهه سىز كى، ساتيرا استادى "لسان الغيب" سۆزونو ايشله دركن حافظ شيرازى نين صنعت دنياسى ايله باغلى سۆز صاحبلرى نين فكرلرينه دريندن واقف اولدوغونو بىر داھا وورغولاماق ايسته ميشدير؛ چۆنكو "ديلىنى بيلن، غيب دن خبر گتيرن" معناسينداكى "لسان الغيبه" عايد دئيم دئييل اؤن بئشينجى عصر شاعرى عبدالرحمان جامى نين (۱۴۱۴-۱۴۹۲) شرق و غرب مولفلرى طرفيندن هميشه بۇيوك احتراملا ياد ائديلن حافظ شيرازى يه وئردىيى آددىر.

ميرزه علي اكبر صابيرين شره قارشى مبارزه ده فۇرما و مضمون اعتباريله حافظ شيرازى صنعتيندن نوغاتورجاسينا (novatorcasina) فايدالانماسى "ملا نصرالدين" ژورنالى نين ۲۵ آوريل ۱۹۱۰- جو ايل تاريخلى ۱۶- جى سايندا نشر اولونموش "ادبيات" باشلىقلى ساتيريك شعري ده داھا آيدىن گۇرونور. ماراقلى دير، ادبياتيميزدا يئنى رئاليست نظمىن بۇيوك استادى فۇرما اعتباريله چؤخ مرگب قورولوشدا يازيلمىش اؤز اثرينه حافظين بىر غزلىنن سئچدىيى آشاغيداكى مطلع بيتله باشلايىر.

دل مى رود ز دستم، صاحب دلان خدا را

دردا كه راز پنهان خواهد شد آشكارا

ترجمه:

اۆزهك صاحبلرى، اى آلاھ، اۆزهك اليمدن گئدير

درد بو دوركى، گىزلى سىرلر آشكار اولاجاق^۲

^۱ - ملا نصرالدين. ۱۲ جلدده. بيرينجى جيلد باكى. علم ۱۹۸۸

^۲ - ملا نصرالدين. ۱۰ جلدده. اۆچونجو جيلد. باكى. چينار چاپ ۲۰۰۵

البتہ، حافظ شیرازی اؤز غزلینده دنیانین نظامین لیریک- فلسفی موقعدن یاناشمیش، بیر درویش اولاراق تانری حمایه سینہ سیغیندیغینی بیلدیرمیشدیر. میرزه علی اکبر صابیری دؤشوندورن ایسه آرازین او تاییندا یاشایان آذربایجانلی قارداشلارین طالعی دیر. باشقا سؤزلہ، ملانصرالدینچی شاعر ۱۴- جو عصرده یاشامیش همکاریندان محض "درداکی، راز پنہان خواهد شد آشکارا"

مصراسینی اخذ ائتمیش، ایران اوچون خارا کتربیک اجتماعی حادینہ لرین ماہیتینہ آیدینلیق گتیرہ جک یئنی فؤرمالی بیر ساتیریک اثر یازمیشدیر.

ماراقلی دیر کی، صابیرین تضمین اساسیندا قلمہ آیینان ہمین ساتیراسی نین کلاسیک شرق شعرین ہانسی شکلینہ اویغون یازیلدیغینی سؤیلہ مک چتیندیر. چؤنکو، اثرین اولیندہ حافظ شیرازی یہ مخصوص بیت معین قدر ائیسی قراف تأثیری باغیشلا ییر.

صابیر اؤز ساتیراسینی یئنی قافیہ سیستمی ایلہ باشلا ییر و بندلری حافظین مصراسی ایلہ بیتیریر. دیگر طرفدن، ملا نصرالدینچی شاعرین اثریندہ ایلک بند ۸ (مُثَمَّن) (müsəmmən)، ایکینجی و اوچونجو بندلر ۱۰ (مَعَشَّر) (müəşşər)، دؤردونجو بند ۹، بئشینجی بند ۱۲، سؤنونجو- آیینجی بند ایسہ یئنہ دە سگگیز مصراعدان عبارتدیر.

هر بندین سؤنوندا ایسہ یال نیز حافظ غزلیندن سئچیلیمیش مصراع تکرار اولونور. گؤرون دویو کیمی، حقیئندہ سؤز آچدیغیمیز شعر ژانری باخیمیندان ترکیب بندین، یا خود ترجیع بندین فؤرما اولچولرینہ دە اویغون گل میر.

دیگر طرفدن، صابیرین بو اثری آذربایجان ساتیریک ادبیاتیندا یئنی تیپلی ملمع دن (مصراع نین بیرین باشقا دیلدہ اولماسی) دانیشماغا دا امکان وئریر.

شبهہ سیز کی "هوپ هوپ نامه" ده "آسودہ لیک بو ساعت یئردن گؤیہ جهاندا" باشلیغی ایلہ تقدیم اندیلیمیش ساتیراسیندا مختلف شعر شکل لری نین وحدتینہ ناییل اولان صابیر شرق شعرین صنعتی نین فؤرما اینجہ لیکلرینہ واقف لییینی بیر داہا تصدیقلہ می شدیر.

دل می رود ز دستم، صاحب دلان خدا را
دردا که راز پنہان خواهد شد آشکارا

آسوده‌لیک بو ساعت یئردن گۆیه جاھاندا
 وار ایسه واردیر آنجاق ایراندا هر مکاندا؛
 تبریزده، سارابدا، خالخالدا، خان‌چوباندا
 غیرتلی شاه‌سئونده، هر آندا، هر زماندا
 لرلاردا، شیخ خزعل‌ده، کاشاندا، اصفهاندا
 تهراندا، انجمنده، کابینتده، پارلماندا
 ایشلر بۆتون حقیقت، سۆزلر بۆتون گوارا
 دردا که، راز پنھان خواهد شد آشکارا
 داملا تفکراته، قاره کی، ایشبو حالت -
 یا کیم‌لرین گۆجوندن ایراندا ائتدی نشئت؟
 الیوم هر طرفدن چارپیر گۆزه شکایت
 هر کسده وجد و شادی، هر یئرده امن و راحت
 احوال داخلیه بیل خیر و سلامت
 داد و ستده رونق، شرکتده هر تجارت
 خوش دیل بۆتون جماعت، راضی بۆتون رعیت
 آسوده حال ملت، دایر امور - دولت
 نظم و نسق مهتیا، لشکر بۆتون صفا آرا
 "دردا که، راز پنھان خواهد شد آشکارا"^۱

دۆشونوروک کی، بو ساتیرادا بندلرده خیلی مصراع ساینداکی مختلفلییه سبب
 مؤلفین فؤرما و مضمون باغلیلیغینا داها مکمل ناییل اولماق جهدی دیر.

باشقا سۆزله، شاعر هر بند ده مصراع‌لرین ساینی اولکی بنده دئییل، فکرین
 تاماملانماسینا اویغونلاشدیرمیش، بو ایسه اؤز نۆوبه‌سینده واحد اینتر یئرده مصراع
 سای اعتبارله فرق‌لن بندلرین میدانا چیخماسینی شرط‌لندیرمیش دیر. بئله‌لیکله
 میرزه علی اکبر صابیرین "دردا که، راز پنھان خواهد شد آشکارا" مصراسی ایله

تاماملانان ساتیراسی "ملانصرالدین" ین نظم صنعتینده ژانرلارین کونتامیناسیاسینا (kontaminasiyasına) دایر (اختلاط) ان مکمل نمونه لردن بیریدیر.

بوتؤولوکله ایسه اثر کنایه دن عبارتدیر. داها دوغروسو، یئر اؤزینده امن-امانلیغین یالنیز ایراندا اولدوغونو، هر ویلاینده انسانلارین راحت یاشادیغینی، تجارتین گئیش انکشاف ائتدییینی، ترقی-نین محض حکمدارلارین سعیی نتیجه سینده گئرچکلشدییینی یازان شاعر "گیزلی ایشرلین آشکارلاندیغینی" بیلدیرمکله اوخوجولاری اصل مطلب حقینده داها دریندن دؤشونمه یه سسله ییر:

ها، ایندی ده احدخان، اول منبع-عدالت

"آبادی یه" وطنچین مین باب-تابعیت

ناصر تک ائتمک ایستر اثبات قدر-ملت

بؤل-بؤل سیاحتیندن مقصودو محض عبرت

جود و سخاوتیندن هنج ائله مم حکایت...

قوی مادمازللر ائتسین تعریفینی نهایت

ایرانا بنزر اولسون قوی صفه، بوخارا!

"دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا"

میرزه علی اکبر صابیرین فارس شاعری حافظ صنعتینه حؤرمّت و احترامی ظنر استاسی نین معاصرلری طرفیندن ده تصدیق لنمک ده دیر. داها دوغروسو "ملا نصرالدین" ادبی مکتبی نین بؤیوک نماینده سی حقینده کی خاطره لردن آیدین اولور کی، صابیر هله گنج یاشلاریندان ایران کلاسیک ادبیاتینی دریندن منیمسه میش، سعدی شیرازی یا خود حافظ شیرازی شعریتی نین اؤفوقلارینا دایر دولغون تصویره مالک اولموشدور. مثلاً سلطان مجید غنی زاده نین "صابیر حقینده کیچیک بیر خاطره" باشلیقلی یازیسیندا صابیرین بؤیوک کلاسیکلره مناسیبتی ایله باغلی آشاغیداکی سطرلر خصوصی ایله مارق دؤغورور:

"بیر آخشام ماحمود امین ین ائوینده قوناغیدیق. صابیر ده دعوت اولونموشدو. معلم

یولداشلار اونون روباعی لریندن اوخویوب مذاکره ائدیردیلر..... بیزیم بو صحبتیمیزده

صابير اصلاً اشتراك ائتمه دييى حالدا آنجاق مسأله نين آخيريندا او- اوزو ايله
دانشيرميش كيمي، دوداغى نين آلتيندا ياواشدان اوخودو:

كريم لرده كرم واردير، ديرم يوخ

لئيم لرده ديرم واردير، كرم يوخ!...

سعدى دن ترجمه اولونان بو بير بيت هامى نين خوشونا گلدى. حتنى يولداشلاردان
بيريسى مبالغه ائدهرك، فصاحتده صابيري يوكسك قويماق ايستهدى. اما صابير اوزو
خجالت دن باشيني آشاغى سالاراق بركدن دئدى:

- خواجه حافظين ديلي ايله دئيرم:

"استاد سخن سعديست. دوغرودان دا سعدى استاددير. اونون مقابلينده بيزيم
كيمي لر شعر پينه چى سى ديلر!

الته، ميرزه على اكبر صابيرين اوزونه مخصوص تواضعكارليقا سعدى نى استاد
سايماسى، هم ده بو زمان فكرينى محض حافظ كلامى ايله تصديقله مەسى ٢٠- جى
عصر آذربايجان شاعرى نين دنيا سيندا سعدى و حافظ صنعتى نين خصوصى يئر
توتما سيندان خبر وئر مكدده دير. قيد ائدك كى سلطان مجيد غنى زاده نين سؤز آچديغى
حاديئه لر ١٨٩٤ - جو ايله تصادف ائدير. شاعرين ديگر معاصرى اولان على اسكندر
جعفرزاده ايسه ميرزه على اكبر صابيرين ترجمه ي حالى نين ١٩١٠- جو ايلي ايله باغلى
بير مکتوبو صابير شناسلارين دقتينه چاتدير ميشدير:

"..... صابرين مکتوبونون ياديمدا قالان مضمونون اختصار اوزره يازيرام:

برادر- مهربانيم على اسكندر!

معلومونوز اولدوغو اوزره بالا خانى مکتبينده تدریس- اطفال ايله مشغولم. ظن
ائديرديم كى، شاماخى دا چكديييم عذاب- المدن بير قدر اوزاqlاشيب، بورادا بير نوع
راحت كچينرم. برادر ا دئيه بيلمم كى، حافظ دئمشكن:

كوكب بخت مرا هيچ منجم نشناخت.

يا رب، از مادر گيتى به چه طالع زادم؟^٢

١- صابير خاطريره لرده. باقى. گنجليك. ١٩٨٢.

٢ • صابير خاطريره لرده. باقى. گنجليك. ١٩٨٢.

هر حالدا بو ايكي خاطرە بىر داھا تصدىقلە بىر كى، صابىر بۆتون عۆمرو بۆيو ايران ادبياتىنا، او جملەدن حافظ شيرازى يارادىجىليغىنا باغلى اولموشدور.

ميرزە على اكبر صابىر رئاليزمى ايله حافظ شيرازى رومانتيكاسى نىن يئنى بىر كۆنتاميناسىيا (kontaminasiya) (اختلاط) مدلىنى ملا نصرالدين چى شاعرىن ايكي بيتدن عبارت اثريندە دە ايزلە بىرىك. داھا دؤغروسو، ايلك دفعە "گۆنش" قزئتى- نىن ۱۲ دئكابىر ۱۹۱۰- جو ايل تاريخلى ۸۹- جو سايندا چاپ اولونماسى بىلدىرىلن شعرىن بىر بيتى صابىرە، بىر بيتى ايسە حافظە مخصوص دور. باشقا سؤزلە، صابىر اون دورد (۱۴) اثر كلامىنى ۲۰- جى عصر ائستتتيكاسى ايله بىرلشدىرەرك انسانليغىن صباحىنا خدمت ائدن سؤزون اولمزليىنى بىر داھا تصدىقلە ميشدىر.

"ساتدى گۆلزار- بهشتى ايكي بوغدايا بابام

ساتماسام ناخلفم من اونو بىر آريابه^۱

گوروندويو كيمي، ۲۰- جى عصر آذربايجان ادبياتىندا يئنى تنقىدى رئالست شعرىن بؤيوك استادى ميرزە على اكبر صابىرىن محتشم صنعت دنياسىندا حافظ شيرازى نىن اؤزونه مخصوص يئرى و مقامى واردىر. و بوتؤولوكلە صابىر و حافظ وحدتى مختلف يۆز ايلردە مختلف فؤرما و مضموندا ميدانا چىخان، تاريخى انسانلىق تاريخى ايله اولچولن شرق ائستتتيكاسى نىن بشرى اومانيزمدن خبر وئرمكدهدير.

نامه سر گشاده تقی رفعت به محمد امین رسولزاده

مهران باهارلی

تقی رفعت ادیب و نویسنده‌ای ولود بود. وی دارای آثار متعددی از نظم و نثر و شعر و مقاله و نمایشنامه و سخنرانی و ترجمه به زبانهای تورکی، فارسی و فرانسه است. متأسفانه این آثار تاکنون جمع‌آوری و منتشر نشده‌اند. یکی از مقالات بسیار مهم تقی رفعت به زبان تورکی، (نامه‌ی سرگشاده) مقاله‌ای است که وی خطاب به لیدر فرقه مساوات، محمد امین رسولزاده در روزنامه تجدد به سر دبیری خود منتشر کرده است. درباره این مقاله عامل روس مذکور در روزنامه آذربایجان ارگان فرقه‌ی دمکرات آذربایجان چنین می‌گوید: (۵۹- جو نوْمره دن ۸۶- جی نوْمره یه قدر تقی نین مدیرتیه یازیلان نوْمرلرده بیز ابتدا آچیق مکتوب عنوانلی، آچیق سؤز قزئتلی ناشری محترم محمدامین رسولزاده جنابلارینا تورک دیلینده یازیلیمیش مقاله یه راست گلیریک. بو مقاله تقی واسطه سیله یازیلیدیر. مقاله ده مؤلف ارشاد مجله سینده یازیلان تاریخی بیر مقاله یه جواب وئرمک ایسته میشدیر. (۲ شنبه، ۱۴ آبان، سای ۴۶، شیخ محمد خیابانی، یازان نوروز).

تقی رفعت نزدیکترین فرد به شیخ محمد خیابانی و معاون او بود و بعد از قتل خیابانی او را هم کشتند.

تقی رفعت در این نامه‌ی تاریخی، با ستایش از محمدامین رسولزاده یاد و با احترام بسیار بدو خطاب می‌کند. وی در مکتوب خود، در تأیید سخنان محمدامین رسولزاده از یکی بودن مردم دو سوی ارس و یگانگی ملی و منشاء و تبار آنها سخن می‌گوید و بر آذربایجان بودن دو سوی ارس تأکید می‌نماید. وی این امر را آنچنان غیر قابل تردید و شک و شبهه می‌شمارد که حتی برای اثبات آن نیازی به اقامه حجت نیز نمی‌باشد. به عقیده تقی رفعت جنوب و شمال آذربایجان، علیرغم فراز و نشیب تاریخ، دو برادر همدرد و هم سرنوشت‌اند. تقی رفعت در این مقاله تاریخی خود، نگرش محمدامین رسولزاده مبنی بر فارس شدگی تورکان آذربایجان جنوبی را به چالش می‌کشد. تقی رفعت آذربایجان دو سوی ارس را دعوت به صبر و تحمل و واقعگرایی می‌کند. زیرا تنها با صبر و پایداری و تجربه اندوزی و تکامل و رسیدن زمان مناسب

است که این دو برادر می‌توانند زبانی صمیمی، واضح و مشترک، برای نزدیکی و همگرایی و برای خطاب کردن به گذشته و آینده خویش دست یابند.
در زیر متن این نامه‌ی تاریخی به املاء فونئتیک تۆرکی داده می‌شود.

گنرچه به هو !!!

آچیق مکتوب [*]

میرزا تاغی خان رفعت (میرزا تقی خان رفعت)

تجددود (تجدد)- سای ۶۸-۲۳ اوجاق (ژانویه) ۱۹۱۸- اود گۆن (چهارشنبه) ۲ دلو- ایلان ایلی ۱۲۹۶.

[*] ، مکتوبوموزون تۆرکجه اؤلاراق تجددودده درج اولونماسی-نین، م. ا. رسولزاده جنابلارینا قارشى بر جمیله یی ادبیّه کیمی تلقی ائدیلمه سینی آیریجا ریجا ائدریز [آچیق سۆز غزئته سی ناشر محترمی، محمدامین رسولزاده جنابلارینا: آذربایجانا داییر قافقاس مطبوعاتیندا تصادوف ائدیلمن نشریات دؤلایسیلا، (ايرشاد) جریده یی ایرانیّه سی-نین میلی و مؤحیق بیر نظریّه نی مؤدافیعه اؤچون درج ائندیی جاهیلا نه و عادتاً طیفلا نه بیر مقاله، ذات- عالی نیزین مؤفصل بیر جاوابینیزا مئیدان وئرمیش؛ و بو وسیله ایله مسأله نی اوزاقدان- یاخیندان تعقیب ائله ینلر، بونا داییر ان صحیح و اساسلی بیانات-ی صلاحیتدار بیر آغیزدان ائشیتیمک موققتینی ایکتیساب ائتمیشلردیر.

آذربایجان ایسمی یاد اولدوغو زمان، طبیعی بیر عاریضه عدد ائدیلمن (آراس) سولاری-نین هانکی ساحیلینده مسکون بولونان خالق موراد ائدیلمدییینی، در حال تعیین ائتمه ییر و آرادا بیر سوء تفاهوم (؟ متنده)، لغوی بیر ایشتیباه حاصل اولور کی، بونو ایز الهیه ذاتی عالینیز آتیدکی وجهله ایبتیدار^۱ ائدیر و دئییرسینیز: "بو گۆن، مشهور بیر جوغرافیایا ایصطیلاحی اولماق اؤزره آذربایجان کلمه سی آنجاق ارس-ین اؤته سینده و ایران قلمرووندا بولونان تبریز ویلایتی-ایله اربیل ماحالینا علم اولموشدور. حالبو کی، ایروان، گنجه و باکی قوبئر نیلاری دخی بو گۆنکو سیاسی جوغرافیایا ایله اولماسا دا قوومی جوغرافیایا ایله همان آذربایجان دیر."

- ایبتیدار (ابتداع). = چتین، تهلوکه لی بیر ایشه ال آتما، گیریشمه.

و بیر آز داها اؤتهده علاوه ائدیرسینیز: "قافقاسییا مؤسلمانلاری اؤز تۆرکجه لرینه آذربایجان تۆرکجه سی، ادبیاتلارینا آذربایجان ادبیاتی، اؤز قوبئرنییلارینا دا روسیه آذربایجان دئییرلر. آذربایجان کلمه سی آذر آبادگانان مؤشتق اولوب دا، وجهی ایشتیقاقی (آذر)دن ایسه، آذری لرین (آتش پرست لرین) طواف ائتدیکلری آتشکده لر، باکی او یزدی آثاری عتیقه سینى تشکیل ائتمه بیرمی؟"

واقیعا شو بحث اولونان مملکتلرده ساکین بولونان خالق، او درجه برابر یاشامیش و مۆرورى زمان ایله عئینی مؤثرات آلتیندا (یتکدیگرلشمیش)لردیرکی، بونلارین هپ بیر اصلدن، بیر عئیرقدان دؤغدوقلارینی ایثباتا ائحتیاج حیس ائتمه دن بئله، بیرى-بیرلرینه (ایکی قارداش) کیمی بنزمه کده اولدوقلارینی قبول ائله مک گره کیر.

باکی شهریندن، ایران آذربایجانى نین اقصایى حؤدودونا ایمتیداد ائدیپ یاییلان تۆپراقلاردا، آتش پرست دؤورونون زاییل اولماز آثاری باریز، غئیر قابیل-ی ایجتیناب بیر صورتده موجود بولونماقدادیر. (سوراخانا)داکی (آتشگاه) قدیم ایرانى لر اؤچون بو اراضى نین محرم و (اؤز) بیر جؤولانگاه، بیر (یورد) تشکیل ائتدییینی ایدعا ائدن یالنیز و یتگانه بیر دلیل دئییلدیر.

بورادا ایقامت ائدن، ایران خاندانینا منسوب قوم، آتسه تاپینمیش و آتسه تاپینان اقوام آراسیندا مؤستثنا بیر موقع ده ائحرار ائده بیلیمیشدیر. بیر درجه ده بو حال بو ایقلمده حاکیم و مشهور بولونموشدورکی، او زمانین آتش پرستلری عیندینده، میلت و قومیت مسائیلی نین ان زیاده موضوع-ی بحث ائدیلمه سی لازیم گلن تقدیرلرده بئله، (تبریز) حوالیسینده کی آذرکده لر مۆهوم و قطعی بیر مؤوقع توماقدان گئری قالمامیشدیر. آذربایجاندا ایقاد اولونوب عنعنه اعتباریله هنوز تاماماً اینطیفا قبول ائتمه میش اولان (آذرکده) اؤجاقلاری بو اقوامی حرارتلی بیر صحریته^۱ اقوام-ایرانیته نسلینه مزج ائتدیپی کیمی، بو نسلین مهدی ظۆهور و آرامی اولان مرکزله ده آتشین یوللار ایله ربط و وصل ائیله میش... بو گؤنه پک یاخین بیر زمانا قدر، قیسماً بیله اولسون، اؤزه کلرینده عئیرقى و نژادی بیر ترددود، بیر شک، بیر شؤبهه اویاندیرمامیشدی.

مۆساوات فيرقەسى نىن فعال و مشهور ليدئىرى اۋلان ذاتى عالينىز، مۇوجودىيىتى ملحوظ بولونان هر نوع سوء تفاهومو آرادان قالديرماق انديشەسىلە، مقاله نىزىن نھايت-لر يندە شو سطرى دە درج انديرسىنىز: "مۇناسىبت گلميشكن سۇيلە يەلیم: بۇتون ايرانلى لار بيلرلر كى آذربايجان دئىنجه، بۇتون بحثيمىز، مۇدعامىز، آنجاق روسيه قلمرووونداكى آذربايجان دير. ايران آذربايجانى نىن تقديرات-ى سياسيه سینه قارىشماق حقيمىز، حدديمىز دئىيلدير."

بو خصوصدا ايراندا شيمدى يە قدر بير شۆبهه واريد اۋلمامىش، و ارباب-ى ووقوف عيندينده بو بياناتا عئىيلە مۇطابق بير قناعت و اعتقاد-ى كاميل عاليماً مۇوجود بولونموشدور.

آذربايجان بير مىلت ايسه، او مىلتىن، مۇتمدىن بير مىلتە ياخي شاجاق درجه دە مطبوعاتا، مۇعاصير ادبياتا، مۇعاصير مکتبلره و آز- چۇخ تربيه-ى سياسيه يە ماليك اۋلان قيسىمى همان آراس شوماليندا ساكيندير. بونلار اۋزلىرى نىن بير مىلت اۋلدوقلار ينى داها روس ايستيبىداهى آلتيندا ازىليركن درك ائتديلر. "دييه، ايران آذربايجانى حقينده ايتھام آمىز، ازيجى، .... اۋلماق ايسته ين بير لهجه قوللانماق ائحتياجىنى، بيلمە يىز نه چۆن حيس ائتميشسىنىز؟..." بو سۇزلر، بير قاچ سنه اول (فيوضات) ايله (حقاييق) غزئته لرى آراسيندا آچىليب، كندى ايملا اينشا غلظلرينه قارشى بيله مۇحافىظه دن عاجيز اۋلان (حقاييق) مۇدافيعى نىن اينهيزامىيله نھايتلە نىن بير موناقيشه-ى قلمىيەنى ايخطار اندير.

بو مسأله او زمان هر تۆرلو اهمىيىتى دن عارى كيمى تلقى ائدىلميش و وقايىع-ى يومىيە-ى عادىيە دن بيرى كيمى، اۋلموش بيتميشدى. او ماضىنى ائحيا ائتمك فكرىنده، طبيعى دئىيليز.

صلاحىيىتدار مقاله نىزىن، بۇتون مۇندرجاتىنا مذكور مقاله نى ختم ائدن ايكي سۇزون- هر تجاووو و تعرؤسو اۋنجه دن محكوم ائيله ين- قۇدسىيىتى آلتيندا يئر وئرميشدىنىز: "ايكى قارداش مىلت آراسينداكى اۋخووت-ى ايسلامىيە نامينا" سرد اۋلونان مۇطاليعاتى، يئنى دن بير مۇناقىشه طرزىنه ايرجاع ائتمك آرزىسى- تىكرار انديرىز- بيزده يۇخدور. حتى بو انديشە دن بيلكولىيە عارى بولونسايدى، ويجدانىمىز ايسيتىراد قبيليندن اۋلان بو مۇجمل مۇطاليعاتى دا بيزه منع ائيلردى.

بىر تاخيم وقايع واردىر كى، تکرور ائندىكجه خاطىراتى اوياندىرارلار. اويانانلارى دائىما رد ائتمك، سۆكوتا مجبور ائيله مەك، بىر داها اوياتماقلارينا باغيث اولا بيله جهىي ايله ايشىمىز يۇخ. فقط مۆمكون اولان كىچىك كىچىك اىستيفاده فۇرستلرني ده هبا و هدر انده بيله جهىي اۆچون شايان-ى تأسوف بىر حركتدير.

تخطور ائتمكده اولدوغوموز مۇناقىشه ائناسيندا ايدى كى، ترقياتيني قابىل-ى لمس، مۇنتظم اوصوللار دايرره سينده، تشهير انده بيلن بىر ايسلام مدنيتتinden بحث اندركن، فيوضاتين اىستيشهاد ائيله دييى اىستاتىستىك رقىملىرى مۇقابىلنده (حقاييق)ين، بىر تۆرلو تشبىت و تقرير انده مه دييى دلایل محو اولوب مئيداندىن چكىلميشلردى.

بو ايكي غزئته بئىنينده كى دوللو، حقيقتاً ده ايكي جريانين تلافى گاهيندا حوصولا گلن بىر غليان قدر شؤموللو و معنى دار ايدى. حقايق، بؤيوك تضييقلر آلتيندىن فيشقىران جريانلار قارشى او نحيف، با خصوص تجهيزات-ى ناقيص صحايفيله مۇقاويمت گؤسترمزدى.

داها مۆكمل شرايطيله حاضيرانميش اولسايدى بيله، يئنه حقايقين فيوضاتا، اىستيفاضه جريانلارينا غلبه چالا بيله جهىي شؤبهه لى ايدى. مۇتعاقيباً حقايق اينهيزامينى بىر چؤخ وقايع داها تۇوصيه انده رك مساله يى بيله ارادان قالديريپ، موعيتن و فاييق بىر جريانه سربست يوللار آچميشدى.

ايقتىباس ائندييمىز پارچايى ذاتى عالينىز شو صورتله ختم انديرسينىز: "معاريف و ادبىياتجا (روسيه آذربايجانلى لارى) طيق-ى ايران آذربايجانى كيمى فارسلاشميش- ايكن (؟) روس پولىتيقييه سى نين تضييقى آلتيندا اوياندىلار."

هئيهات (آراس) دالقالارى نين، عصيرلردن برى گميرىب دوردوغو ايكي قارداش آذربايجانى، تاريخى يازان اللر او درجه ائويرىپ چئويرميش و بىر شكلدن ديگر بىر شكله ايفراغ ايله نهايت يئنه مۇوقت بىر اؤيله شكل-ى ديگرله مئيدانا آتميشدير كى، اگر چكديكلرى فلاكت، بو گؤنه قدر تحمول ائنديكلرى مصاييب، بؤتون مۇوجود آغيرليغىلا، اوموزلارى اؤزرينه چكميش بولونسايدى، يكدىگرلرينى تانماغا، بىرى

۱- اىستيفاضه: اؤفكه لى اولما، قيزقنلىق

۲- ايفراغ (افراغ-ع): قالىبا تۆكمه، ارىديپ بيجلنديرمه

بىرلەرلە ئانلاشماغا مۇشترىك بىر زىمىنە، مۇتەئىد بىر لىسان بىلە بولماقدان عاجىز قالاچاقلاردى.

بىرى بىرىدىن آيرى بۇيۇموش اىكى قارداش آراسىندا بو گۇن، يالنىز بىر رابىطە، يالنىز بىر علاقه مۇوجود: ھمدردلىك ، نصىبداشلىق!

جرىانلار، پىروقراملار، طبعى اىمىش كىمى پر شىدەت اىنھىماكلار، بو اىكى قارداشى حىيات چارپىشمالارىندا ھىجانلى ماجرالارا سۇوق اندركن، ظن اندىرىز كى بو گۇن ان زىادە مۇناسىب حركت صبر و سۇكوت و تحمۇلدىن باشقا بىر شى اۇلاماز.

گۇزلە يەلىم ... زمان گلسىن و بىر آز داھا تجروبه دىدە، بىر پارچا داھا مۇتكمىل اىكى قدىم قارداش حىياتىن غامىض مسائىلىنى برى تۇرلو حل اىلە دئىيل - نظرىياتى حىياتا تطبىق اىلە اۇغراشمىش، بوروشموش آىنلارنى بىرى بىرىنە ياخلاشدىرراق داھا واضىح، داھا صمىمى لىسانلارلا ماضى دن و اىستىقبالدان بختە گىرىشىنلر.....

•***•

«باش ساغلىغى»

سايىن دوست و قارداشلارىمىز، امكداش و قلمداشلارىمىز امىر و ھمىدرضا بى عقىقى بخشايشى حضرتلرى، سىزىن چۇخ حۇرمەتلى آتانىز و دىن عالمى جامعه مىزىن دىرلى ضىالىسى آيت ... شىخ عبدالرحىم عقىقى بخشايشى نىن بو فانى دىيانى ترك ائدىب، تانرى رحمتىنە قووشماسى، سىز عزىلر، حۇرمەتلى عائىلە نىز و بۇتون عقىقى آدىنى داشىيانلاردان، آذربايجانىن بخشايش منطقەسىندە ياشىيان حۇرمەتلى دوستلار، قوھوملاردان بئله آغىر و اوزوتولو آىرىلماسى مۇناسىبەتلىه اولو تانرىدان او مرحوم اوچون رحمت، سىز عزىلرە صبر و دۇزوم دىلە بىرىك.

وارلىق يازىچى لار بىرلىگى:

دكتر جواد ھىت، دكتر عزىز محسنى، مھندس رفر و حسن مجىدزادە «ساوالان»، حسين م. «گۇنئىلى»، اسدالھى.

^۱ - اىنھىماك (انھماك.ع): آشىرى اۇزنلە بىر اىشە گىرىشمە

آرزى گۆز و نىسگىللى شاعرىمىز حىبىب ساھرىن ادبى ارثى بىر باخىشدا

رضا ھىراز

رحمتلىك مىر حىبىب ساھىر آذربايجانين آدلىم عىنى
 حالدا آرزى گۆز و نىسگىللى شاعرى، ادبىي و عالمى گۆنش
 اىلى ۱۲۸۲- جى اىلدە تارىخ بۆيلو تبرىزىن ان تانىمىش
 محلەلرىندىن اولان سىرخاب محلەسىندە آنادان اولدو.

اۋنون حىيات دفتىرىنىن وراقلارىنى وراقلاياندا،
 ياشايشىنىن آجى اولدوسو آپ- آيدىن گۇرونور.
 كاسىبلىقلا ال بە ياخا اولماق؛ سۆرگون دۆشمك؛ زىندان

چكمك، كۆتك يىمك؛ عۇمور بۇيو اضطرابدا ياشاماق و نە بىلىم نەلر ساھرىن دىمك
 گنج چاغلارىندىن سىرداشلارى كىمى اۋزو ايله آياقلاشمىشلار.

اولو شاعرىمىزىن دىدىيىنە گۆرە آدى «حىبىب» سۆى آدى ايسە «سان» ايدى كى
 تۆركىيەنىن وقتى ايله آدىلى- سانلى شاعرى «جلال ساھىر»-ىن شعرلرىنى اۋخودوقدا؛
 ماراقلانىپ گنج چاغلارىندىن يازدىغى شعر ھابىلە حكايەلرىنى ساھىر امضاءسى ايله
 چاپ ائتدىردى. آنجاق سۇنرالار ائلە سۆى آدىندا ساھىر ائلە تىدىرىپ؛ تام يازى-
 پۇزولارى ھىمىن امضاء ايله گىتدى.

ھىچ دە يىرسىز دىيىل كى بىر عەلەلرىن ظنى جە اۋنون مشروطە عرفەسىندە و
 اۋندان بىر آز سۇنرا عملە گلن يا خود يىنى و سربىست شعرىن دىرچەلمەسىندە ھابىلە
 چىچكلىمەسىندە دانىلماز رولو اولموش و آدى پوئىيامىزىن اۋستەلىك لىرىكامىزىن
 چاغداش ائلچىسى كىمى حۇرمتلە ياد ائدىلىر. ساھىر اۋز شعر كىتابلارىنىن بىرىندە
 يىنى شعرلر ايله تانىش اولدوغونا داير بىزە بىلە بىر قىدى يادگار قالمىشىدىر:

-«گنج چاغلارىمدا كى، ادبىياتلا تانىش اولوردوم عىروص اولچولرىندە بىر سىرا
 شعرلر يازىردىم. آنجاق استادىم مىرزە تقى خان رفعت تازا مۇد اولان شعرلر يازماغىما
 اصرار ائدىردى يازام. ائلە بونا گۆرە تۆركىيەنىن چاغداش ادبىياتى ايله مانوس اولدوم و
 ياواش ياواش يىنى شعرلر يازدىم».

بىلەلىكلە او يىنى شعر يازماغا كۆنوللو اولدو.

اۋنون آنا دېلىندە ايلک يازى لارى ۱۳۲۰- جى ايللرده يارانان نىبى آچىق فضالار اساسىندا وطن يولوندا گۆندەلىيى ايله باشلايىب داها سۆنرالار دۇورو مطبوعات خصوصى ايله شفق؛ آذربايجان، آزاد ملت؛ خاور نو و ... ادامە تاپمىشدى. ساھر ملى حكومت زمانى تشكيل تاپمىش شاعرلر مجلسى نىن ان تانىمىش عضولرىندن و نئجه دئيرلر استاد شاعرلرىندن ايدى كى، هر جلسە اۋز آتشىن شعرلرى ايله هوسكارلارن داماقلارنىن طاملى ائردى. نه يازىق كى، ۱۳۲۵- جى ايلدە قان سۇران شاھ رۇيمى- نىن آذربايجانا باسغىنى ايله حبيب ساھرىن دە بىر چۇخلارى كىمى اىستى آشىنا سۇبوق سو قاتىلدى. ملى حكومت دئوريلدىكدن بئش- آلتى گۆن سۇنرا ساعات قاباغىندا بىر ايلين عرضىندە چاپ اولان آنا دېلىندە كى كىتابلار بىر چۇخ ادب سئورلر!!! ھمتى ايله تونقالا تۇكولوب شعلەلردە يانىب، يازارلارن ايسە اۋرە كلرى ياندى. بئلنچى بىر چىركىن ايشلرە شاھد اولان ساھر بئله بىر شعر دە يازدى:

بو گۆندە اۋدلاديلار آذرى كىتابلارى. آه!

بو قانلى فاجىعەدن اولمادى جهان آگاه؟

او يىنگى دۇنيالى اربابلارن سئويندىردى

سىچان دلىكلرىنى اۋل ساتىن آلان آگاه

آى دۇلاندى؛ ايل دۇلاندى ساھرىن كۇوشن آدلى تۆركجە شعر مجموعەسى چاپدان چىخدى. بو دۇنە بىر چۇخلارى سئويندىكدە بىر چۇخلارى نىن دا قارىنلارنا سانجى دۇلوب؛ دۇداقلارى بۇزولدى. شاعر بلکہ دە آشاغىداكى شعرين بو تىپ اداملارا خطاب دئىيىب:

تارلادا لالەلر آچسىن اۋخوسون تۇرغايى لار

موغانا دۇغرو آخىر شوق ايله آل پردە آراز

باغلايىب دىر او ايپك رشتە ايله هر طرفى

بو ايپك رشتەنى دە دھردە كىمسە قىرماز

تۇرەمز ھىچ قلمىندن نه گۇزل سۇز نه غزل

خاطرىمدە او گۇزلىك پرىسى چالماسا ناز

بۇياماز اولسا جواھىرلرى نقاش- ازل

كىم آلىردى او حقير داشلارى؟ فكر ائيله بىر آز

ياز دئير شعر و غزل فارسجا منە اوستا شفق

ائل دئير: ساھر آمان فارسجا دا ياز، تۆركجە دە ياز.

گۆردويوموز كىمى معروف تبرىز عالملىرىندىن آنجاق غۇمور بۇيو بىر سطر ده اۇز آنا دىلىندە ھىچ بىر زاد يازمايان استاد دكتور رضازادە شفق ساھرى فارسجا يازماغا تشويق ائدىردى. اما شاعرىن درىن معنادا دنيا گۇروشلو اۆلدوسو آينا كىمى دوم - دورو گۇرونور كى، تۆرك ائلىنە حۇرمت گۇزو اىلە باخىردى. او، ھم فارسجا يازىر، ھم تۆركجە. نىيە كى ائلى اوندان بو ايشى اىستەيىر و او ائلىنە حۇرمت گۇزو اىلە باخىر ھمىشە كى كىمى. البتە او، باشقا بىر شاعرىندە بۇش بۇغازلارا آيرىجا بىر شعر ده قۇشموشدور كى، اۇخويوب؛ ائشىدمەسى يقىنأ مارقلى اۇلاجاق، باخىن:

بىر پارا بۇش بۇغازىن حكمتىنە آلداناراق

داندىن اۇز اصلىنى گزىدىن بىزىم ائللردن ايراق

بىر ائدىبسن اۇزونە ياخشى سارايلاردا بو گون

بولود اۇلسان دا يئنه پارلاياجاق قئىرمىزى گون

سن ده تبرىزلى آغا! اۇز ائلىنى خوار ائلەدىن

"شفق" ين يازدىغىنى سن ده كى تكرر ائلەدىن

كۆكوموز واردى بو تۇر باقدا كسىلمز، قوروماز

سىراب ائىلر اويانى ھم جىغاتى ھم ده آراز

اربابا چۇخ دا گۆونمە و اۇنون اۆلكەسىنە

وئر قولاق داغدان آشان سئل - سولارىن گور سسىنە

اۇ چۆروك قانلى قالا اۇلسا دا خوشرنگ و نگار

قۇپسا طوفان و اسرسە قارا يئلر يئخىلار

اۇد بىتر، لالە آچار باغدا ياغارسا باران

ياغىشىن لطفىنە رغماً گۆيرەر چۆلدە تىكان.

رحمتلىك حبيب ساھرىن اثرلرى عالملىرىن اىنە دۆشدوكدە ھامىسى بو كىمى شاعرىمىز اۇلماغا گۆونىب، شعرلىرىنى آلقىشلايب، شاعره درىن قىمت و دىر وئرمىشلر. ش. ائلچىن-ىن او تاى آذربايجانىن تانىمىش عالمى ساھر حقىندە بىر چۇخ ملاحظە- لرى اۆلموشدور. او بىر يئردە شاعرىمىز حقدە بئلە يازىر:

- «حبيب ساھرىن لىرىك شعرلرى آلتىمىشدان آرتىق منظومەدن مئيدانا گلەمىش

بىر اثر دىر. بو اثر دە كى شعرلر ھجا وزنى گلنە يىنە باغلى دىر. بو وزن و حتى قوللانيلان

قافیه نظامی تۆرکیه شاعرلری نین تکنیکیندن زیاده تۆرلو، خالق حکایه لریمیزده گۆزه چارپان عنعنەلى خاطرە دیر...»

حسین مەدی آذربایجانین قدر شخصیت لریندن ھابئله دنیا شەرتلی یازیچی و عالم، شاعریمیز حبیب ساھرین اثرلرینی اؤخودوقدا بئله دۆشونورکی!... آذربایجان معاصر شاعرلری ایچریسینده حبیب ساھرین آدی حۆرمتله یاد اندیلمکده شەبهه یۇخدورکی؛ اؤ، سۆن درجه اورژینال استعدادا مالک بیر شاعر دیر. اؤنون اثرلرینده اؤزونه مخصوص گۆزل خصوصیتلر آز دئییل دیر. اؤنون شعرلرینده ایفاده اولونان بدیعی صورتلر و بدیعی تصویرلر سۆزجوکلر دۆزومو یۆلو ایله ایفاده اولونور....

فیلولوژییا علملری نامزدی وفا علی یئف ده «آزادلیق نغمەلری» باشلیقلى مقاله- سینده شاعر حبیب ساھردن حۆرمتله آد آپاراق یازیر: حبیب ساھرین پونزیاسی بو گۆنده خلقی ملّی بیرلییه و آزادلیغا سسله بیر.

بونلاردان علاوه آمریکا، آلمانیا، تۆرکیه، آذربایجان و باشقا یئرلرده ساھرین اثرلری آراشدیریلیب، اؤنا عاید اؤنلارچا مقاله و شعرلر حصر اولونوب. ایراندا ایسه ساھر حقیقینده بو گۆنه قدر بؤیوک مقیاسدا ایشلهین لردن بؤیوک یازیچی رحمتلیک گنجعلی صباحی، حسین منزوی، احمد شایا (آلو)، پروفئسور حمید محمدزاده، پروفئسور محمدتقی زهتابی (بو ایکی عالم بو قرارا گلیمیشدی لریکی، ساھرین تام اثرلرینی تۆپلاسینلار؛ بو آرادا بیر سئرا ایشلر ده گۆرموشدولر. تأسفله اجل ایشلری نین آردینی توتماغا امکان وئرمه دی.) صمد بهرنگی و حیاتدا اولانلاردان استاد یحیی شیدا، دکتر حسین محمدزاده صدیق (دۆزگون)، مهندس علیرضا صرافی، دکتر مرتضی مجدفر، مهندس محمدرضا کریمی و ... دن آد چمک اولار.

بیر بئله سایغی و آلقیشلارا باخمایاراق تأسفله اؤنون ھله لیک قدری بیلینمە ییب، اثرلری آنجاق خواص ایچره داھا مشهور و تانیمنیشدیر. اؤنون چاپ اولان تۆرکجه اثرلرینی بو جۆر گۆستریمک اولار:

۱- لیریک شعرلر

۲- کۆوشن

۳- داغینیق خاطرەلر- آدیندان بللی اولدوغو کیمی داغینیق خاطرەلردن عبارت

اولموشلار.

۴- سحر ایشیقلا نیر.

- ۵- جوغرافیا- درس لیک کتاب
- ۶- سؤنمه یین گۆنشلر- (فارسجا کلاسیک یازان بؤیوک شاعرلریمیزین اثرلرینی تۆرکجه میزه ترجمه).
- ۷- آرزو- قمبر- سؤن زمانلار مهندس علیرضا صرافینی نین همّت و تشبثی ایله اؤنجه تبریزده چیخان اختر هفته لیبینده، سؤنرالار ایسه بیر سیرا سیتهلر ایله درگی- لرده ماراقلا یاییلمیشدیر.
- ۸- یانان یاشیل- رسول یونان و دکتر صدیقین همّتی ایله ساهرین بیر سیرا چاپ اولوب یا هله چاپ اولمایان شعرلری کی تبریزین اختر ناشرلیبی توسطی ایله چاپ اولموشدور.
- بیلدییمیزه گۆره ساهرین آنا دیلیمیزده آلتی جلد کتابی چاپ اولموشدور؛ آنجاق قوجاق- قوجاق اثرلری هله ده چاپ حسرتینده دایانمیشلارکی، اؤنلارین طالع لری بیر اؤ قدر ایشیقلی دئییل، آرزولاییریق اؤنلار چاپ اولماقلا خلقیمیز لازیمی قدر اؤنلاردان فایدالانسینلار. ایندی ایسه ساهرین فارسجا اثرلرینی بئله گۆستره بیلریک:
- ۱- کتاب جغرافیا آذربایجان- همین کتاب ایستانبولدا چاپ اولوب. گویا بو تایدایسه افست اولاراق باسیلمیشدیر.
- ۲- جغرافیای خمسه، زنگان یا خود خمسه ماحالی نین جغرافیاسی.
- ۳- افسانه شب- شعر مجموعه سی.
- ۴- سایه ها- شعر تۆپلوسو.
- ۵- شقایق- شعر تۆپلوسو.
- ۶- خوشه ها- شعر تۆپلوسو
- ۷- اساطیر- شعر تۆپلوسو
- ۸- کتاب شعر ساهر (ایکی جلدده ۱ و ۲)
- ۹- برگزیده ای از دیوان ساهر
- ۱۰- اشعار جدید
- ۱۱- میوه گس (حکایه لر تۆپلوسو) کی سؤن زمانلار زن ایده آل عنوانی ایله چاپ اولدو.
- ۱۲- برگزیده ای از ادبیات تۆرکی (آنتولوژی)

۱۳- آرزى قمبر ناغىلى نىن فارسجا ترجمەسى تانىنىمىش تۆركولوق دكتور حسين صديقين ھمتى ايله چاپ اولدو.

۱۴- آثاری از شعرای آذربایجان.

۱۵- درس گلستان.

۱۶- ترجمه اشعار بودلر.

بونلاردان علاوه ساھرىن اۆست سطيپرلرده دئدييىمىز كىمى اۇنلارچا چاپ اولمايان اثرى وار كى، بونلارى گۇسترمك اۇلار:
۱- سفرنامه.

۲- قورآنين منظوم ترجمەسى- بو دئيرلى ايشين بير سئرا پارچالارى اۇرادا- بورادا چاپ اولوب و بير سئرا يازيچى لارين نظرينه گۆره اۇ گۆزل و بديعى ترجمەلردن حسابلانايلير. باخين:

الخمزة سورەسى

واى اولسون سخن چين مال يئغانلارا

مال- دولت ثروتين يۇخلويانلارا

ھميشه خيال ائدير بو ثروت؛ مكنت

ھميشه جاودان قالار اۇنلارا

بئله دئيبيل بلکہ دوزخده يانار

ائله بير قئزغين اؤد يانيب آلولانار

... نھيىندن قئزارميش شعله

يانار اؤددان سئيره مکرر باغلانار

۳- بيزيم كندده اولوب- كئچنلر- شاعر ساھر بو كتابى داھى شاعرىمىز استاد شھريارين ان تانىنىمىش و دئمك شاه اثرى اۇلان حيدر بابا پوئماسى نىن وزن و اۆسلوبوندا قۇشموشدور.

۴- حافظدن تۆركجه موزه ترجمەلر.

۵- خيامين روباعى لرىندن تۆركجه موزه ترجمەلر.

بونلاردان علاوه ساھرىن مطبوعاتىمىزدا بۇل- بۇل شعرلىرى؛ حكايەلرى و نە بىلىم نەلرى ايستر انقلابدان قاباق، ايستر سه ده انقلابدان سؤنرا مارقلا باسيلمىشدير كى، اۇنلارين تۇپلانماسى شېھه سىز ان دئيرلى بير ايش كىمى اۇلا بيلر.

اولو شاعرىمىز ساھر عۇمور بۇيو باش اوجا ياشادى. خاناي، بيھ، پاشايا؛ سلطانا و ... مدح يازمادى و اۋزو دئمشكن خالقى نين سۇزونه حۇرمت گۇزو ايلھ باخيپ اۋنلارين شنليكلريندھ خۇش؛ ياسلاريندا ايسھ كدرلى اۋلدو. اۋنون يازى لارى ايندى ايراندان باشقا بير چۇخ تۇركولوۋى كرسى لريندھ دۇنھ - دۇنھ اۋخونوب آلقيشلانير؛ حتى كۇوشن مجموعھسى نين بير سيراسينى ايستانبول اۋنيۇترسيتھسى نين ادبيات بۇلوموندھ اذربايجانين چاغداس شعر اۋرنھىي كيمى اۋخونوب اچىقلانير.

بو كيمى دنيا گۇروشلو و اينجھ طبعھ مالک اۋلان حبيب ساھر عۇمور بۇيو يازيب ياراتديقدا، نھايھ ۱۳۶۴ - جو ايلين اذر آيى نين ۲۴ - جو گۇنو اۋرھ ك يانديريجى و اينانيلماز حالدا ياشايشينا سۇن نقطھنى قۇيدو. اما آدى - يادى و شاه اثرلىرى سئويلھ - سئويلھ اۋخونور؛ ابدى اۋلاراق دا ادبيات تاريخمىزدھ بير مۇدريك شاعر اثرلىرى كيمى قالاجاق و قالماسينا امينيك.

*****

«باش ساغليغى»

حۇرمتلى دوست و قارداشيمىز، قلمداشيمىز جناب حسين م. «گۇنئيلي» حضرتلىرى، سيزين حۇرمتلى دايى نيز، ادبيات سئور و اذربايجان شعرى - ادبياتى نين تبليغچيسى مرحوم محمدعلى ابوالحسنى نين اۋزونتولو وفاتى مناسيبتيلھ اولو تانرى دان او مرحوم اۋچون غنى - غنى رحمت و سيز عزيز شاعير و يازيچيمىز دۇزوم و توفيق ديلھ بيريك.

وارلىق يازيچى لار بيرليگى:

دكتر جواد هيئت، دكتر عزيز محسنى، مهندس رفر و حسن مجيدزاده ساوالان.

سايىن قالا- افشار شيوه سى (فونئتيك خوصوصيتلر)

سايىن قالا افشارلارنىن شيوهسىندە خاراكترىك فونئتيك خوصوصيتلر بونلاردىر: سۇز دىيىشمەلىرى، سۇز اولىندە (ى و ە) صامتلىرىنىن آرتىرىلماسى، آھنگ قانونونون محكملىيى. (قالىن و اينجە سسلى لرىن دىقق يئرلىندە ايشلىنمەسى)، سس يوموشانماسى، (كارلاشماسى، softening)، صامت دۆشمەسى، صامت آھنگى (consonant harmony). سسلرىن دۆنوشمەسى، يئر دىيىشمەسى و سايرە.

سايىن قالا افشارلارنىن شيوهسىندە ان چۇخ دۆنوشن سسلر؛ سۇزون بىرىنجى ھىجاسىندا «آ» سسىنىن «ە» سسىنە دۆنوشمەسى، بو دۆنوشمەدن بىر نىچە اۇرنك:

قئيش / قايمىش، قئىيم / قايمىم، قئىچى / قايجى، قمچى / قامچى، چتنە / چاتانا، (يۆكلرى بركىتمك اۆچون بىتكى لردن ھۇرونن ايپ) قرە / قارا، قنشر / قانشار، قمىش / قامىش، قئىنر / قاينار، قئىتمك / قايتماق، قئىن / قاين...

بو شيوه دە بىر چۇخ كلمە اورژىنال شكلىندە ايشلەنير؛ مثلا: آلچا (تبرىز شيوهسىندە، آلچە) قالىن، ياشىل، باكى، چالى، يالىن، قالچا، آغچا، قارماق، قارداش (تبرىز شيوه- سىندە؛ قردش)، بالدىر، ياخين {تبرىز: يخين}.

آذربايجان ادبى دىلىنىن اسكى نمونەسى اولان؛ "دە قورقود كتابى" ندا دا آكە دۆنوشمەسىنە راست گليرىك؛ الين- آياغىن برك باغلادىلار بىر اربىيە يۆكلىدىلر؛ اربىيە چكدىلر، يورويو وئردىلر؛ قرە اولوم گلدىگىندە. (۴۱-۱۱۶).

- سۇزون اولىندە **ب، بوخسا < م، سسى؟**

سايىن قالا شيوهسىندە سۇزلرىن اولىندە قىپچاق دىلى كىمى، م سسى تلفوظ ائدىلير؛ مثلا؛ مینمك (تۆركىيە: بىنمك)، مین (تۆركىيە: بىن)، مینجىق (تۆرك: يۇنجوك)، من (تۆرك: بن)...

- سۇزون اولىندە **ت، بوخسا < ە سسى؟**

ت سسى ایلە باشلانان سۇزلر: تاراخ، تۇن (قارانلىق؛ گۇز گۇزو گۇرمەين قدر تۆنلىشىب)، تۆكان، تۇرتا (فارسجايا گئچەرک؛ دورد شكلىندە تلفوظ اولونور.

د سسى ايله باشلانان سۇزلىرى؛ دۆشمك، دۆز، دلىك، دمىر، دىرمخ، دۆلماخ، داشماخ، دادماخ، دالاخ، دۆزمخ. دومان، دۇغرو.

- سۇزون اوولينده گ، يوخسا < گ سسى؟

گ سسى داھا يايغىندىر، مثلا: گئچمىش، گمى، گىرىش، گۆندوز، گور (شدتلى)، گۆز (پايىز)، گۆزم (پايىزدا قىترخىلان يۆن)، گئتمخ، گۆموش، گىزلى...

- سۇزون اوولينده و يا اورتاسىندا ق، يوخسا < ق سسى؟

بو شيوهده بىر - بىرىنە دۇنوشن بو ايكي حرف اكثرا آنا تۆركجەده اولدوغو كىمى سۇزلىردە اصىل ليكليرىنى قورموشدور. مثلا:

ق سسى < قارىش، قارىشقا، قالىن، قىتمىر، قىلىچ، قوربت، قول (فارسجايا گئچەرك غول تلفظ اولور)، قوبروق، قوت، قوتارماخ، قول قورو، قاش، قىش، قمىش، قىتلىق، قىتمىداماخ، قالا، قاتما، قورقوشون، قوشون، قاووتماج، قۇل، قورو، قاش، قىش، قىتلىق، قاويرقا، قىغن (اويونلاردا آخىر سىرادا اولان)، قالخان، قمچى، قاش...

غ < يۇرغان، سۇغان، تىغان، يۇغون، ياغىش، جىغىر، باغىر، تاغار، يىغىن، سىغىناجاخ، سىغىر، قاغا (بۇيوك قارداش)، چاغ، ساغ، زىغىرچىن، آغ، باغ، دۇغراماچ، ساغماق.

- سۇزون اوولينده خ، يوخسا < خ سسى؟

سۇزون آخىرىندا عمومىتله (خ) گلير، اما كلمه يە سسلى شكىلچى قوشولان زمان (غ) سسىنە دۇنوشور. مثلا: يارپاخ < يارپاغى، يارپاغا. قابىخ < قابىغى. اوجاخ < اوجاغىمىز. اوراخ < اوراغىمىز، صائتدن سؤنرا (خ) سسى دىيشىلمىر. مثلا: اوجاخدا، اوجاخلار؛ مثال:

گور يانمادادىر، هر گئجه، هر گۆن بو اوجاخلار،
اولدار يىرىنى حلقه له يىب سىخجا قوجاخلار. (ارگىن)

فونئتيك حادىتهلر:

سايىن قالا شيوه سىنده مختلف فونئتيك حادىتهلرە تصادف اولونور. بو حادىتهلرە آسىمىلاسيون (سس اويغونلوغو)، دىسىمىلاسيون، مئتاتىز، پروتتىز، و س. داخلىدور. آسىمىلاسيون (سس اويغونلوغو): بو شيوهده بو فونئتيك حادىته چۇخ اۆز وئرىر:

- رل < رر / وارلى < واررى. زۇرلو < زۇررو. قارلى < قاررى. مثال؛ واررى آداملارین دامى قاررى اولار.

- پم < پب: ياپماخ < ياپباخ. تاپماخ < تاپباخ. قاپماخ < قاپباخ. چاپماخ < چاپباخ، ساپماخ < ساپباخ (يۇلدان آزماق). تاپماجا < تاپباجا...

- چس < شس: كۇشسه < كۇچسه، اۇشسه < اۇلچسه. آچسا < أشسا. قاجسا < قاشسا. بو آسىمىلاسيون حادىثهسى آز ايشلكدير، قوجالارلا گنجلر داها سۇزون دۇغروسونو تلفوظ ائديرلر.

- صيفت يىن كيچيلتمه (مقايسه) درجه سينده آشاغيداكى شكيلچى لىر ايشلەنير: ياخچى راخ، تئزراخ، جىر - جىندىر.

موفولوژى:

- بو شيوه ده شدتلىندىر مه درجه سى نىن ايشلنمه سى:

قاپ قارا، قىتپ قىرمىز، ساپ سارى، يام ياشىل، گۇم گۇى، آپ آغ، تپ تزه، دۆم دۆز، دوم دورو، ساپ ساويخ، ياپ ياووق...

- صيفت يىن اۇخشاتما (كيچيلتمه) درجه سىنى عمله گتىرن شكيلچى لىرىن ايشلنمه - سى:

۱- اوزون (ا) ساو/ قىرمىزى تهر. ۲- آغىمتىل، قره ميتىل، سارى ميتراق، گۇيه چالان....
- بىرىنجى، ايكىنجى، اۇچونجو شخص عوضىلىنى نىن تكى يىيه ليك، يۇنلوك، تاثيرليك حاللاردا ايشلنمه سى:

أ) يىيه ليك حالدا: منىم، سنىي، اۇنون.

ب) يۇنلوك حالدا: منه، سنه، اۇنا.

و) تاثيرليك حالدا: منى، سنى، اۇنو.

- "بو" اشارت عوضىلىنى نىن يىيه ليك، يۇنلوك، تاثيرليك حالدا ايشلنمه سى:

أ) يىيه ليك حالدا؛ بونىن.

ب) يۇنلوك حالدا؛ بونا.

و) تاثيرليك حالدا؛ بونى.

- بو شيوه ده مصدر يىن ايشلنمه سى: وورماخ، گلমেخ، گىتمهخ، سۇرومهخ، باخماخ، آلماخ، اۇخوماخ، سۇومهخ، گۇرمهخ، آتیشماخ.

- فعلین امر شکلی نین ایکینجی شخص تکی (تصدیق ده) نئجه ایشلنمه سی؛ سۆزون کۆکو ایشلنیر اما قوجا نسلین آراسیندا "گینان، گینن آهنگ قانونونا گۆره آرتیریلیر، مثلا:

آل، آلاغین/ باخاخ، باخگینان/ ویر، ویرگینان/ اوخو، اوخوگینان، آت، آتگینان./ گنت، گنتگینن/ گل، گلگینن/ سئو، سئوگینن/ گئی، گئیگینن."

دء، دئینن؛ دئیگینن، هر اوچ شکیلده بو شیوه ده ایشلنیر.

- فعلین امر شکلی نین ایکینجی شخص جمع (تصدیق ده) ایشلنن شکیلچی لر:

آلین/ باخین/ گلین/ گئدین/ ساخلی یین/ توخویون / سۆزون / دئیین.

فعللر شهودی گئچمیش زمانین بیرینجی، ایکینجی، اوچونجو شخص تک و جمعینده آلدیغی شکیلچی لر:

تکده؛ قانددیم، قانددی، قانددی. / جمعینده؛ قانددیخ، قانددییز، قانددیلار.

تکده؛ دینددیم، دینددی، دینددی. / جمعینده؛ دینددیخ، دینددییز، دینددیلر.

تکده؛ جومدوم، جومدوی، جومدو. / جمعینده؛ جومدوخ، جومدویوز، جومدلار.

تکده؛ آلدیم، آلدی، آلدی. / جمعینده؛ آلدیخ، آلدییز، آلدیلار.

تکده؛ دۇندوم، دۇندوی، دۇندو. / جمعینده؛ دۇندوخ؛ دۇندویوز، دۇندولر.

- فعلین نقلی گئچمیش زمانین اوچونجو شخص تکینده قبول ائتدیغی شکیلچی لر: سۆزون کۆکو + (ی، و، و، ی؛ قاپالی صایت لر + پ) + دیر؛ مثلا: قاچیب (دیر)، یازیب (دیر)، گلیپ (دیر)، گئدیپ (دیر)، دییپ (دیر)....

- فعلین ایندیگی زمانین اوچونجو شخص تکینده (تصدیق) حالیندا قبول ائتدیغی شکیلچی؛ سۆزون کۆکو+ ایر شکیلچیسى < آلیر، باشایر، سپیر، گئدیر، سالیر، چالیر، باخیر، گۆرور، بورور، تاپیر، دوپور، قیلیر.

- بو شیوه ده، تبریز و بیر نئجه آذربایجان دیلی نین شیوه لرینه ایشلنن اوچونجو شخص سس آرتیرماسی اولان (ی- سسی) = آلیری (تصدیق ده)، آلمیری (اینکاردا)، ایشلنمز.

سۆز وارلیغی

سایین قالا شیوه سی سۆز وارلیغی (لئکسیکا) باخیمیندان چۆخ زنگین بیر شیوه دیر. بو شیوه ده ایشلنن بیر نئجه لئکسیک واحدی و اولارین آنلاملارینی قئید ائدیریک:

بو شيوهده قان قوھوملوغو اساسيندا بىر نئچە عايلە بىرلىيىنە "اوروغ"، بىر نئچە اوروغون بىرلىيىنە "ائل" و اصلى ھانسى ائلە باغلى اولسا "كۆك"، كۆكلىرى بىر اولان انسانلار "سوى" دئيرلر. "گۆبک" سۆزدە نسل، طايفا معنالاريندا ايشلنير. مثلا: افشار گۆبىيىندىن اولان بىر ايبيد. "اوبا" بىر طايفانين، اۆيماغين و يا ائلين يتيغىلان يثرينە دئيرلر.

اين: يئر، ائو، يووا. بو سۆز ائىمك (اينمك)، فعلىندە ادبى دىليميزدە اۆزونو ساخلايبيدير. سومئرجەدە، "اينو" اسكى تۆركجەدە، "اين"، بو سۆز بىر اتالار سۆزونىدە اۆزونو قۇرويوب و بو گۆن بئلە سسلەنير: آجى سۆز آدامى دىننن چىخاردار، دادلى سۆز ايلانى ايننن(اين دن).

دامى: جھتم. بو سۆز بىر، ايكى اتالار سۆزونىدە و بىر باياتى دا اۆزونو قۇرويوب ساخلايبيدير: "دامى اۆتو كىمى يانديرىدى. باياتى:

عزيريمسن اۆتو، دور

ياخشى اوتور، ياخشى دور

بو آيرىلىق دئىلميش،

بو دامونون اۆتودور.

ساغير: بو سۆز اسكى بىر سايين قالا دئىيىمىندە مۇوجوددور: "كىشى نىن باشى آغير، قولاغى ساغير اولار و بىر باياتى دا:

عثمانلى يا ياغدى قار

رحم ائلە پروردگار

سۇيوش اۆستىن سۇيوش وار،

منى ساغير ساتير يار.

كۆرنش: قۇبونلار بىن گۆن ايستى سىندىن قۇرونماق اۆچون باشلارنى قاباقداكى قۇيونون بۇرونە ايەرك قۇيان ايشە كۆرنش دئيرلر. بو سۆز فارسجايا كئچىب "كۆرنش، تلفظ ائدلىير و بىر كىمسە نىن باشقاسى نىن قارشىندا احتيراملا بۇيون ايمە سىنە دئيرلر. بو گۆن تلفظ ائتدييىمىز "گۆلش(مك)" سۆزو ددە قورقود كتابىندا قىد اولان "كۆرَش" واريانتي ايلە بىر كۆكدنديرلر. اسكى تۆركجەدە "كۆرمك" آلداتماق، حيلە ايلە يۇلدان

چىخارماق، ايمک معنالاريندادير. تۆرک لهجه لرينده: تۆرکيه: گۆرنش، آذربايجان: گۆلش، تۆرکمن: گۆرشمک، قازاخ؛ کۆرس، قيرقىز؛ کۆروش، اۆزبک؛ کۆرش، تاتار؛ کۆرش، اويغور؛ کۆريش.

جيزيخ: خط، سرحد بويوجا اوزانان خط. جيزيغيندان چيخيدير. بو سۆز "دده قورقود كتابيندا بئله قيد اولوبدور: «کافر سرحددينه، جيزيغلارا، آغلاغانا، گۆگجه تاغا آلبان چيقايين.» بو سۆز تۆرکيه تۆرکجه سينده "چيزگى" تلفظ اولونور.

- ايل، آي، گون آدلاري:

سايين قالا افشارلاري نين قوجالاري نين، آتا، بابالاريندان نقل ائتديکلى؛ گون، آي، ايل آدلاري ماراقلی دير. بو گون بو آدلار يئرلريني فارسجا سۆزلره وئير؛ مثلا: گون آدلاري؛ يئلى گون (بيرينجى گون)، سوت گونو (ايکينجى گون)، دوز گونو (اؤچونجو گون)، آرا گون (دوردونجو گون)، اود گونو (بئشينجى گون)، سو گونو (آلتينجى گون) اينى گون "آدينا" (جوما)، بو گونکو قوجالارين سؤيله ديکلى آدلار: بازار آخشامى (بيرينجى گون)، بازار گونو (ايکينجى گون)، بازار اثرتهسى (اؤچونجو گون)، چهارشنبه آخشامى (دوردونجو گون)، چرشنبه (بئشينجى گون)، جوما آخشامى (آلتينجى گون)، جوما گونو. اما ايندى گنجلر گونلرى فارسجا؛ شنبه، يکشنبه، دوشنبه، سه شنبه، چهارشنبه، پنجشنبه، جوما تلفظ ائديرلر.

آي آدلاري: (قوجالارين دئيشينده):

آغلار گولر (باھارين بيرينجى آيى) فارسجا؛ فروردين
گولن آي (باھارين ايکينجى آيى) فارسجا؛ ارديبهشت
قيزاران آي؛ (باھارين اؤچونجو آيى) فارسجا؛ خرداد
ياي آيلاري: قورا پيشيرن آي (يايىن بيرينجى آيى) فارسجا؛ تير
قيروق دوغان (يايىن ايکينجى آيى) فارسجا؛ مرداد
زومار آيى (يايىن اؤچونجو آيى) فارسجا؛ شهر يور
پاييز آيلاري: خزل آيى (پاييزين بيرينجى آيى) فارسجا؛ مهر
قيرؤو آيى (پاييزين ايکينجى آيى) فارسجا؛ آبان
آزار (پاييزين اؤچونجو آيى) فارسجا؛ آذر

قیش آیلاری: عمومیتله قیش فصلی بۇيوک چیلله، و کیچیک چیلله به بۇلونور اما هر آیین مستقل آدی دا واردیر:

چیلله (قیشین بیرینجی آیی) فارسجا؛ دی
دوندوران آی (قیشین ایکینجی آیی) فارسجا؛ بهمن
بایرام آیی (قیشین اوچونجو آیی) فارسجا؛ اسفند.

ایل آدلاری: قدیم تۆرکلرین، هر ایلی بیر حیوانین آدینا آدلاندیردیقلاری آدلار بیر آز فرق ایله سایین قالا افشارلاری نین قوجالاری نین دیلینده سسله نیر؛ اولدوزلارین ترتیبی ایله تنظیم اولان دؤور اؤن ایکی ایل چکی رکی هر ایل بیر حیوانین آدی ایله آدلانیر، ترتیبله بو آدلار بئله دیر: سیچان ایلی (سیچقان ایل)، اؤکوز ایلی (اؤد ایل)، آسلان ایلی (بارس ایل)، داوشان ایلی (تاووشقان ایل)، مارال ایلی (لوی ایل)، ایلان ایلی (بیلان ایل)، آت ایلی (یونت ایل)، قۇیون ایلی (قوی ایل)، قورد ایلی (پیچی ایل)، تاووق ایلی (تاخاقوی ایل)، ایت ایلی (ایت ایل)، دؤنقوز ایلی (تؤنگوز ایل).
فصیل آدلاری: یاز (باهارا دئییلیر)، یای، پاییز (افشار شیوه لرینده گۆز ده دئییلیر)، قیش.

سؤن اولاراق اؤخوجولاریمیزی آرتیق بیلگی لندیرمک اؤچون ایکی مختلف افشار ساحه سینده یاشایان شاعرین شعرلرینی سؤز وارلیغی باخمیندان اینجه له ییریک. بو ایکی شاعرین بیرى تۆرکیه افشارلاری نین بۇيوک شاعری دادال اوغلو و ایکینجی شاعر سایین قالا افشارلاری نین گنج شاعری سایین قالالی مجنون (سعید افضلی) ون شعرلری دیر.

جورا: (cora) اؤچ تئلی سازه. بو سازدان تۆرکیه افشارلاری و خوراسان افشارلاری ایچینده استفاده اولونور. بو سؤز گۆنئی آذربایجان افشارلاری نین آراسیندا ایشلک دئییلدیر.

آلایدیمدا جورا سازیم دیزیمه،

چکسئیدیم سۆرمه آلا گۆزونه.

اوفاجیق: (ufaciq) ان کیچیک، لاپ بالاجا.

آندیرین بوغازی اوفاجیق داشلی،

آغلاما گۆز لیم گۆز لیرین یاشلی.

پینار: (pınar) بولاق، چشمه.

دادال دئىير گلدېم پىنار باشىنا،

توپ- توپ قدىفەلر آلمىش دۇشونە.

چىلە: (çila) زحمت، سىخىنتى، بو سۆز فارس دىلىندە قىرخ معناسى وئرن چەل ایلە
هئچ بىر علاقهسى يۇخدور. بعضى لغت يازانلار درويشلرین قىرخ گۆن بويوجا
سىخىنتى چكدیکلرینه گۆره بو سۆزو سهو سالمیشلار.

چکرم چیلەیی بۇیلە اولسون بو گۆن،

آلارامى ساندىن اول کوزون داغین؟

يازما: (yazma) باش اۇرتوسو، چرقت.

الوان الوان يازما آتمىش باشىنا،

قارىشمىش گلینى قىزىنان گلیر.

چئوره: (çevrə) اطراف، يان - يۇوره، هندهور بىر شئین ياخینی.

آخیر داغین ارکن گئچین آغالار،

آلیشار چئورهسى باغچالار باغلار.

چئوره سۆزو آذربایجان ادبی دىلىندەده ایشلکدیر؛ اولو فضولى دئىیر:

آچیلیب جنت تک جمالین گۆلو،

اۇتر چئوره سینده شیدا بۆلبولو (م. و. ویدادی).

يالنیز آجاج باخیر بىر داغ باشیندان،

سارمىش چئوره سینی عنادلی بىر چن (م. موشفیق).

سكىشیر: (səkişir) جئیران، مارال و بو كیمی حیوانلارین يئرىشى.

داغلاریندا هوما، گئىیک سكىشیر،

ائنگینینده ککلیک توراج اۇتوشور.

ایکینجی مصراعداکى ائنگین سۆزو "اوجسوز - بوجاقسىز، اوفوق" معناسیندادیر.

گۆوئل: (gövä) ياشیل باش اۇردک.

گلین بئله سیر ائده لیم گۆزلی،

گۆول اۇردک کیمی ائندى گۆلره.

کۆتو: (kötü) پيس، دیرسىز. بو سۆز آذربایجان افشارلاری نین شیوه سینده ایشلک

دئیل؛ اما کۆتوک، کۆتل کیمی سۆزلرین اساسینی تشکیل وئیر.

سۇز وئردى دە گئرى دۇندو سۇزوندىن،

كۇتولرى اۆستوموزه گۆلدوردو.

تاپماق: (tapmaq) عبادت ائتمك.

دادال اوغلو دئبير، من نه ياپاييم،

هانسى بير گۆزله دۇنوب تاپاييم.

اۆتمك: (ötme) قوشلاردين اۆخوماسى. بو سۇز بۆتون افشار شيوهلرينده و آذربايجان ادبى ديلينده ايشلەنير.

آرىق يازى نرگيزلرين بيتديمى،

دورنالارين قيريب- قيريب اۆتدومو.

وارماق: (varmaq) گئتمك، قىپچاق لهجهسینه عايد بو سۇز افشار شيوهلرينده و آذربايجان ادبى ديلينده ايشلەنير.

دادال اوغلو بو داغلارا وارينجا،

قو، رخورام يوردلارى ييهه سيز قالينجا.

بۇن: (bön) صاف، ساده، جرارد. كلاوسونون نظرينه گۆره بۇن سۇزو قديم تۆركجهده "عايب" مناسيندا ايشلەنيدير. سنگلاخ لغتينده بۇن سۇزو "قاريميش و عاغلى آزميش" معناسيندا ايشلەنميشدير. بۇن سۇزو فونئتيك ديشيكلويه اوغرايلاق تۆركيه تۆركجه- سينده بون تلفظ انديلير و بونالماك "چتين نفس چكمك، خفنك"، "بوناليم" بحران، كرىز، "بوناق" عاغلىنى آزميش "كىمى سۇزلرين اساسىنى تشكيل وئيرير. بو سۇز آذربايجان تۆركجهسى نين شيوهلرينده ايشلك دئيليدير.

دۇغرو سۇيله ايبيد سۇزون دۇغروسون،

حيله باز اؤلماز ايبيد بۇن گرەك.

فيدان: (fidan) تينگ، پۇهره، فيدان.

سحر - سحر سيران ائديب گزرگن،

ايراست گلديم سرو بۇيلو فيدانا.

ياووز: (yavuz) ماهير، اوستا، يامان.

مين آندا دا بيرى ياووز اؤلمالى،

ياووز آتا اويغون آرخاداش گرەك.

دمرن (تمرن): (dæmræn) سۇنگولرين باشينداكى اۆجو بيز دمير.

بئلمیزده قئیلینجیمیز قیرمانی،
 داشی دلر میزراغیمین دمره‌نی.
 داوولومباز: (davlambaz) حیلە ائدن آدام، سیپر.
 دادال اوغلوم یارین قاوقا قورولور،
 اوتر توفک، داوولومبازلار وورولور.
 اریشیر: (ərişir) یئتیشیر، چاتیر. اریشمک: یئتیشمک.
 قالخدی هاوالاندى ائی دلی گؤنول،
 واریر بیر منزله اریشیر بو گۆن.
 اویلوک: (Oyluq) بود، بدنین عضو.
 آوشارین اویلوغو دورویور آندا،
 قاجین سیرقینتیلی، کافیر داغی جارینیز.
 اولاشماق: (ulaşmaq) یئتیشمک، چاتماق.
 حاجی عثمان توتدوغونو یارالار،
 اولاشدی حایفیم آلدی قارارلار.
 سۆرگون: (sürgün) سۆرگون، تبعید، رنپرنسییا.
 دویدوم بوزوکلونون بئلی قیریلدی،
 ائللری سۆرگونه گئتدی بی لرین.
 یئنیلمک: (yenilmək) مغلوب اولماق.
 اؤن بئش بیرمی آتلی بیر اؤردو پۇزار،
 یئنیلمز قووتی، گۆجو آوشارین.
 سوچ: (suç) گوناہ.
 فیرقتدن، فیرقتە دۆلانیردقی بیز،
 سانکیم نه یدی بوندا سوچو افشارین؟
 اوج: (öc) انتقام.
 بیزه یؤل گۆروکدو قاووم (قوووم) قارداشلار،
 قالماز یانینیزدا اوجو افشارین.
 سیرت: (sirt) دالی، آرخا.
 سیرتیندا لباسی هر تۆرلو دۆنر،

گئینمیش، قۇشانمیش آل قارماقاریش.
 سینسی: (sinsi) خاین، خیانتکار، نامرد.
 باخدییم یۆکسک گۆرونور بو اووالار،
 یئر اۆزونو توتמוש سینسی ایلانلار.
 پاخیر (باکیر): (paxır) میس.

پاخیرلاری آدم یاپیپ یورودن،
 سلطان سلیماننا قالمادی دنیا.
 قورشانماق: (qurşanmaq) قورشانماق، بئلینه کمر باغلاماق.
 بو ییلان دنیا یا گلدییم گلهلی،
 گئیننیپ، قورشانیپ ایشله مک گرهک.
 سولوماق: (sulumaq) نفس آلماق.
 اۆخوتدوغون توتماز اۆلدو عالمیر،
 قالخدی دا کتابدان آرتدی ظۆلوملر،
 ترله مه دن مال قازانیپ ظالمیر،
 جان وئررکن سولوماسی زۆروموش.

آشاغیدا گتیردییمیز افشار شیوه سی نین لغت ترکیبینی سایین قالالی مجنونون "بیر
 قوجاق سئوگی" شعر چلنگینده تاراییب اینجه له دیک:
 دو یغو: احساس.

دو یغوم! اری - اری منده ایشیق اۆچون ساری یاغ اؤل.
 اورمان: مئشه، جنگل.

وطنین باغ بوستانیندا مئشه لرده، اورمانیندا
 اولو: بۆیوک، عظیم.

یوردون سنین اولودور بیل ایگی دلرله دۆلودور بیل.
 سایری: مریض، خسته.

سایری دۆشه لی وفام او جالیدی.
 اۆیکو: حکایه، کیچیک، داستان.
 اۆیکولره دیل دۇداق اول.

شیمشک: ایلدیریم، رعد.

یاغینتیم بۆتون اۆبامی آلا.

شیمشک تک شاخیب گورولده بیرم

ارکین: آزاد، سربست، معرفت.

ارکینلیک نیشانین انسانا وئردین.

اردم: شخصیت

منیم اردمیم اۆستون اوجادیر.

یاسا: قانون، سیاست. (عربجه سیاست سۆزو یاسا سۆزونون مئتاتئزه اوغرامیش

فۆرماسی دیر.)

یاسادیر گۆز گۆنه باخسا قاماشار.

گۆزلر سنی گۆره بیلمز بیلیرم

*****

گۆزلریمده اۆلوم دوغورور سئوگین

داوود رحیمی مرکید (آپ ار)

نئجه کئفلنمیشم بو صباح سنسیزا

یاغیر داغلاریم دومانسیز، چن سیز

بوز تۆره نیر هر بیر آددیم ایزیمدن

داشیر آجی یاشلار قانلی گۆزومدن

گۆزلریمده اۆلوم دوغورور سئوگین

ایچیمده سسیمی بوغورور سئوگین

یئلکنسیز بیر گمی سئودا چاغلاییر

قیی کناریندا دوروب آغلاییر...

دنیز خیالیمدا آیاق چالیرام

شپهلر قۆنوندا اویوب دالیرام.

درد ایچدیم گۆزلرین غم چاناغیندان

ایچیمده هۆنکورور قارا بولودلار

سنسیز قارانلیقلار اۆشودور منی

سیغماییر کدرین کۆنلومه گۆلوم

آلیشمیر اۆره ییم سنسیز آنلارا

منی منلیییمدن آلیر خیالین

باشیمدا اۆیناشیر دلی دالغالار

باشیمدا بیر چیلپاق سئوگی دۆشگونو

باتیر دوش قایغیم فیرتینالاردا

آیریلیق آغی سین ایچیردیر منه

Türkdilli mənbələrdə Azərbaycanın qadın ədibləri

Sevil Nəriman qızı Məmmədəliyeva

AMEA N.Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin doktorantı
sevil1977@mail.ru e-mail:

Eyni soy-kökə sahib olan Türklər arasındakı əlaqələr tarixən müxtəlif sahələrdə mövcud olmuşdur. Dili, dini, ortaq mədəni nümunələri, adət-ənənələri bir-birinə bağlılığını daha da gücləndirmişdir. Yetmiş illik zaman kəsiyində ayrı düşən Azərbaycan və türk xalqları yenidən bir-birindən informasiya əldə edə bilmə imkanı qazanarkən Türk araşdırıcıları Azərbaycan ədəbiyyatına böyük maraqla meyl etməyə başladılar. Hələ Sovetlər birliyinin möhkəm vaxtlarında da imkan tapan kimi Azərbaycan ədəbi mühitinə müraciət edərək onun qələm sahiblərini öz oxucuları ilə görüşdürməyə çalışırdılar. Türkiyə mətbuatında Azərbaycan barəsində müəyyən məlumat, məqalə böyük maraqla qarşılanırdı. Həmin illərdə Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələri, qadın sənətkarları haqqında da məqalələr təqdim edilirdi. Bu məqalələr Ə.Cəfərzadə, M.Dilbazid N.Rəfibəyli kimi sevilən sənətkarlarımıza həsr edilmişdir. Onlar ədəbi əlaqələrin tarixi baxımdan araşdırılmasının bir hissəsini təşkil edirlər.

Sovetlər birliyində Türkiyə ilə bağlı hər-hansı bir məlumatın dərc olunması o qədər də xoş qarşılanmırdı. Stalinin “türkçülük”də ittiham edib məhv etdiyi görkəmli şəxsiyyətlərin xofu insanların canından uzun zaman çıxmamışdı. Bu üzdən də insanlar öz fikir və arzularını gizlətməyi, ürəklərinin dərinliyində gizli saxlamağı daha münasib bilir, düşüncələrini kimsəyə etibar etməz idilər. Avstriyalı türkoloq Səna Dohan Azərbaycan ədəbiyyatının keçid dövründəki proseslərinin təhlilinə aid tədqiqatında həmin dövrün insanların Sovet İttifaqında həyat hissini, öz şəxsi rəyini içində saxlama, fikrinin ifadəsindən çəkinmə, lazımi məqamlarda özünə nəzarət formasında xarakterizə edir. O, buraya informasiya qıtlığının da hökm sürdüyünü əlavə edir. Elə ona görə də sovet İttifaqından kənarında dərc olunan məlumatlardan Azərbaycan mühiti xəbərsiz qalırdı. Lakin ara-sıra da olsa, sovet senzurasından keçən bəzi məqalələr İttifaq daxilinə keçə bilirdi. Belə dərgilərdən bəzilərini Mirvarid Dilbazi və Əzizə Cəfərzadənin arxivindən əldə etdim. Türkiyə ədəbi mühiti Mirvarid Dilbazi imzası ilə daha əvvəlki

illərdən tanışidi. Türk araşdırıcıları şairənin öz ana dilinə olan sevgisini yüksək qiymətləndirirdilər. Belə ki, öz şerlərinin tərcüməsinə ehtiyatla yanaşan şairə müsahibələrinin birində deyirdi: “Mənim şeirlərimin başqa dilə tərcüməsinə könlüm razı olmur. Çünki türk dilinin incəliklərini digər dillərdə tapmaq mümkün olmur”. Bu sitat 1977-ci ildə Ankarada çap olunmuş “Türk ədəbiyyatı” dərgisindən götürülmüşdür.

“Xalq cəbhəsi” qəzetində çıxan bir məqalədə göstərilir ki, Mirvarid xanımın Türkiyədə nəşri Yavuz Akpınarın adı ilə bağlıdır. Şairənin şeirləri ilk dəfə “Əlif” dərgisində 1981-ci ildə nəşr edilmişdir. Burada Mirvarid xanımın şəxsiyyəti, fəaliyyəti və yaradıcılığı barədə də məlumatlar verilmişdir. Y.Akpınar şairənin yaradıcılığı haqqında səmimiyyətlə yazırdı: “Xoş, incə duyğularla dolu şeirlər yazdı. Şairə vətənidən, millətindən yazarkən duyğularını son dərəcə şirin bir dillə təsvir edir. Məmləkətin təbii gözəllikləri, çocuqlar ən çox işlədiyi mövzulardandır”. (1)

1985-ci ildə Ərzurumda yayımlanmış 3 aylıq ədəbi dərgi olan “Kardeş ədəbiyyatlar”ın 10-cu sayında da Y.Akpınar M.Dilbazinin yaradıcılığı haqqında məqalə ilə çıxış edərək türk oxucularına onun bir neçə seirini təqdim etmişdir. Bu məqalə Mirvarid xanımın yaradıcılığına həsr olunsa da, orada digər Azərbaycan sairələrindən olan Məhsəti Gəncəvi, Ağabacı (Ağa Bəyim Ağa), Natavanın adını yüksək dəyərlə yad edir, onların yaradıcılığının qısa olaraq, bir cümlə daxilində xarakterizə edir: “Burada bəhs edəcəyimiz Mirvarid Dilbazi, Məhsəti kimi kötü taledən şikayət etməmiş, Ağabacı (Ağa Bəyim Ağa), Natavan kimi fələyin əlində oyuncaq olmamışdır”. (2.4)

Məqalədə Mirvarid xanımın şeirləri təhlil edilir. Onun əsərlərindəki istiliyin, səmimiyyətin vətəni, milləti üçün, çırpınan qəlbindən gəldiyini vurğulayan tədqiqatçı şairəni “vətən övladlarının anası” hesab edir. Onun şeirlərinin tərbiyəedici xüsusiyyətindən bəhs açaraq onları bir məktəb, şairəni isə “məktəbsiz müəllim” adlandırır. Mirvarid xanımın xalq içindən çıxması onun əsərlərinin də xalq ruhuna yaxınlığına səbəb olmuşdur. Şairənin uşaqlar üçün də şeirlər yazmasından böyük həvəslə yazan Y.Akpınar onu uşaq ədəbiyyatının öndə gedən təmsilçilərindən biri hesab edir.

Məqalədə Y.Akpınar Bakıda Mirvarid xanımla olan görüşlərindən sevə-sevə bəhs açır və onu mehribanlıqla xatırlayır.

Burada məzmununa uyğun bir neçə şeirdən də istifadə edilmişdir. Həmçinin şairənin bir neçə şeir kitabının da adları çəkilir. M.Dilbaziyə həsr olunan bu hissədə şairənin müxtəlif vaxtlarda qələmə aldığı şeirlər də yer almışdır.

“Türk ədəbiyyatı” dərgisinin 1988-ci ildə çıxan sayında da M.Dilbazinin şeirləri yer almışdır. Burada isə Əli Kafkasyalının şairə ilə müsahibəsi verilmişdir. Müsahibədə şairə öz həyatının qısaca olaraq şərhini verir. Bundan sonra verilən suallara uyğun olaraq yaradıcılığından bəhs açır, ədəbi mövzular, şeirin dili, tərcüməsi barədə fikirlərini bölüşür, bir qəzəl və iki şeirini oxuyur.

İstər sovetlər dönəmində, istərsə də respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra türk tədqiqatçıları Azərbaycan ədəbiyyatını, qadın ədəblərin yaradıcılığını diqqət mərkəzində saxlamışlar. Hər zaman Azərbaycandan bəhs açarkən “can Azərbaycan” ifadəsi xalqlarımız arasındakı isti, doğma, bağlı münasibətin təzahürü kimi diqqəti çəkmişdir. Yetmiş il bir-birindən ayrı qalmağın acısını Yavuz Bülənt Bakilər belə ifadə edir: “Bir insanın, bir millətin kəndi kəndisini tanımasından daha təbii nə ola bilər. Bilməmək, tanımaq, öyrənməmək, araşdırmamaq... daima fəlakət qaynağımız olmuşdur”. (3.6) Azərbaycan haqqında, onun ədəbi mühiti haqqında Türkiyədə az-çox hansısa məlumatın – məqalə və kitabın böyük sevinclə qarşılınmasını bundan daha təsdiqləyici nə ola bilər. Ali Kafkasyalı Türkiyədə Azərbaycana olan ilginə belə qiymətləndirir: “Yavuz Bülənt Bakilər, Məhmət Turqut, A.Yavuz Akpınar, İbrahim Bozyəl, Zeynalabdin Makas, Saim Sakaoglu, A.Məcit Doğru... Bu qiymətli yazarlarımız Azərbaycan dönüşündə ədəbi sahənin dəyişik tərlərində ölümsüz əsərlər buraxmışdılar”. (3.8) Qadın sənətkarlarımız barədə türk oxucularına mütəmadi olaraq məlumat verən türk tədqiqatçılarından Ali Kafkasyalı olmuşdur. 1988-ci ildə “Azərbaycanın Ünlü Kadınları”, 1989-cu ildə “Çağdaş Azərbaycanın qadın sənətkarları” adı ilə kitablar, müxtəlif mətbu orqanlarda, ayrı-ayrı dərgilərdə müxtəlif məqalə və müsahibələrlə çıxış etmişdir. Tədqiqatçının Azərbaycan qadınlarından bəhs edən “Çağdaş Azərbaycanın qadın sənətkarları” kitabına bir qədər yer ayırmaq istərdim. Kitabda şair, yazıçı, bəstəkar, müğənni, rəssam, həykəltaraş qadınlarımızla müsahibələr yer almışdır. Buradakı sənətkarlar arasında şəxsiyyətinə, sənətinə böyük məhəbbət duyulan M.Dilbazinin təqdimatına və onunla müsahibəyə də rast gəlirik. “Azərbaycan

şairinin yeni Məhsəti” başlığı ilə verilən bu məqaləni üç hissəyə bölmək olar. Birinci hissədə şairənin yaradıcılığına tədqiqatçı münasibəti aydın nəzərə çarpdırılır. Onun yaradıcılığına, şəxsiyyətinə dəfələrlə müraciət etməsinin səbəbi şairənin səmimiyyətində, ana istiliyində və bu xüsusiyyətlərin onun şeirlərində də öz əksini tapması idi. Həmçinin, müasir Azərbaycan ədəbiyyatının yükünün bir hissəsinin də M.Dilbazinin çiyinlərində olmasıdır: “Günümüzün Azərbaycanında Mədinə Gülgün, Həkimə Billuri, Mirvarid Dilbazi və Nigar Rəfibəyli (vəfat etdi) kimi qələmlərindən incilər saçılan böyük şairlər yaşamaqdadır”. (3.45) Tədqiqatçı Azərbaycanda M.Dilbazinin yaradıcılığına da böyük önəm verdiyini diqqətə çatdırır. Şahin Səfərovun Mirvarid xanımın yaradıcılığına həsr etdiyi məqalənin böyük hissəsi də türk oxucularına təqdim olunur. Burada şairənin yaradıcılığı təhlil olunur, şeirlərindən nümunələr verilərək onların mədəni irsimizdə dəyərli töhfələrdən biri olduğu nəzərə çatdırılır. Mirvarid xanımın yaradıcılığında onun həyat və sənət devizi kimi səslənən, ifadə olunan şeirlərinə burada daha çox yer ayrılmışdır.

İkinci hissədə isə şairə ilə tədqiqatçının müsahibəsi yer almışdır. Şairənin həyatı, şeirlərinin mövzusu, dili, nəşr olunan kitabları haqqında, əruz vəznli şeirləri, qəzəlləri, əsərlərinin tərcümə olduğu dillər və s. Yaradıcılıqla bağlı, cəmiyyət, ailə ilə bağlı ictimai mövzular ətrafında təşkil olunan müsahibədə Azərbaycanın digər şair və yazarlarına da toxunulur. M.Dilbazi bu barədə deyir: “Məlum olduğu kimi bizim iki Azərbaycanımız var. Birisi Quzəy Azərbaycan Sovetlər birliyində, digəri isə Günəy Azərbaycan, İranın hakimiyyətində. Hər iki Azərbaycanımızda da böyük şairlər yetişmişdir. Və geridən gəlməkdədir. Məhsəti Gəncəvi, Xan qızı Natəvan, Aşıq Pəri, Fatma Kəminə, Ağa Bəyim Ağa... kimi çox böyük aşıq və şairələrimiz yetişmişdir. Çağdaş şairlərdən də Rəfiqə Nuray Hüseynova, Fəridə Əliyərbəyli, Kəmalə... kimilərini saya bilərik. Ayrıca Günəy Azərbaycanda da Həkimə Billuri. Mədinə Gülgünün isimlərini yad edə bilərik”. (3.57) Müsahibənin sonunda şairə qəzəllərindən birini və bir neçə şeirini, o cümlədən “Hüseyn Cavidə “ şeirini oxuyur.

“Çağdaş Azərbaycanın qadın sənətkarları” kitabında imzaları ilə özlərini ədəbi tarixə əbədi yazan qadın sənətkarlarımızdan Məhsəti, Natəvan haqqında məqalə, Ə.Cəfərzadə, M.Dilbazi, Rəfiqə Nuray Hüseynova ilə müsahibələr, yaradıcılıqları haqqında önəmli

fikirlər, yaradıcılıqlarından nümunələr təqdim edilir. Adları yuxarıda qeyd olunan sənətkarların yaradıcılığı həm xalqımız, həm də bir çox xarici ölkələrin oxucuları üçün tanışdır. Lakin onlar arasında Rəfiqə Nuray Azərbaycan ədəbiyyatında çox da üzdə olan simalardan deyildir. Bununla belə onun yaradıcılığı ilə tanış olan Ali Kafkasyalı bu şairəni də türk oxucuları ilə tanış etməyi məqsədəuyğun sanmışdır. Müsahibənin geniş dünyagörüşünə malik olmasını nəzərə çatdıran A.Kafkasyalı suallarını elə qoymuşdur ki, şairənin daxili aləmi, düşüncələrini açmağa nail olsun. Şeirlərində ifadə olunan fikirlər müəllifinin məhəbbət duyğuları, həyat fəlsəfəsi ilə həmahəng səslənir. Burada əks olunan şeirlər də eyni fikirləri dəstəkləyir. Müsahibə müddətincə şairənin bir neçə şeiri səslənməklə bərabər, müsahibədən sonra da bir neçə yeni şeir türk oxucularına təqdim edilir.

Bu kitabda bəhs açılmış daha bir azərbaycan sənətkarı Əzizə Cəfərzadədir. Kitabda qadın ədiblərimizin təqdimatına məhz Əzizə Cəfərzadə ilə başlanır. Ali Kafkasyalı bu barədə yazırdı: “Bu yazıma ayağı uğurlu bir ana yazarı ilə başlarsam, bir daşla iki quş vurmuş olaram... Azərbaycanın çox böyük ədib və araşdırmaçısı prof. Dr. Əzizə Cəfərzadəni yazmaqla işə başladım”. (3.10) Beləliklə, kitabda Ə.Cəfərzadə ilə başlanan müsahibəyə də belə bir ad verir: “Azərbaycanın ana yazarı”. Məqalənin olduqca xoş bir duyğu ilə işləndiyi ilk sətirlərdən aydın olur. Müəllif Ə.Cəfərzadəyə, sadəcə Azərbaycan üçün, ümumən türk ədəbiyyatı üçün dəyərli olan bir yazar kimi deyil, həm də qürur duyduğu bir türk qadınının təmsilçisi kimi yanaşdığından ona qarşı olan hörməti də açıqca hiss olunur. A.Kafkasyalı Azərbaycan ədəbiyyatına xüsusi maraq göstərən tədqiqatçıdır. Həm də onun yazılarında Azərbaycana, onun ədəbiyyatına, milli dəyərlərinə bir məhəbbət duyulur. Əzizə xanımın şəxsiyyətinə də elə bu kontekstdən yanaşır. O, Ə.Cəfərzadəni öz oxucularına səmimi, mehriban, sülhsevər, türkçü, əlinə, torpağına bağlı vətəndaş kimi təqdim edir. Yazıçının evinin təsvirindən də bu bir daha aydın olur. Şairənin evindəki qədim qopuz, xurcun, kitab söykənəcəyi və bu kimi əşyalar onun türkçülüynə bir daha dəlalət edir.

Əzizə xanım həm də yüksək sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Tarixçi, etnoqraf, folklorşünas, tədqiqatçı, yazıçı: bütün bu keyfiyyətlər eyni şəxsdə cəmləşdirilmiş formada təzahür etdirilir. A.Kafkasyalının bu müsahibəsini oxuduqca Ə.Cəfərzadə

şəxsiyyətinə pərəstiş etməyə, xalqının belə bir sənətkarının olmasına sevinməyə bilmirsən. O, ömrünü xalqına, vətəninə, sözün həqiqi mənasında xidmətdə keçirmişdir. Fəaliyyətinin müxtəlif tərəflərində bu işin öhdəsindən hər zaman uğurla gəlmişdir. Onun işinə vicdanla yanaşması, qələmi ilə xalqına xidməti, əməli, analığı ilə Azərbaycanın güclü, səviyyəli nəslinin yetişməsinə xidməti hər yerdə açıq hiss olunur. Həm əsərlərində, həm tədqiqatlarında, həm də onlar qədər, bəlkə də onlardan daha artıq ailəsində, yetişdirib cəmiyyətə verdiyi evladlarında. Bu gün Ə.Cəfərzadə (ümumiyyətlə Cəfərzadələr) irsinin təbliği, bu simada Azərbaycanın, onun ədəbiyyatının, mədəniyyətinin təbliği, tanıtılması sahəsində Əzizə xanımın övladlarının (xüsusən də oğlu Turan bəyin), nəvələrinin xidməti müstəsna dərəcədə fərəhləndiricidir. A.Kafkasyalının da Ə.Cəfərzadənin məhz cəmiyyət üçün dəyərli olan keyfiyyətlərindən dolayı ona qarşı hörmətinin hədsizliyini anlamaq çətin olmur. Bu baxımdan, xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məqalədə Ə.Cəfərzadə şəxsiyyət, vətəndaş kimi təqdim olunmaqla bərabər, həm də bir ictimai xadim kimi çıxış edir. Düşünürəm ki, bu xidmət də hərtərəfli açılır. Məqaləni oxuyan hər kəs təbii ki, bu keyfiyyətləri duymamış olmaz.

Məqalədə Əzizə xanımın yaradıcılığı da bütün keyfiyyətləri ilə təqdim edilir. A.Kafkasyalı əsasən yazıcının tarixi romanlarına diqqət yetirir. Yazıçı özü də tarixi mövzulara daha çox toxunmasının səbəblərini belə açıqlayır: “Əcdadlarımızın tarixindən, əsərlərindən və onların hər cür xatirələrindən hiss alaraq gələcəyə yürüməliyik. Kökümüzü bəsləyən əcdad xatirələrinə hörmətli davranaraq kökümüz üstündə ucalmalıyıq”. (3.19) Deməli, tarixini, kökünü, əcdadını böyüməkdə olan nəslə tanımaq, sevdirmək və hörmət hissi aşılamaq üçün onları əsərlər vasitəsilə oxucularına, gənc nəslə təqdim etmək kimi bir vəzifəni üzərinə götürmüşdü Əzizə xanım. O, əsərlərində bu tarixə hörmət, onunla qürur duyulacağını aşılırdı. Kökünə bağlanmaqla irəli getmək – yazıcının hesab etdiyi ən ümdə irəliləyiş, uğurlu sabah idi. Türk tədqiqatçısı da bu xüsusiyyəti önə çəkməyə nail olmuşdu.

Əzizə xanım klassik ədəbiyyatımızın tədqiqatçısı, folklorşünas, yazıçı kimi fəaliyyət göstərmişdir. O, bir sənətkar kimi bu üç tərəfi bütün yaradıcılığı boyu birləşdirərək bərabər yürütmüşdü. Əsasən bədii yaradıcılıqda tədqiqatçılığından gələn xüsusiyyətlər özünü daha qabarıq göstərmişdir. Yazıcının

yaradıcılığına nəzər salsaq, bunun tam şahidi olarıq. Tarixi mövzular: “Sabir”, “Bakı-1501”, “Zərincac Tahirə”, “Eşq sultanı” və s. Xalq yaradıcılığı üslubunda yazılmış “Anamın nağılları” silsiləsinə daxil olan hekayələr və bu qismli digər əsərləri. Qeyd edim ki, yazıçı tarixi mövzuları işlədiyi zaman da xalq təfəkküründən qopub gələn yaradıcılıq nümunələrindən özünəməxsus şəkildə, genişliklə istifadə etmişdir. Füzulinin həyat və yaradıcılığına həsr etdiyi “Eşq sultanı” tarixi romanında bu özünü daha qabarıq biruzə verir. Bu əsərdə xalq ədəbiyyatının gözəl incilərindən tapmaca, atalar sözləri, bayatı, ağı, rəvayət, nağıl və s. Xalqın milli ruhunun daha açıq təqdim edilməsi, yaşadığı məkanından asılı olmayaraq hər bir azərbaycanlının kökünə bağlılığını oxuculara çatdırmaq üçün geniş istifadə edilmişdir. Xalqımızın şeirə, şeiriyyətə bağlılığını göstərmək üçün yazıçı bu üsuldan uğurla istifadə etmişdir.

1995-ci ildə İstanbulda çap edilən “Azərbaycan masalları” da Azərbaycan ədəbi mühütünün əksi baxımından maraqlıdır. Askər Kartarı tərəfindən tərtib edilən bu kitab Azərbaycan nağıllarının biblioqrafiyası xarakterini daşıyır. Burada Azərbaycan nağılları, onlara həsr edilmiş tədqiqat əsərləri, kitab və məqalələr haqqında məlumatlar da yer almışdır. Qeyd edim ki, müəllif bu əsərlərin sadəcə adlarını sıralamaqla kifayətlənməyib. O, təqdim etdiyi kitabların adı, müəllifi, nəşr yeri, ili ilə yanaşı, həm də kitab barədə müfəssəl məlumat vermişdir. Yeni kitabda yazılan ön söz, orada verilmiş nağıllar, əsərlər və s. də diqqəti cəlb edir. Ə.Cəfərzadənin “Anamın nağılları” (4.) kitabı da bu biblioqrafiyada yer almışdır. Müəllif Məmməd Aslanın kitaba yazdığı ön sözə də toxunur. Sonra burada təqdim edilmiş nağılların adları verilir.

Ümumiyyətlə, türk oxucusu Ə.Cəfərzadənin “Anamın masalları” kitabı ilə hələ 1990-cı ildən Türk Dünyası Araşdırmaları Vakfının təqdimatı nəticəsində tanış olmuşdular. Hər bir millətin ilkin təfəkkürünün, dünyagörüşünün təzahürü olan nağılların türk oxucusuna, uşaqlarına da təqdim edilməsində digər türk dövlətlərinin uşaqlarının da düşüncə dairəsini, qurduqları aləm ilə tanışlıq məqsədini daşıyırdı. Türk Dünyası Araşdırmaları Vakfı müxtəlif türk xalqları ədəbiyyatından örnək vermək istəklərinə Ə.Cəfərzadənin yaradıcılığı ilə təkən vermiş oldu. Yetmiş il bir-birindən xəbərsiz qalan iki qardaş xalqın, nəhayət qovuşması onların ədəbi əlaqələrini də gücləndirdi. Kitabın Türkiyədə çap olunması

məqsədi belə izah edilir: “İstədik ki, çocuqlarımız heç olmazsa Türkiyənin dışında da anlatılan bu masalları öyrənsinlər. Bizdə anlatılan və kitaba keçmiş masallarla müqayisə etsinlər. (5.5)

Ə.Cəfərzadənin nağıl aləmini oxuyub sevən türk ədəbiyyatşünasları onu öz ədəbi mühitlərinə, övladlarına da tanımaq ehtiyacını duymuşdular. Kitabda nağıllardan öncə ədibin həyat və yaradıcılığı haqqında oxuculara məlumat verilir. Oxucu Ə.Cəfərzadənin yaradıcılıq xarakteristikasını izləmək imkanına malik olur. Bu xronikanın tərkibinə düşən “Anamın nağılları” isə xüsusi vurğuyla təqdim edilir. Burada yer alan nağılların xalq təfəkküründən qopub gəlməsi, ana-nənələrimizin dilindən tarixin qədimliyindən bir-birinə ötürülərək övladlarına çatdırılması ilə Ə.Cəfərzadənin bədii məhsulunda oxucularına təqdim olundu. Təsadüfi deyil ki, Əzizə xanımın Məmməd Aslan ilə bu əsər barədə söhbətlərindən birində belə deyib: “Bu kitabın əsil müəllifi anamdır. Əvvəldən axıra çynimin üstündə dayanıb öz dili, öz ifadəsi ilə, şirin pıçılıtları ilə mənə kömək eləyib. İnana bilərsən ki, bircə kəlməsi də mənim deyil. Qaibana şəkildə mənə nə deyibsə, onu da yazıya gətirmişəm”. M.Asan isə Əzizə xanımın 1982-ci ildə nəşr olunan “Anamın nağılları” kitabına yazdığı məqaləsində bu barədə bəhs açırdı. Bu məqamı Türkiyədə çap olunan “Anamın masalları” kitabına yazılmış məqalədə Halil Açıqgöz bütövlükdə verib.

Türk mətbuatında dərc olunan digər bir ədib də yaradıcılığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatında az nəzərə çarpan şairələrdən biri Rüzgar Əfəndiyevadır. Şeirləri bədii tutumuna, ifadə tərzinə görə fərqli olan şairənin yaradıcılığı ilə Azərbaycan oxucusu da çox az tanışdır, baxmayaraq ki, bir neçə şeirinə musiqi bəstələnmiş və bu musiqilər indi də sevilə-sevilə dinlənilməkdədir. Şairənin yaradıcılığı Azərbaycan məkanından kənar da az təqdim və təbliğ olunmuşdur. Şairənin yaradıcılığı ilə türk oxucusu 1992-ci ildən “Ürək” şeiri ilə tanış olmuşlar. Beləki, 1992-ci ildə “Şür dəftəri” dərgisinin 36-cı sayında nəşr olunan bu şeir mətbuatda şairəyə olan marağı artırdı və onunla yenidən türk oxucusunun arasında görüşə ehtiyac yarandı. Məhz bu ehtiyacdən doğan görüş R.Əfəndiyeva ilə müsahibəyə gətirdi və 1993-cü ildə Türkiyədə yayımlanan “Şür dəftəri”nin 45-ci sayında Rüzgar xanımın müsahibə dərc olundu. Bu müsahibə həcmcə kiçik olsa da, şairənin yaradıcılıq xüsusiyyətlərini, yaradıcılığının əsas istiqamətlərini, aparıcı xəttini açmışdı. Bir müsahibə daxilinə sığdırılan bu məqsəd öz həllini

tapmış oldu. Onun şeirlərindəki həsrət duyğusu, bu həsrətin “payız tutumlu yükünün” şeirlərdə ifadəsi burada əks olundu. “Payız axşamlarının qəribliyində insan ömrünün kəçən günləri həsrətlə sənə boylanır”. (6.) Oxucuda şairənin seçdiyi bu mövzu maraq doğurur. Həm ana, həm evinin xanımı, ictimaiyyətçi olan Rüzgar xanımın “bu mənim yaşadığım həyatdır”, fikri ilə yaradıcılıq mövzularını müəyyən etmək mümkün olur. Onun şeirlərindəki istilik, daxilindən gələn səmimiyyətdən yoğrulmuş duyğular oxucusuna heç də yabançı gəlmir. Şairənin həsrət yangısı çiçək olub dağlarda bitir, bulud olub ağlayır, bulaq olub axır və insanın daxili aləminə həzinlik gətirən poeziyaya dönür və oxucusunu öz ağışına alır.

Türk mətbuatında, ədəbiyyatşünaslığında rast gəlinən başqa bir azərbaycanlı isim də Nigar Rəfibəylidir. Lakin bu barədə “Türk ədəbiyyatının ikinci Nigar xanımı” adlı məqalə (Bax: AMEA-nın Humanitar Elmlər seriyası, Bakı, 2007, №1) artıq dərc olunduğundan bu barədə geniş məlumatlar burada ehtiyac duymadıq.

Yuxarıda göstərilənlər Türkiyədə dərc olunmuş məqalə və kitablarda çap olunan məlumatlardır. Lakin bunlardan əlavə Berlində də türk dilində qəzetlər dərc olunur. Almaniyada yaşayıb fəaliyyət göstərən Nuridə Atəşinin yaradıcılığı burada alman və türkdilli mətbuatda da diqqətdə saxlanılır. Bunlar arasında “Hürriyyət” və “Cumhuriyyət” qəzetləri şairə haqqında daha çox məlumat dərc edən orqanlardır. 1997-ci ildə Berlində dərc edilmiş “Hürriyyət” qəzetində Aydın Ulunun Nuridə Atəşi ilə müsahibəsi dərc edilib. Məqalədə müəllif şairənin yaradıcılıq xüsusiyyətlərini göstərməyə çalışıb. Aydın Ulun Azərbaycandan uzaqda yaşayıb yaradan şairənin şeirlərində əsasən erotizmin üstünlük təşkil etdiyini bildirir. Nuridə Atəşi ilə bu müsahibə də onun duyğularının, şeirlərinin açılmasına istiqamətlənmişdir. Nuridə xanım müsahibəsində bir qadın üçün Şərq mühitində yaşayaraq ifadə etmək istədiyi duyğulara böyük məhdudiyyətin qoyulduğunu qadın azadlığına qarşı yönəlmiş bir basqı hesab etdiyini bildirmişdir. Bu baxımdan vətəninə tapa bilmədiyi azadlığı Almaniyada tapdığından onun acılarına da qatlaşmağın daha asan olduğunu söyləyir.

1998-ci ildə “Cumhuriyyət” qəzetində isə şairənin “Ovundan qaçan ovçu” şeirlər kitabı barədə məqalə verilmişdir. Burada şairənin yaradıcılığında sözügedən kitabın timsalında “insan duyğularının

həssas sinirlərində” təsvir edildiyini bildirir və bunu bir qadının onu əzən, haqlarını tapdayan cəmiyyətə qarşı üsyanının nəticəsi kimi qiymətləndirilir. 1996-cı ildə Berlində türkcə nəşr olunan “Şürlük” dərgisində Yazı“ şeri ilə çıxış edən şairənin o vaxtdan türk oxucularının diqqətini çəkdiyi bildirilir. Bu məqalədə şairənin bir Azərbaycanlı sənətkar kimi yüksək dəyərləndirilməsini görürük. Həmçinin, onun həyatının ən vacib faktları ilə bərabər çap olunmuş kitabları barədə də məlumat verilir. Bakıda nəşr edilən “Sənsiz yaşayıram sən ola-ola” adlı ilk şerlər kitabı, “Neylərsən mənə görə”, “Qarabağımız-qara bağrımız”, “Ovundan qaçan ovçu” və s. Kitablarının adları qeyd olunur. Qeyd edilir ki, N.Atəşinin yalnız ilk kitabı vətəninə işıq üzü görüb. Qalan kitabları isə Berlində dərc olunaraq ədəbi ictimaiyyətin diqqətinə verilmişdir.

2002-ci ildə “Hürriyyət” qəzetində məqalə ilə çıxış edən Ali Varlı da həmkarı Aydın Ulunun fikirlərini dəstəkləyir. Yazır ki, şeirləri vasitəsi ilə həyatının bir parçasını təsvir edən şairə olduqca cəsur fikirləri, açıq eşq mesajları çatdıran şairənin yaradıcılığı onu digər müasirlərindən fərqləndirir. Bir qadının duyğularının çılpalıqlığı ilə şeirlərdə ifadə edilməsi Azərbaycan rəallığı üçün çətin qəbul olunduğundan N.Atəşinin şeirlərinin çapında əngəllərin olduğu qeyd olunur. Şairənin Azərbaycanda şeirlərinin çap olunması üçün onların kişi imzası ilə nəşr edilməsini təklif etmələrini bununla əlaqələndirir. Şairənin həyatının bu məqamı Jorj Sandı xatırladır. Məlum olduğu kimi Jorj Sand da əsərlərinin rahat çap olunması üçün kişi imzasından istifadə etmişdir. Lakin Nuridə Atəşi Avropalı ədibdən fərqli olaraq öz imzasını dəyişmə fikrindən tamamilə uzaq olmuşdur.

Türk araşdırıcılarının Azərbaycan ədəbiyyatına dərin rəğbətini yuxarıda göstərilən mənbələrdən aydın duymaq mümkündür. Bunlar bir daha təsdiq edir ki, türk tədqiqatçıları zaman-zaman Azərbaycan ədəbiyyatını öyrənmiş, öz oxucularına təqdim etmişlər.

QAYNAQLAR:

1. Marif Teymur. Vaxtilə Mirvarid Dilbazinin şeirləri Türkiyədə çap olunub. Xalq cəbhəsi. 8 aprel 2006;
2. Kardeş ədəbiyyatlar. 3 aylıq ədəbi dərgi. Erzurum 1985 №10, səh.4;
3. Ali Kafkasyalı. Çağdaş Azərbaycanın kadın sanatkarları. Ankara, 1989, səh.6;

4. Ə.Cəfərzadənin "Anamın nağılları". Gənclik, Bakı, 1982;
5. Azizə Cəfərzadə. Anamın masalları. Türk Dünyası Araşdırmaları Vakfı. İstanbul, 1990, səh. 5;
6. Şür dəftəri. 1993, N-43, avqust;
7. S.Məmmədəliyeva. Türk ədəbiyyatının ikinci Nigar xanımı. AMEA-nın Humanitar Elmlər seriyası, Bakı, 2007, №1;
8. Aydın Ulun. Berlində bir türk kadın şairi Nuridə Atəşi: "Şiirlərim kadınların özgürlüğüne". Hürriyyət/Berlin 10 Təmmuz, 1997;
9. Cumhuriyyət. 22 Mayıs, 1998;
10. Ali Varlı. Fantezilərini şiirlərində anlatıyor. Hürriyyət/Berlin, 19 Aralık, 2002.

Azərbaycan woman writers in the sources of the Turkish speaking languages

The place of creative works of the woman writers of Azerbaijan in the sources of the Turkish speaking languages is spoken in the article. Some of the journals and books publishing in Turkey and Germany are looked through here. It is marked that in the adjoining with Mirvarid Dilbazi and Aziza Jafarzadə, our well-known writers, Ruzigar Afandiyeva and Rafiga Nuray also have not been in outside of the attention in the broadcasting sources in Turkey. Pursuing of Nurida Atashi's creative work in the press of Turkish speaking languages in Germany is also shown in the article.

Türk dillərində feli bağlamaların dəyişməzliyi məsələsinə dair

A.Ə. Məşədiyeva

AMEA NƏSİMİ ADINA DİLÇİLİK İNSTİTUTUNUN TÜRK DİLLƏRİ ŞÖBƏSİNİN BÖYÜK ELMİ İŞÇİSİ FİLOLOGİYA ELMLƏRİ ÜZRƏ FƏLSƏFƏ DOKTORU, DOSENT

meshadiyevaaynel@mail.ru

Məlum olduğu kimi, felin şəxssiz formalarının əsas xüsusiyyəti şəxslər üzrə dəyişməzlikdir. Bu səbəbdən də onları şəxssiz, yaxud da qeyri-prədikativ forma adlandırırlar. Linqvistik ənənəyə görə şəxssiz fellər həmçinin infinit formalar, şəxslə fellər isə finit formaları adını almışlar.

Türkologiyada feli bağlamalar adətən dəyişməyən fel forması kimi şərh edilir. Feli bağlamaların bu cür tərifinə A.Tursunov [12, s.4], M. Askarova [1, s.4], N.P. Dı-rənkova [5, s.130], İ.P. Pavlovun [11, s. 2] və başqalarının əsərlərində rast gəlmək olur. Feli bağlamaları həmçinin şəxssiz forma adlandırırlar, belə ki, felin şəxssiz for-malarının əsas xüsusiyyəti onların şəxslər üzrə dəyişməməsidir.

Bizim fikrimizcə, türk dillərində feli bağlamaların dəyişməyən forma kimi təyin edilməsi qeyri-qənaətbəxşdir. Həmin tərfi türk dillərində feli bağlamalara aid etmək çətindir. Çünki, türk dillərində feli bağlama formalarının yalnız şəxs şəkilçiləri deyil, həmçinin hal şəkilçilərini də qəbul etdikləri hallarla rastlaşırıq.

Türk dillərində feli bağlamaların dəyişməyən forma kimi tərfi bəzi dilçilərin əsərlərində tənqidi təhlilə məruz qalmışdır. Bəzi təriflərə baxaq. Məsələn, Y. Janma-vov qeyd edir: “Türk dillərində feli bağlamalar qətiyyənlə dəyişməyən fel formasını ifadə etmir. Onlar, bir qayda olaraq, özündən sonra morfoloji kateqoriyaların şəkilçilərlərini qəbul etmirlər, lakin onların müsbət və mənfi formaları, fel növlərinin formaları ola bilər. Bundan başqa, felibağlama formaları ayrı-ayrı dillərdə tez-tez şəxs şəkilçiləri, bəzən isə hətta hal şəkilçiləri qəbul edirlər” [3, s. 5-6].

Ə. İ. Korkina yazır: “Yakut dilində felibağlamaların əksəriyyəti şəxs və hal şəkilçilərini qəbul edir. Bundan başqa, şəxs və kəmiyyət üzrə də dəyişir [9, s.11]. Daha sonra müəllif qeyd edir: “Məsələn, *-an, a-u, -aari, -maori, -imina, -bakka* şəkilçili feli bağlamalar hər iki halda bütün üç şəxslərdə şəxs şəkilçiləri (xəbər şəkilçiləri) qəbul edə bilirlər [3, s. 11].

Y.İ. Ubryatova özünün “Yakut dilinin sintaksisinə dair tədqiqat” əsərində düzgün olaraq qeyd edir: “Yakut dilində felibağlamalar bir də ona görə sözdəyişdi-rici formalara aid edilməlidir ki, onlar hər şeydən əvvəl xəbər şəkilçiləri formasında şəxs şəkilçiləri qəbul edir” [13, s.42].

felibağlamaların morfoloji kateqoriyaların şəkilçilərini qəbul etməsi hallarına bəzi türk dillərində tez-tez rast gəlinir. Belə hal əsas etibarilə yakut dilində feli bağlamaya təsadüf edilir. Belə ki, bu dildə demək olar ki, bütün felibağlama formaları özünə xəbər şəkilçisi birləşdirir.

Yakut dilində felibağlamalar fel forması kimi, felin bütün qrammatik kateqoriyalarına – felin növlərinə, təsdiq və inkar formalarına malikdir.

Əyanilik üçün bəzi misallara baxaq. Yakut dilində *-an* felibağlaması şəxs şəkilçilərini qəbul edir.

Tək

1. *Barammın - mən gedərkən*
2. *Barannın - sən gedərkən*
3. *Baran - o gedərkən*

Cəm

1. *Barammut – biz gedərkən*
2. *Barannut - siz gedərkən*
3. *Barannar - onlar gedərkən*

Yakut dilində *-a/u* şəkilçili felibağlamalar yalnız təkrar işlənərkən özlərinə xəbər şəkilçisi birləşdirə bilər. Məsələn, tək halda birinci şəxs – *bara - barabın-gədərek*, cəm halda birinci şəxs – *kele –kelebit - gələrək, körö – körübün – baxaraq* [9, s.32].

Qeyd etməliyik ki, yakut dilində elə hallar var ki, *-a/-u* şəkilçili felibağlamalar qoşa işləndikdə şəxs şəkilçisi qəbul etmirlər. Misallara baxaq: *Kus mutuqu ilan buoru xaha-xaha, Aleksandr dieki körü telür – Qız budağı götürərək və daim torpağı qurdalayaraq Aleksandr tərəfə baxır.* [9, s.32].

Onu da deməliyik ki, yakut dilində elə hallar var ki, *-a/-u* şəkilçili felibağlamalar qoşa formada 1-ci və 2-ci şəxsdə şəxs

şəkilçisi qəbul etmədən işlənir. Bir misal gətirək: *Bihigi künühün üörene –üörene kiehetin ülelubit – Biz gündüz oxuyaraq, ax-şamlar işləyirik* [9, s.32].

Yakut dilində şəxs şəkilçiləri qəbul edən bir neçə felibağlama formalarına da baxaq: - *ımına* şəkilçili felibağlama (-*an* şəkilçili felibağlamanın inkar forması) - *barımınabın - mən getmədən* - 1-ci şəxs tək hal forması; - *aarı* şəkilçili felibağlama - *onoroorubut – biz edərək*- 1-ci şəxs cəm hal forması; - *ımaarı* – (-*aarı* şəkilçili felibağlamanın inkar forması), (qeyd edək ki, bu felibağlama şəxs şəkilçisi ilə və onsuz işlənə bilər) - *barımaarıbın – mən getmədən*- 1-ci şəxs, tək hal.

-*Aat* şəkilçili felibağlamaya gəldikdə isə qeyd etmək zəruridir ki, yakut dilində başqa felibağlamalardan fərqli olaraq bu felibağlama şəxs şəkilçiləri qəbul etmir. Lakin, deməliyə ki, bu felibağlama forması - *kıtta* və *kıtarı* - *birgə, bərabər* , ... *kimi* qoşmaları ilə uyğunlaşaraq təsirlik hal şəkilçisini qəbul edir və şəxs bildirir, məsələn, *min baraappın kıtta (kıtarı)- mən gələn kimi* – 1-ci şəxs., tək hal.; *en baraakkın kıtta (kıtarı) – sən gələn kimi* - 2-ci şəxs, tək hal.

Qeyd etmək maraqlıdır ki, yakut dilində yalnız iki felibağlama (*bitınan* və *bıç-ça*) formaları dəyişilməzdir. Yakut dilinin tədqiqatçıları O. Bötlinqk, S.V. Yastrəmski, E. K. Pəkarski və L.N. Xaritonovun –*bıçça* şəkilçili felibağlama formalarına zərf kimi baxmaları diqqət çəkir. Yalnız Y. İ. Ubryatova – *bıçça* formasını felibağlama kimi təhlil etmişdir. Bu felibağlama forması yakut dilinin başqa felibağlama formalarından onunla fərqlənir ki, o qeyd-şərtsiz dəyişməyən formadır, yəni nə şəxs, nə də hal şəkilçiləri qəbul edir, həmçinin inkar forması yoxdur.

Bu hal (yəni şəxs və hal şəkilçilərinin qəbulu) başqa türk dillərinə də sirayət edir.

Belə ki, özbək dilində də felibağlamaların şəxs şəkilçilərini təkrar qəbul etmələri halları var. –*Qunça* şəkilçili felibağlama formasında iştirak edən şəxs, mənsubiyyət şəkilçisinə uyğun ifadə olunur. Həmin şəkilçi –*qunça* şəkilçisinin birinci elemətinə birləşir. Misal gətirək: *Biz ukiqinimizça – biz oxuyana qədər; Uzim borqma-qunimça kampirning kungli tulmaydi – Mən getməyənədək qocanın (ağbirçəyin) ürəyi sakitləşməyəcək* [8, s.244].

Qaraqalpaq dilində - *qanşa*, - *qenşe*; - *kanşa*, - *kenşe* şəkilçili felibağlama forması da şəxs şəkilçiləri qəbul edir. Məsələn, *Üyqə kelip cetkenimşe otırqanımda ara-dan taqı da əki saat yötü –mən evə gələnədək, evdə oturdum, iki saat vaxt keçdi* [2, s.472].

Belə hallara tuva dilində də rast gəlmək olur. Məsələn, *kelqijemçe – mən gələnə kimi; kelqijençe – necə ki, mən gəlməmişəm* [6, s.405].

Türk dilinin bəzi dialektlərində bir sıra felibağlamaların şəxs və hal şəkilçilərini qəbul etmələrini göstərməmək maraqlı olmazdı. Belə ki, türk dilində *-arak/-erek* şəkilçili felibağlamalar Vidin, Ərzincan, Kütahya və Ərzurum dialektlərində *-dan/-dən* çıxışlıq halın şəkilçilərini qəbul edir: *duşunerekten, gezinerekten* (Vidin); *acıya-nahdan, dayanarahdan, sogerekden* (Ərzincan), *deerekten, harlayarakdan, gurleyelekden* (Kütahya), *alarahdan* (Ərzurum).

Türk dilinin karaman dialektində *-alı/-eli* şəkilçili felibağlama formaları *beri* sözü ilə çıxışlıq halın şəkilçisini qəbul edir: “*Cunki helaset Mesias gelediden beri bunlardan hokum ve kahinlik (papazlık) kalkdı*” (İM 19: 21-22).

Analoji fonetik variant əski anadolu türkçəsində də müşahidə olunur. Bununla yanaşı burada həmçinin *-dan beru* fonetik variant da mövcuddur. Lakin bu formaya nadir hallarda rast gəlinir. Misallara baxaq: : “*Fakat karadənizde bulunurumuş. Rab-binolar kendiləri sahilendiriorlar ki Rabbinin Yerusolimde bulunan hanəsi veran olalidan beru bu gune gelene kadar garyu dənizdede bulunmaz oldu, bu balık deyı sahihlendiriorlar*” (İM 182: 9-14).

Yuxarıda göstərilən felibağlamalardan başqa türk dili dialekt və şivələrində *-dık/- dığından* şəkilçili felibağlama forması şəxs şəkilçisi qəbul edir. Misal: “*Musinin yəhudileri Mısırdan cıkar-dığında kelplərin havlamadıği gibi, Hristozunda can-ları cehimden cıkar-dığında, şeytanlar karşı koymaya kadir olmadılar*” (İM 14: 26).

Təhlil olunan felibağlama şəkilçisinə türk dilinin urfa və ərzurum dialektlərində rast gəlinir. Həmin felibağlamanın urfa dialektində zaman zərfi olduğunu, ərzurum dialektində isə eyni zamanı bildirməsini qeyd etmək mühümdür. Bunu misallarla izah edirik: *kırdığında, vardığında* (Urfa dialəkti); *Tah aldığında atdım* “*ta aldığım zaman, gorduğunde elini opdi* və s.

Qədim Azərbaycan dilində - *dıqda*, - *dikdə*, - *duqda*, - *dükdə* şəkilçili felibağlama formasının tez-tez mənsubiyyət şəkilçisini qəbul etdiyini qeyd etmək maraqlıdır. Bu şəkilçilər -*dıq* və *da* elementlərinin aralarına qoyulur. Misallara baxaq: *açdığımda - mən açanda, gəldiyində - o gələndə* və s.

Diqqətəlayiq faktır ki, "Dədə Qorqud Kitabıda" həmin felibağlama forması tez-tez "*leyin*" sözü ilə işlədilir. Qeyd edək ki, bu felibağlamanın "*leyin*" sözü ilə işlənməsi hərəkətin tez həyata keçməsinə bildirir. Misal gətirək: *Qazılıq Qoca onu gördüğünləyin yel kimi yetdi - Qazılıq qoca onu görüb külək kimi qaçaraq gəldi ; Qazılıq Qoca qələyə yetdiginləyin cəngə başladı- Qazılıq qoca qalaya çatan kimi döyüşməyə başladı* [Kitabi Dədə Qorqud, Bakı, 1962, c.106-107].

Müasir Azərbaycan dilində -*dıqda* şəkilçili felibağlama forması mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmir və "*ləyin*" sözü ilə işlənmir. Azərbaycan dilinin yazılı abidələrində -*dıqca* şəkilçili felibağlamanın həmçinin mənsubiyyət şəkilçisi ilə işlədilməsinə tez-tez rast gəlinir. Həmin felibağlama forması mənsubiyyət şəkilçisi ilə uyğunlaşaraq aşağıdakı formaları mənimsəyir: - *dığımca*, - *diğimcə*, - *duqumca*, - *dügümcə*, - *dıqınca*, - *diqincə*, - *duqunca*, - *dügüncə*. Misallara baxaq: *Baxduqunca hər nəzərdə qeyri-zat Allahu gör (Nəsimi, 14 əsr); Rəqibindən cəfalar çəkdigimcə qulırmən bəd dualar dürlü - dürlü (Xətai, 15 əsr)* [10, s.18]. Qeyd edək ki, -*dıqca* şəkilçili felibağlama forması müasir Azərbaycan dilində mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, türk dillərində ikincili felibağlamalar şəxs şəkilçilərindən başqa hal şəkilçiləri qəbul edirlər.

Məlumdur ki, qoşmalar hallanabilən söz kateqoriyaları ilə işlədilir. Belə ki, felibağlamalar hallanmır, qoşmalar onlarla nadir hallarda uyğunlaşırlar.

Bəzi türk dillərində isə felibağlamalar yalnız o zaman hal şəkilçiləri qəbul edir ki, onlardan sonra qoşmalar gəlsin. Məsələn, qumuq ədəbi dilində *qınça*, - *qinçə*, - *qunça*, - *qünçə* şəkilçili felibağlama forması *berli- ilə,- dan başlayaraq* qoşması ilə uyğunlaşaraq - çıxışlıq halın şəkilçisini qəbul edir. Məsələn, *Sen aytqınçadan berli de anqlaqaan edim men o xabarnı - Men bu xeberi sən mənə danışandan xeyli əvvəl eşitmişdim* [3, s.39].

Başqırd dilində çıxışlıq halın şəkilçisi bəzən *-qas* şəkilçili felibağlama forması alır. Məsələn: *kaytkastan - qayıdaraq, uylağastan – fikirləşib* və i.a. [4, s.186].

Tuva dilində bəzi felibağlamalar hal, şəxs və kəmiyyət şəkilçilərini qəbul edə bilər. Belə ki, tuva dilində *-kaş* şəkilçili felibağlama forması aşağıdakı hal və kəmiyyət formalarına malikdir. Misallar gətirək: adlıq hal – *kelqeş - gələrək* tək hal, *kelqeşter - gələrək-* cəm hal; yiyəlik hal – *kelqeştin- gələrək - tək* hal, *kelqeştənin - gələrək* cəm hal; yerlik hal – *kelqeşte -gələrək* tək hal, *kelqeşterde - gələrək* cəm hal; çıxışlıq hal – *kelqeştən- gələrək* tək hal, *kelqeşterden - gələrək* cəm hal [3, s.335]. Tuva dilinin qrammatikasında belə hallar əsasən folklor dilində müşahidə olunur.

Tuva dilində *-pısaan* şəkilçili felibağlama forması yalnız kəmiyyət və hallar üzrə dəyişir, həmçinin şəxs şəkilçisi qəbul edir. Bu felibağlamanın tuva dilində iki müxtəlif təhlili var: 1) həmin forma felibağlama kimi təhlil edilir; 2) bu felibağlama bəzi felibağlama əlamətləri ilə əsaslandırılmış felisifət hesab olunur.

Bəzi türk dillərində yerlik və çıxışlıq hallarının şəkilçilərinin vasitəsilə felibağlama formaları əmələ gəlir. Məsələn, Azərbaycan dilində *- anda, - əndə - danışanda, gələndə*; *- dıqda/ - dikdə - aldıqda, gördükdə*. Bu cür felibağlamalar qoşmalarla birləşə bilərlər, misal üçün: Azərbaycan dilində *- oxuyandan sonra, gəldikdən sonra, yedikdən sonra* və i.a.

Türk xalq danışığı dilində felibağlamaların çıxışlıq halın şəkilçisi ilə işlənməsi həmçinin qeyd olunur. Belələrinə *-(y)arak/ərək* ikincili felibağlamalar aiddir. Maraqlıdır ki, həmin felibağlamalar çıxışlıq hal şəkilçiləri ilə işlədilərək aşağıdakı formaları alır: *-(y) araktan/ - (y) ərəktən*. Misallara baxaq:

“*Tek tek basaraktan, bade süzerekten*

İncə dizerekten, gel yarım, gel aman” [15, s.431].

basaraktan, süzerekten, dizerekten.

Türk dilinin rize dialektində (Rize ilçəsi) *-arak/-erek* şəkilçili felibağlamaların həm çıxışlıq, həm də yerlik hallarının şəkilçiləri ilə işlənməsi hallarına təsadüf edilir. Misallar: “*gelu, diyor, şindi nerdeyse, diyerekten buni nasi duydisa miktat diyanamadi...* [16, s.267]; *Bindi, bi şey yaptı, bi marifet yaptı, kuşlar bağladı attına*

ustine et kodi falan diyerekte.. [16, s.267]. Göründüyü kimi, -(y)arak/-(y)erek şəkilçili felibağlama forması birinci misalda çıxışlıq halında, ikinci misalda isə yerlik halında işlədilir - *diyerekten* (çix.h.), *diyerekte* (yer.h).

Qeyd etmək lazımdır ki, türk dilində -(y)alı/-(y)əli şəkilçili felibağlama forması *beri* qoşması ilə birləşərək çıxışlıq halda işlənə bilər. Məsələn: *Ben mektubunuzu alalı(dan) beri iki hafta oldu* [7, s.481].

A.N. Kononovun qeyd etdiyi kimi qədim osmanlı mətnlərində -(y)alı/-(y)əli şəkilçili felibağlama forması çıxışlıq halda *beri* qoşmasız işlədilir [7, s.481].

Belə hala 14-19 əsrlərdə Azərbaycan dilinin yazılı abidələrində də təsadüf edilir.

Məsələn, 14-cü əsrin görkəmli şair Nəsiminin əsərlərində -*alı/-əli* şəkilçili felibağlama forması bəzən -*dan/-dən* çıxışlıq hal şəkilçiləri ilə işlədilir. Misallar gətirək: *Saçların düşəlidən bədri-zülfün tabına; Ey latə tapici sənə eyb etməzəm nədən* [10, s.16].

Göründüyü kimi, hal-kəmiyyət formaları və başqa kateqoriyalar adətən ikincili felibağlamalara məxsusdur.

Bir fakt da maraqlıdır ki, birincili felibağlamalar çox nadir hallarda hal şəkilçiləri ilə birləşmir. Hal şəkilçilərinin birincili felibağlamalarla işlənməsi halları əsas etibarilə türk dilləinin dialekt və şivələrində, həmçinin xalqdanışıq dilində qeyd olunur.

M.Ş. Şirəliyev Azərbaycan dilinin qərb dialekt və şivələrində -*ıf*⁴ şəkilçili birincili felibağlamaların çıxışlıq hal şəkilçiləri - *ıfdan*, - *ıfdən*, - *ıfdan*, - *ıfdən* ilə işlənməsi hallarını aşkar etmişdir. Misallar gətiririk: *Qızarıfdan yerə keçmərsən, hələ bir üzümə də baxersan?* [14, s.98-99].

Qeyd edək ki, qumuq dilində birincili felibağlamaların hal şəkilçiləri ilə işlənməsi qəti müşahidə olunmur.

Beləliklə, türk dillərinin materiallarını araşdıraraq biz belə bir nəticəyə gəlirik ki, türk dillərinin felibağlama formalarının dəyişməyən forma kimi şərhə əsassızdır. Belə ki, bir sıra türk dillərində felibağlama formaları şəxs, kəmiyyət və hal şəkilçiləri qəbul edə bilirlər. Hər şeydən əvvəl, bu halı yakut dilinin felibağlamalarına aid etmək olar. Həmin dildə felibağlamaların şəxs və kəmiyyət üzrə dəyişə bilər, həmçinin hal şəkilçiləri qəbul edir.

Bir fakt da maraqlıdır ki, yakut dilində yalnız *-bıçça* şəkil-çili felibağlama forması mütləq dəyişməyən formadır, yəni nə şəxs, nə də hal şəkilçilərini qəbul edir, həmçinin inkar aspəkti yoxdur.

Hal-kəmiyyət formaları adətən ikincili felibağlama formalarına məxsusdur. Türk dillərində birincili felibağlamaların hal şəkilçiləri ilə birləşməsi çox nadir mü-şahidə olunur. Həmin hal əsas etibarilə türk dillərinin dialəkt və şivələrinə (Azərbaycan dilinin qərb dialekt və şivələri), həmçinin xalq-danışıq dilinə aiddir.

Türk dillərində felibağlamaların bir çox hallarda çıxışlıq və yerlik hallarının şəkilçilərini qəbul etməsi də maraqlı faktdır. Məsələn, qumuq dilində *-aytqınçadan berli -sən söyləyəndən əvvəl*; başqırd dilində *-kaytkastan - qayıdaraq*; tuva dilində *-kelqeşte - gələrək*; türk dilində *-basaraktan - basaraq*.

Qeyd etmək maraqlıdır ki, *-arak/-erek* şəkilçiləri türk dilinin rize dialekt və şivələrində həm çıxışlıq, həm də yerlik hal şəkilçilərini qəbul edir: *diyerekten buni - bunu deyərək, falan diyerekte- nə isə deyərək*.

Bizim fikrimizcə, türk dillərində şəxs və kəmiyyətə görə dəyişə və hal şəkilçiləri qəbul edə bilən felibağlamalara felin xüsusi forması kimi baxmaq zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Аскарова М., Деепричастие в современном узбекском языке, автореф. канд. дисс., Ташкент, 1950
2. Баскаков Н.А., Каракалпакский язык, т. 2, ч. 1, М., 1952
3. Джанмавов Ю.Д., Деепричастия в кумыкском литературном языке, Изд-во «Наука», М., 1967
4. Дмитриев Н.К., Грамматика башкирского языка, М.-Л., 1948
5. Дыренкова Н.П., Грамматика ойротского языка, М.-Л., 1940
6. Исхаков Ф.Г., Пальмбах А.А., Грамматика тувинского языка. Фонетика и морфология, М., 1961
7. Кононов А.Н., Грамматика современного турецкого литературного языка, М.-Л., 1956
8. Кононов А.Н., Грамматика современного узбекского литературного языка, М.-Л., 1960
9. Коркина Е.И., Деепричастия в якутском языке, Новосибирск. 1985
10. Мамедов Г.Г., Деепричастия в письменных памятниках азербайджанского языка 14-19 веков, автореф. канд. дисс., Баку, 1967

11. Павлов И.П., Деепричастия в чувашском языке и их синтаксические функции; автореф. канд. дисс., М., 1953
12. Турсунов А., Деепричастия в современном киргизском языке, автореф. канд. дисс., Фрунзе, 1958
13. Убрятова Е.И., Исследования по синтаксису якутского языка, М.-Л., 1950
14. Ширалиев М.Ш., Об этимологии деепричастной формы на - ыбан, - ибэн, - убан, - үбэн, - «Вопросы языкознания», № 3, 1960
15. Banguoğlu T., Türkçenin grameri, Ankara, 2007
16. Günay T., Rize ili ağızları, Ankara, 2003

Mənbələr

Kitabi Dədə Qorqud, Bakı, 1962

İM: HIEROMONOHOS, Neofitos, (1857), *İspat-ı Mesihîye*, çeviren: Yoanis Yorgiadis, A. Popovic Kumpanya Basmahanəsi, İstanbul.

İN: İrfanname I-Ü (derleme), (1846), Agati Elpis Basmahanesi, İstanbul.

Fəlsəfi-məntiqi keyfiyyət kateqoriyasının türk dillərində qrammatik ifadə vasitələri

Zə.... Əliyeva

İnsan şüurundakı fəlsəfi-məntiqi kateqoriyalar, o cümlədən keyfiyyət kateqoriyası dil kateqoriyaları ilə reallaşır. Keyfiyyət kateqoriyası bütün dillərə aid olub, hər bir dildə öz funksional ifadə formasını tapır. Türk dillərində sifətlərin diaxron və sinxron planda tədqiqat obyektinə çevrilməsinə, qeyd etdiyimiz mövzuya bir sıra monoqrafiyaların, dissertasiyaların, məqalələrin həsr edilməsinə, dərsləklərdə bu mövzudan bəhs olunmasına baxmayaraq, bir sıra problemlər hələ də həllini tapa bilməmişdir. Hətta bəzən sifət bəhsinə çox səthi yanaşılmış, bu leksik-qrammatik kateqoriya sistemli şəkildə tədqiq edilməmişdir. Bütün bunlar türkologiyada keyfiyyət kateqoriyasının və onun dildə ifadə vasitəsi olan sifətlərin diaxronik planda öyrənilməsinin nə qədər aktual olduğunu göstərir.

Sifətlər tarixən digər nitq hissələri ilə əlaqədə inkişaf edir və bu əlaqələr şəbəkəsində formalaşır. Dilçilikdə keyfiyyət kateqoriyasının və onun ifadə vasitəsi olan sifətlərin tədqiqat tarixi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Türk dillərinin tarixi bu dillərdə danışan xalqların tarixi qədər qədimdir. Asiya xalqlarının ən qədim mənbə və yazılarında türk mədəniyyəti və təfəkkürünün, türk sözlərinin izləri yaşayır.

Qədim türk dilində əşya və keyfiyyət kateqoriyalarının bəzi ifadə vasitələri arasında formal fərqlər olmamışdır. Müxtəlif dil sistemlərində sifət qrammatik xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Türk-Altay dillərində isə bu fərqlər əsasən sintaktik funksionallıqla ifadə olunur. Bu baxımdan bir çox türkoloqlar sifəti müstəqil leksik-qrammatik kateqoriya hesab etməmişlər. Məsələn, rus alimi A.M.Şerbak belə hesab edirdi ki, əgər türk dillərində sifətin morfoloji göstəriciləri yoxdursa, demək, bu qrammatik kateqoriya da yoxdur. Lakin rus türkoloqlarının heç də hamısı bu fikirdə deyildir. Akademik Marr yazırdı: "Türklərin yazısı VII əsrdən məlumdur. Lakin çinlilər ondan 1000 il əvvəl də türkləri beləcə tanıyırdılar. Türk dilləri VII əsrə qədər çox böyük bir inkişaf yolu keçmişdir". B.A.Serebrennikovun fikrincə, bizim eradan 3000 il əvvəl türk dilli insan qara rəngi qaranlıqdan, göy rəngi səmədan çox

gözəl ayıra bilirdi. Yəni artıq o dövrdə türk dilli insanların təfəkküründə artıq əşya kateqoriyası keyfiyyət kateqoriyasından ayrılmışdı. Bu iki qrammatik kateqoriyanın eyni formal vahidlərlə ifadə edilməsinə gəldikdə isə bu türk dillərinin çox inkişaf etmiş, mükəmməl, stabil bir dil sistemi olduğunu sübut edir. Belə olan təqdirdə fəlsəfi-məntiqi keyfiyyət kateqoriyası bütün inkişaf etmiş dillərdə olduğu kimi, əlbəttə ki, türk dillərində də mövcud olmuşdur.

Bundan əlavə, fləktiv dillərin sxolastik qanunlarını türk dillərinə aid etməyin, türk dillərinin qrammatik kateqoriyaları haqqında onlara yad olan Hind-Avropa dillərinin tələbləri əsasında nəticə çıxarmağın özü də çox səhv mövqedir. Türk dilləri öz inkişaf tarixində nəinki başqa dillərin təsiri ilə dəyişmiş, əksinə, öz inkişaf qanunları ilə digər dillərə təsir edib onları əsaslı şəkildə dəyişdirmişdir. Erməni izahlı lüğətinin müəllifi professor Açıryan yazırdı: “Mən qədim erməni dili qaraparla müasir erməni dili aşğaraparı müqayisə etdim və çox təəccübləndim. Fləktiv qarapar birdən birə iltisafilik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən aşğarapara çevrilmişdi. Bəs bu dəyişikliyin səbəbi nə idi? Erməni dilinin ətrafında olub, onu işğal edən hansı dilin: ərəbcəninmi, kürkcəninmi, aysoricəninmi, fransızcaınınmi təsiri ilə qarapar belə dəyişmişdi?! Yox!! Bu türk dillərinin təsiri idi”.

Bu barədə professor Q.Kazımovun fikirləri də maraqlıdır: “VI əsrin ortalarında Azərbaycan türk dili son dərəcə genişlənərək erməni dilini də öz təsiri altına almışdır. Bunu ilk dəfə Avropa alimi doktor Mordman anlamış və erməni dilinə həsr etdiyi məqalədə yazmışdır: “Məlumdur ki, ermənilər Hind-Avropa mənşəli xalqdır, amma onların dili türk dillərinin təsirinə məruz qalmışdır. Beləliklə, professor Q.Kazımovun məlumatına əsasən deyə bilərik ki, bu fikri, Açıryandan əvvəl Mordman söyləmişdir. Avropa alimi Antuan Meye “Obşeslavianskiy yazık” əsərində türk dillərinin yalnız leksik sisteminin deyil, hətta derivativ paradıqlarının da (sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilərinin də) qədim slavyan dilində böyük dəyişikliklər yaratdığını qeyd edir. Bütün bunlar türk dillərinin nə qədər güclü, stabil, möhkəm dil sistemi olduğunu sübut edir və aydındır ki, belə inkişaf etmiş dil sistemində fəlsəfi-məntiqi keyfiyyət kateqoriyası və onun ifadə vasitələri özünəməxsus şəkildə sinkretik köklər vasitəsilə ifadə olunmuşdur. Dil sisteminin bu cür

polisemantikliyi və polifunksionallığı onun son dərəcə inkişaf etmiş bir sistem olduğunu sübut edir.

Türkoloji ədəbiyyatda “adlar” adı altında birləşdirilən dörd nitq hissəsi (isim, sifət, say, əvəzlik) morfoloji baxımdan tam diferensiaslaşmadığı üçün sintaktik təhlil olmadan bu və ya digər sözün hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyən etmək çətindir. Qeyd etdiyimiz kimi, Şerbak, Kondratyev, Kononov və b. türk dillərində keyfiyyət kateqoriyasını ifadə edən qrammatik göstəricilər olmadığı üçün, bu qrammatik kateqoriyanın da olmadığını sübut etməyə çalışırlar. Başqa bir qrup dilçilər isə, əksinə, türk dillərində keyfiyyət kateqoriyasının mövcud olduğunu, sifətlərin yalnız morfoloji göstəricilərə görə deyil, eyni zamanda semantik və sintaktik əlamətlərə görə də səciyyələndirməyin vacib olduğunu qeyd edirlər: (Dmitriyev, Baskakov, Qrunin və s.).

Avropa alimi S.S.Mayzel “İzafet v tureskom yazıke” əsərində I növ təyini söz birləşməsinin birinci tərəfində duran bütün sözləri sifət hesab edir. Mayzelin fikrincə, “qızıl saat, bəş uşaq, qırmızı alma” ifadələrindəki “beş, qızıl, qırmızı” sözləri sifətdir.

Türk alimlərinin də mövqeyi qəribədir. Ə.C.Emrə, B.Atalay, M.Erkin, T.Banquoğlu və başqaları da Mayzel kimi cümlədə təyin vəzifəsində olan sözlərin hamısını sifət hesab edirlər. Türk alimləri sonda belə bir səhv nəticəyə gəlirlər ki, osmanlı türkcəsində iki cür sifət var: sifətlər (bu, iki) və xüsusi sifətlər (yeşil, kiçik, böyük). Beləliklə, tamamilə səhv olaraq cümlədə I növ təyini söz birləşməsinin birinci tərəfində olan əvəzlik, isim, say sifət elan olunur.

Sifətlər Azərbaycan dilçiliyində də müəyyən qədər araşdırılmışdır: Azərbaycan dilçilərindən Ə.Dəmirçizadə, M.Hüseynzadə, S.Cəfərov, A.Axundov, A.Eyvazov, R.Rüstəmov, Ə.Rəcəbli, Ə.Şükürlü, Y.Məmmədov, H.Mirzəzadə, Ə.Cavadov, B.Tağıyev, Y.Seyidov, F.Cəlilov, Q.Kazımov, T.Hacıyev, E.Əlibəyzadə və b. adlarını çəkmək olar. Ə.Dəmirçizadə mənanı sualları, sifət düzəldən şəkilçiləri sifət üçün qrammatik əlamət hesab edir.

Sifətlər qrammatik kateqoriya olmaqla ləksik-qrammatik məna, morfoloji əlamət və sintaktik mövqeyinə görə fərqlənən söz qruplarıdır. Hər hansı bir sözün kontekstdə bir nitq hissəsindən başqa nitq hissəsinə keçməsi qrammatik kateqoriyaların dəyişməsinə səbəb olmur. Sifət substantivləşərək isim xüsusiyyəti adverbiallaşaraq zərf xüsusiyyəti qazana bilər. Lakin bu heç də

sifətin bütün dil situasiyalarında isimləşdiyini və ya zərfləşdiyini sübut etmir. Ə.Dəmirçizadə "Müasir Azərbaycan dilinin qrammatikası" adlı dərs vəsaitinə yazdığı "sifət" bəhsində bu məsələyə toxunur və qeyd edir ki, Azərbaycan dilində bir sıra sözlər ikili funksiya daşıyır. Bəzi sifətlər öz mənasına görə substantiv sözlərə yaxınlaşır.

Hələ V-VIII əsrlərdə türk dillərində sifətlərlə isimlərin diferensiallaşma prosesi getmişdir. Bəzi morfoloji formalar: sifətlər, isimlər və zərflər üçün eyni olmuşdur. Orxon-Yenisey və uyğur abidələrinin materialları sübut edir ki, zərf bir nitq hissəsi kimi ən qədim dövrlərdən mövcuddur. Zərflərin sifətlərdən morfoloji ayrılma prosesi daha qədim dövrlərə, Orxon-Yenisey abidələrinin yaranmasından əvvəlki vaxta təsadüf edir. Bu proses türk dillərində əsrlər boyu getmişdir və bu gün də zərflərin diferensiallaşma prosesini başa çatmış hesab etmək olmaz. Zərflər morfoloji baxımdan sabit nitq hissəsidir, sifətlərdən və isimlərdən sonra yaranmışdır. Sifətlər və isimlər prototürk dövründə mövcud olmuş əşyavi-ələmət semantikalı diferensiallaşmamış addan törəmişdir. Türk dillərində isimlərin və sifətlərin semantik-funksional diferensiallaşma prosesini başa çatmış hesab etmək olmaz. Sifətlərin semantik-funksional təkamülü əsasən iki istiqamətlərdə: substansiyadan ələmətə və ələmətdən substansiyaya doğru getmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1- Şerbak A.M.

Qrammatika staroubəkskoqo yazıka. M., - K., 1962, səh. 92-95.

2- Marr N.Y.

İzbrannie raboti. M. – K. Sosqiz, 1936, səh. 24-27.

3- Serebrennikov B.A.

Altayskie yazıki. Teoreticheskie osnovı klassifikaçü yazıkov mira. M., "Nauka", 1982, səh. 28-47.

4- Seyidov M.

Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı, Maarif, 1989, səh. 172-176.

5- Kazımov Q.

Seçilmiş əsərləri. cild IV, Bakı, Nurlan, 2009, səh. 670-672.

6- Meye A.

Obşeslavyanskiy yazık. M., 1954, İzd. İnostrannoy literaturı səh. 98-105

وارلیق

فصلنامه فرهنگی، ادبی، هنری به زبانهای ترکی و فارسی

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر جواد هیئت

شماره امتیاز: ۸۵۳۸

آدرس:

تهران، شهرک قدس، فاز ۲، خیابان هرمزان، برج ۹، طبقه ۳، شماره ۲

VARLIQ

Quarterly Journal in Turkish and Persian

Chief Editor: Prof. Dr. Javad HEYAT

Address: No. 2,3rd fl., Tower 9, Hormozan Ave., phase 2,
Shahrake Ghods, Tehran, I.R.IRAN

ISSN:1023-7186

Wwb:

www.varliq.com

E-mail:

mrheyet@yahoo.com

قیمت ۲۵۰۰ تومان